

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

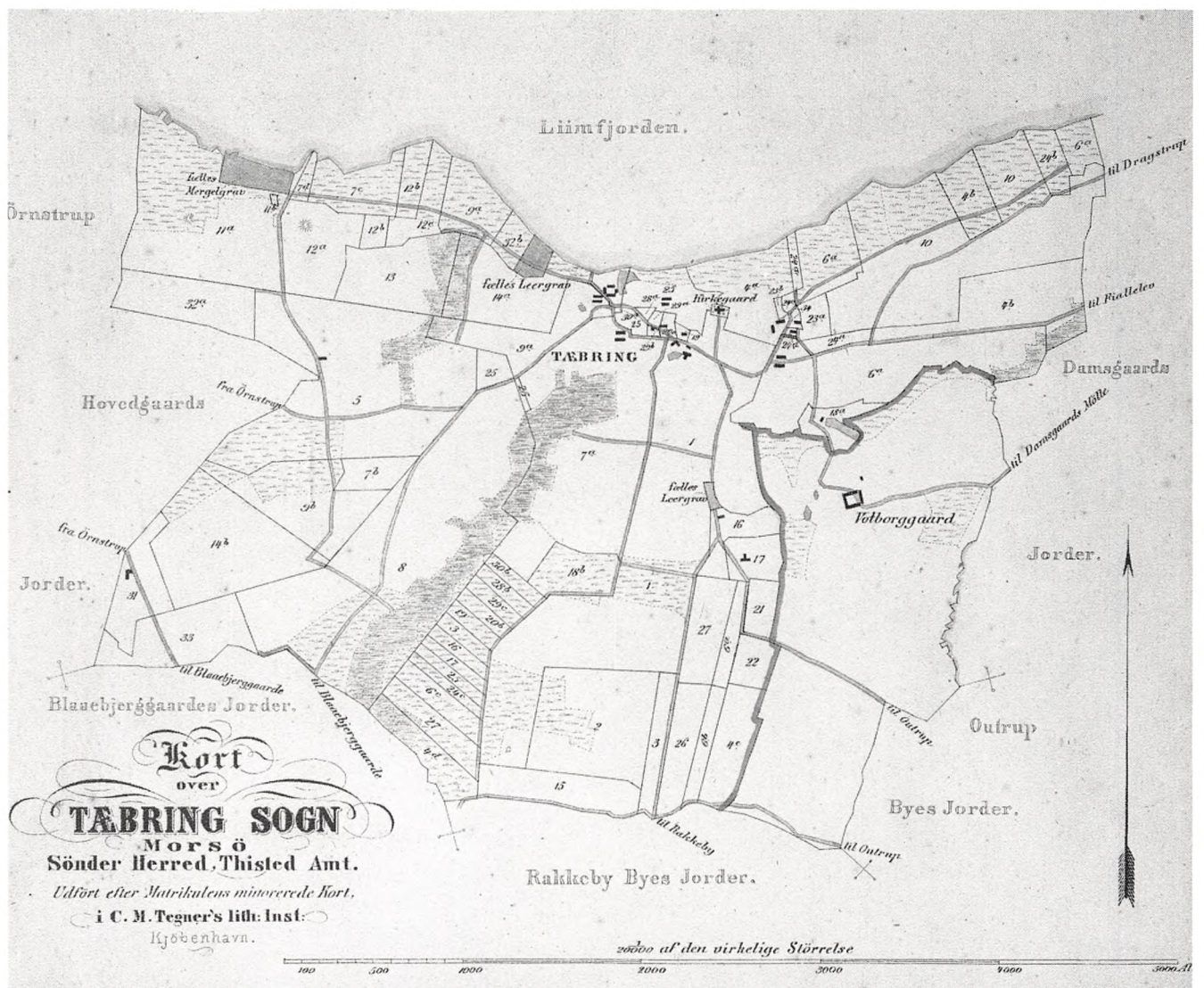
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

JUL PÅ MØRS

Matrikulens minorerede kort findes for alle sogne på Mors. De er trykt og udgivet i 1867. Ejendommenes placering er fra kort, der er opmålt 1810-1820. Opmålingen af skellene er fra først i 1860'erne.

Forsidebilledet: Søstrene Dams gård, »Nørgaard« i Elsø. Billedet er malet af kunstneren Troels Trier i 1947, medens han arbejdede med den nye altertavle til Lødderup kirke. Under arbejdet boede Troels Trier hos lærer Bisgaard i Lødderup, som var nær ven med familien Dam i Elsø.

Troels Trier, som blev født i 1879, var søn af højskoleforstander Ernst Trier på Vallekilde Højskole. Han var naturalist og hentede mange af sine motiver i landskabet omkring Vallekilde, men mest kendt er han formentlig for sine kristne og mytologiske motiver, som kan ses på bl.a. Ollerup Gymnastikhøjskole og Vallekilde (privateje).

JUL PÅ MORS 1986

INDHOLD

Arkæologiske undersøgelser på Mors 1873 2 <i>Per Vegger</i>	Gamle billeder fra Morsø lokalhistoriske Arkiv ... 41
Den fattiges værner - Morsø Social-Demokrats første år 7 <i>Børge Jensen</i>	Morsingboen, som var præst i Amerika i 1880'erne 45 <i>Holch Andersen</i>
Gamle billeder fra Morsø lokalhistoriske Arkiv ... 12	Konkurrence på »Strøget« 49 <i>Frdr. Bang</i>
Skolegang i Nykøbing i 1860'erne og 1870'erne 16 <i>K. C. Rockstroh</i>	Hvidbjerg skole..... 50 <i>Pagter Sørensen</i>
Morslands historiske Samfund 17 <i>Børge Jensen</i>	Slægten Mehl og dens våbenskjold..... 52 <i>Else Bak</i>
En lægepraksis på Sydmors 1896-1936 18 <i>Knud Holch Andersen</i>	Kræmmere og handelsfolk på Mors 53 <i>P. Støvring Houmøller</i>
Gamle billeder fra Morsø lokalhistoriske Arkiv ... 25	Skolegang i tyverne 57 <i>Poul Nørgaard</i>
Selskabet »Harmonien« og værterne 29 <i>Hans Overgaard</i>	Aftægtsbrev fra Sejerslev 1874..... 60 <i>Morsø lokalhistoriske Arkiv</i>
Morsø lokalhistoriske Arkiv 32 <i>Holch Andersen</i>	Redaktion: <i>K. G. Holch Andersen</i> <i>P. Maaetoft</i> <i>Børge Jensen</i> <i>Per Noe</i> <i>Ole Hedemann</i>
Min skoletid i Skallerup Friskole 33 <i>Kirstine Pedersen</i>	
Aurikeldalen ved det gamle slot 37 <i>Grandjean-Thomsen</i>	
Morslands historiske Museum 40 <i>Per Noe</i>	Pris: Kr. 39,50 Tryk: Morsø Bogtrykkeri

MORSØ LOKALHISTORISK FORLAG · Skovgade 17 · 7900 Nykøbing M.

Udgivet med økonomisk støtte fra Morsø Bank og Morsø Sparekasse.

24. ÅRGANG . ISBN 87-87566-24-9

Arkæologiske undersøgelser på Mors 1873

Af Per Vegger

Fra slutningen af 1700-tallet blev mange bønder selvejere, gårde blev udflyttet og mange marker blev opdyrket. I den samme periode blev der bygget mange skoler, og folkeoplysningen var voksende. Det var på mange måder en god tid for landbruget og befolkningen på landet, men fremgangen havde desværre nogle omkostninger. Mange fortidsminder, der før havde været beskyttet af overtro og ligegyldighed, blev nu fjernet.

»Ikke sjældent havde Højetroldene faaet Skyld for Ildsvaade, Kreaturers Død m.m. Adskillige havde derfor brugt den Forsigtighed at gaa til den Høj, man agtede at udjævne eller bortføre, og spørge trende Gange: Om det kunde være til Fornærmelse? Erholdes intet Svar, er det Tegn til, at Højeboerne enten ere døde eller bortflyttede, og man har da intet at frygte for«. Skrev provst Schade i 1811 i sin beskrivelse over øen Mors og nævnte endvidere, at mange høje var jævnet for at udvide markerne eller, hvis der var god muld i højene, at bruge dem til at blande i møddingerne.

Ikke blot på Mors forsvandt mange høje i disse år. Det skete overalt i landet. I Direktionen for de Antikvariske Mindesmærker, det der nærmest svarer til rigsantikvarembedet i dag, vakte det naturligvis bekymring, at så meget forsvandt, uden det på nogen måde var undersøgt.

Det var derfor til stor glæde i den dengang lille museumsverden, at der på finansloven i 1873 blev afsat et beløb på 7.000 kr. til de såkaldte »Herredsrejser«. I loven blev der klart gjort rede for, hvad der skulle registreres på disse rejser: »Stensætninger, Stendysser, Jættestuer, Gravhøje, Runestene, Voldsteder, Borg- og Slotsruiner, gamle Kirker

og lignende arkitektoniske Mindesmærker og andre mærkelige Levninger fra ældre Tider«. I loven blev det også nævnt, at man skulle forsøge at erhverve stendysser og gravhøje som offentlig ejendom. Et første forsøg på en egentlig fredningslovgivning.

På baggrund af gentagne finanslovsbevillinger blev sogn efter sogn i Danmark gennemrejst af arkæologer, der registrerede fortidsminder. Mors blev i den forbindelse berejst tre gange, og i dag danner disse »Herredsberedninger« grundstammen i museets »Sognebeskrivelser«. Et navn de har fået, fordi registreringer er sket sognevis.

Sognebeskrivelsen er en uvurderlig kilde for alle kulturhistorikere, og bl.a. derfor, men også fordi den er et hjælpemiddel i den fysiske planlægning, bliver nye fund stadig ført ind i sogneregisteret. Det sker i dag på det lokale museum, som sender en kopi til det centrale register på Nationalmuseet.

Skal sogneregisteret virkelig blive et godt værktøj, vil jeg som en indskudt bemærkning opfordre alle til at give meddelelse til museet, når man finder noget usædvanligt i naturen, der kan tænkes at stamme fra fortiden.

Mors blev allerede berejst i sommeren 1873 af professor Conrad Engelhardt. Som rejseledsager havde Engelhardt valgt den da 46-årige tegner Julius Magnus Petersen, der allerede da var berømt for sine aftegninger af oldsager. Fra hans hånd stammer mange tegninger af høje, kirker og voldsteder på Mors.

I 1909 udgav Magnus Petersen sine erindringer, ikke som en bog, der skulle sælges, men som et manuskript for familie og venner. I »Minde fra min Virksomhed paa Arkæologiens Omraade fra 1845 til 1909«

er der et afsnit om hans ophold på Mors i sommeren 1873, som skal gives her. Ikke blot fordi den er et morsomt tidsbillede, men også fordi dele af hans beskrivelse af øens høje og kirker endnu har gyldighed:

»Alt ved mine mange tidligere Rejser omkring i Landet, havde jeg, naar jeg kom til Kirker, hvor Runestenene fandtes, ikke undladt at aftegne, hvad jeg blandt derværende Kirkeinventar - f.Ex. Døbefonte, Portaler og Billedstene. Fra min Haand var der derfor alt samlet en ikke ringe Del til Museets Arkiv, jeg var saaledes ikke ukjendt med det Arbejde, der nu foretoges ved Herredsrejserne.

Professor Engelhardt og jeg valgte Øen Mors at begynde med; Vi mente, at denne Ø var mindre berørt af den Færdsel, der ved Jernbaner og andre Nutidsudviklinger havde virket opbrydende og forstyrrende paa de gamle Forhold. Øen laa saa isoleret og fredelig bag sit Gjærde af brede Sunde, at selv Tyskerne i Krigens Tid ikke forstyrrede dens Ensomhed. Vi fandt ogsaa Dengang Landet og Folket i en egen primitiv Tilstand, selv Sproget lød her mere klangfuldt og ægte Jydsk end i andre Dele af Jylland.

En sildig Aften i Augustmaaned kom vi efter en trættende Dagrejse fra Kjøbenhavn til Sallinglands vestlige Kyst ved Færgestedet Pinen for at sættes over til det ligeoverfor paa Morsø liggende Færgested, der kaldtes Plagen, Navne, som Folk havde fundet paa for at betegne de ynkelige og undertiden farlige Overfarter her.

Det var en heftig Storm, da vi ved Sallingfærgen anmodede Folkene dér om at føre os over til Mors; de vare meget uvillige dertil paa Grund af Stormen og den stærke Strøm i Sundet, og raadede os til at vente til næste Morgen med Overfarten, men det passede nu ikke ganske for os, da trætte som vi vare af den lange Dag-

Feggeklit, tegnet af Magnus Petersen 1873. Illustreret Tidende nr. 749 1874.

rejse ønskede at naae Nykjøbing paa Morsø inden Natten og faa et ordentligt Logi og et styrkende Aftenmaaltid, som begge Dele vare uopnaaelige i den usle Færgetro. Vi bød derfor Baadsmændene en dobbelt Betaling, og saa lode de sig bevæge til at gaa tilsøs med os.

Hvor forskjelligt var det Dengang at komme over disse Smaasunde fremfor nu, da bekvemme Dampfærger føre de Rejsende over, medens de mageligt hvile paa bolstrede Stole og Sophaer. Jeg husker en Rejse og Overfart, jeg gjorde, da jeg et Par Aar forhen var paa Øen; Færgesbaaden kunde paa Grund af Lavvande ikke naae ind til Kysten, hvad gjorde saa Færgemændene? – De toge hver en Passager paa Nakken og bare dem iland, godt var det, at der sjældent var mere end 3 à 4 Rejsende, som det ikke tog lang Tid at landsætte og saaledes slap tørskoede paa fast Land.

Overfarten, som vi endelig havde overtalt Folkene til at iværksætte, saae alligevel noget betænkelig ud, thi Baaden var meget klodset og tung, og da den kom ud i Sundet, bragte Storm og Strøm den til at gyngesaa stærkt, at den, skjøndt fremført af flere svære Tomandsaarere, alligevel rejste sig op og ned i Vandet, saa Forenden stod højt over Vandfladen, hvorved jeg fik see, at der under Baadens Vandlinie var et Par anseelige Huller i Brædderne,

hvorigjennem Vandet strømmede ind, naar Baaden duvede i Bølgerne. Jeg spurgte Baadsmændene, hvorfor der ikke var foretaget en Reparation af Fartøjet, eller at et nyt burde være anskaffet, men jeg fik det ægte Jydske Svar, »at det vilde Altsammen koste saameget; nu var det i 2 Aar lovet, at der skulde indrettes en Dampbaadsfart over Sundet, og saa var det jo toveligt at sætte sig i nogen Bekostning med at skaffe en ny Robaad til denne Fart«. Men den jydske Langmodighed blev endnu prøvet flere Aar, før en Dampbaad blev sat igang, og de gamle, raadne Baade maatte holde Ventetiden ud; vi kom dog Denne gang heldigt over uden at lide Skibbrud, og ved Morsinger Færgestedet, Plagen, fik vi en lille Vogn, der bragte os til det én Mil Nord derfra liggende Nykjøbing, hvor vi efter et godt Aftensmaaltid i Hotellet gik velbeholdne tilsengs for næste Morgen at begynde vore Undersøgelser af Højene i Byens Nærhed.

Som foran nævnt havde jeg tidligere været paa Morsø, en Gang for Runemindesmærkernes Aftegning og en anden Gang for at undersøge og beskrive, hvad der endnu var levnet af det gamle Dueholm Kloster; Resultatet af den sidste Undersøgelse overgaves Professor Thorsen, som har indført den i Indledningen til »Dueholms Diplomatarium«, 1872, s. XXIV. og i samme er endel

Afbildninger, som jeg alle har tegnet og raderet.

Ved dette Besøg kunde jeg kun omtale og paavise en ret mærkelig Gravsten, der findes i den ældre Del af Bygningen, men til at tegne den fik jeg ej Lejlighed dengang. Da Klosterbygningen ligger tæt ved Nykjøbing By, gik jeg nu, den første Dag jeg atter var her, hen for at tegne denne Sten. Den er omtrent 3 Alen høj, og paa dens Flade var i lavt Relief indhugget et Vaabenskjold og en Kirkekalk, i Skjoldet var udhugget et Bogstav **A**; en Ramme omgav det Hele, og i den var følgende Minuskelskrift: »Andreas Nicolai de Draaby, præsbiter curatis in Hafferslev«. Draaby og Haverslev ere Byer paa Øen; denne Anders Nicolai har været Forstander eller Præst i sidstnævnte By, og da hans Gravsten findes her, maa han være begravet i Kirkegaarden ved Dueholm Kloster, en Del opgravede Menneskeben viste, at denne havde været tæt ved Klosterets nordvestre Side; Stenen er fra det 15. Aarhundrede.

I Følge med Engelhardt begyndte vi i de følgende Dage at afsøge den syd for Byen liggende Lødderup Hede. En dygtig Fører havde vi i den i Nykjøbing boende Konsul Schade, der hjalp os særlig, hvor det gjaldt om at paavise de forskjellige Markskæl, saa at vi sikkert kunne afmærke de over Heden vidtspredte

Gravhøje, og der var ikke faa, thi i et Par Dage havde vi afsat over 125 paa Matrikulkortet. I de efterfølgende Dage fandt vi en ligesaa rig Samling i andre Sogne, saaledes paa Redsted Hede 106, og i Sejerslev Sogn 108, o.s.v. Langdysser var der ikke mange af, dog fandt vi en meget ødelagt paa Kaarup Hede, der var ca. 100 F. lang og havde blandt Beboerne faaet Navnet »Røverstuen«, formodentlig havde den forhen været et Tilholdssted for Vagabonder eller lignende Udskud. Atter en Langdysse laa paa den lille »Jegindø« syd for Mors. Det var et uventet stort Antal Gravhøje, vi i det Hele taget fandt her paa Øen, thi i den Tid, vi færdedes her, afmærkedes paa Kortene ikke mindre end ca. 950 i de forskjellige Sogne; en stor Del af dem tegnede jeg i Prospekt med tilhørende Grundrids og Gjennemsnit. De fleste maa ansees for Broncealdergrave, Langdysserne vare selvfølgelig fra Stenalderen, ogsaa flere Høje er fra samme Tid, saaledes var der i Ørding Sogn en usædvanlig stor Høj, som Ejeren af Højeris, daværende Kammerjunker Stenersen-Leth, havde forsøgt at udgrave kort før vor Ankomst. I Højens Yderside havde han truffet paa et smukt Fund fra den yngre Jernalder, som bestod af Jernspyd, Øxer med indlagte Sølvornamenter og et prægtigt Ridetøj med Stigbøjler, der ligeledes vare prydede med Sølv- og Guldornamenter, samt nogle Halsringe. En større Udgravning af Højen naaedes ikke; i dens Indre gemmer den sikkert en stenbygget Stue og Kammer. Ejeren overgav senere Fundet til Museet, imod at jeg udførte kolorerede Kopier af de fundne Sager i virkelig Størrelse. Nogle Aar senere saae jeg – under et Besøg paa Højeris – mine Afbildninger anbragte, smukt indrammede, paa en Væg i Ejersens store Sal, hvilket var mig en ikke ringe Glæde.

Ved de morsingske Gravhøje var den Ejendommelighed, at næsten alle vare helt blottede for Stene, der andre Steder i Landet dels omgiver saadanne, dels dækker dem i Dyseopstillinger; jeg antager, at denne Mangel hidrører fra, at Øen er meget fattig paa Strandsten, saa Beboerne i nyere Tider har tyet til at fratage Højene deres Stenomfatninger til Be-

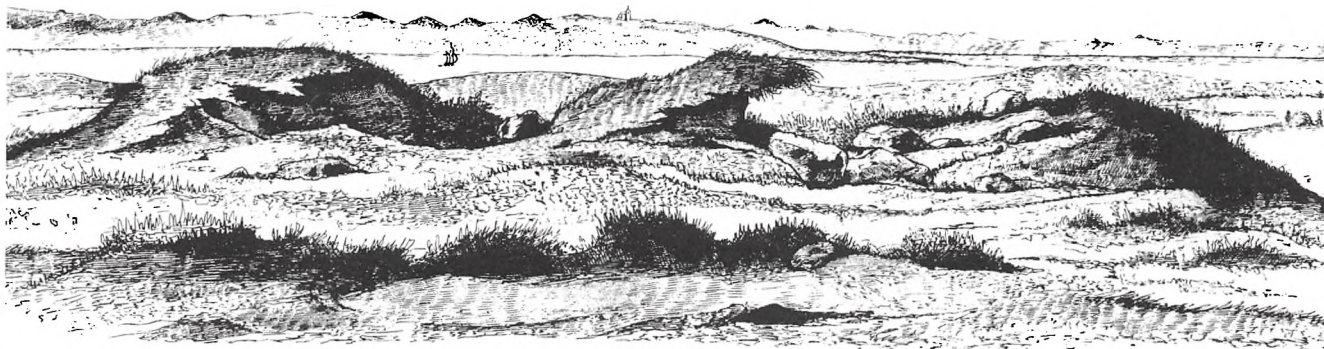
nyttelse ved Opførelse af Huse, Gaarde og Gjærder m.m.

Samtidig med Højenes Kortlægning afsøgte jeg Sognekirkerne, hvoraf der findes en paafaldende stor Mængde paa den lille, kun 6½ Kvadratmil store Ø. Foruden Kjøbstaden Nykjøbings Kirke var her 30 Landsbykirker. Indbyggerantallet var i 1878 omtrent 13 Tusinde, man kommer deraf til at troe, at der i 12.-13. Aarhundrede – da det største Antal Kirker byggedes her – har været en talrigere Befolkning. Sammenligner man f.eks. Langeland, der er ca. 5 Kvadratmile med 18000 Indvaanere, er dér kun 16 Kirker, Falsters 14000 Indvaanere har 19 Kirker og Bornholms 10½ Kvadratmil med 18 Kirker, saa man maa forundres over Morsøes store Antal Kirker; dertil kommer endda, at Nykjøbing By i Fortiden bestod af 3 Landsogne: Vetel, Venner og Rolstrup. Kirken i Nykjøbing er først opført 1715, men under min Undersøgelse af Kirkemurene fandt jeg en gammel Granitmur, der dannede det nordre Sideskib, bevaret i den nye Kirke, og Traditionen sagde, at det var Rester af Rolstrup gamle Kirke.

Undersøgelsen af Øens andre Kirker bare mange Vidnesbyrd om, at de ere af meget høj Alder; paa et Par enkelte nær ere de byggede af tilhugne Granitstene med velformede Sokler i smukke Profileringer og i Stil og Form romansk, fra Tiden ved Aar 1200. Nogen egentlig rig arkitektonisk Udstyrelse har ingen af Kirkerne. Karby, Vejerslev, Blidstrup og nogle andre har ret smukke Apsider med Rundbuefriser og Halvsøjler samt mange Billedstene imellem Kvaderne; men de fleste ere, med Undtagelse af deres smukke romanske Sokkel, ret tarvelige. Mange af de gamle Gravstene med et simpel Reliefkors og uden Skrift findes hyp-pigt indsat imellem Granitstenene, nogle enkelte har dog en ejendommeligt Skrift i ukjendte Bogstaver, saaledes er der en Gravsten paa Alstedkirkegaard med en saadan og i Sundbykirke en noget lignende, begge med et Reliefkors, der viser, at de uagtet den ukjendte Skrift, ere fra den kristelige Tid. Af Runestenene er der kun to paa Morsø, den ene i Galtrup med et Reliefkors i Form af et Sværd har følgende Runeindskrift: »HER : LIGGER : JSULFR :

THORKILSON«. Den anden er kun et Fragment og laa under Stolperne af en Klokkestabel ved Elsøkirke, paa den er kun et Navn levnet: »THRUIT«. Af Gravstene fra en tidligere Tid med Minuskelskrift er der flere; mærkelig er den i Fladekirke, hvorpaa staar: Ste : pha : nus : sa : cerdos : obiit m · c · d · l. Tidligere var den kjendt, og Indskriften læst saaledes: Stefanus Præst død 1401, men jeg gjorde – da jeg tegnede den til Thorsen – ham opmærksom paa, at ifølge Minuskelformerne maatte her læses 1450, hvilket han blev glad over, da han i Dueholms Diplomatariet netop havde fundet, at en Præst med det Navn havde levet og var nævnt ved Aarene fra 1423 til 1439, saa Aarstallet som Dødsaar for denne Mand passede godt, men ikke for Aar 1401.

Som anført vare Kirkerne – paa et Par nær – alle opførte af Granit. Af Inventarsager var ikke mange, der havde særlige Mærkeligheder; undtages maa dog Granitdøbefontene, hvoraf jeg fandt 24, de havde alle udhugne Figurer og romanske ornamenter paa Kummen, der henførte dem til Tiden ved Aar 1200. I Draabykirke var én af gulagtig gullandsk Marmor med gothiske Forzinger. Af Døbefonter tegnede jeg de fleste til Nationalmuseets Arkiv; men hvad der særlig overraskede mig her i de morsingske Kirker, var de her i Landet ikke forhen bemærkede eller omtalte Alterborde af hugne Granitsten med en Stenbordplade, der undertiden havde en Længde af 6 Fod. I denne Plades Midte var indhugget et lille Relikvigemme, hvor de indviede Helgenben bevaredes. Saaledes blev der i 1793 i Outrupkirkes Alter fundet en Blyæske med 2 Klude og et lille Ben, og i Ørding i 1681 en Blyæske, der indeholdt en Pergamentseddel med en latinsk Skrift, der meddelte, at i Æsken laa Relikvier af de 11000 Jomfruer! I Ejerslevkirke fandt jeg ogsaa en Æske, men den var tom, i Sejerslev fremtog jeg en lignende, hvori laa Rester af et lille Fuglekranium, disse Relikviæsker nedlagde jeg atter i deres gamle Leje. I den indre Udstyrelse er ingen af Kirkerne særlig fremtrædende. Sejerslev, Karby og Vejerslev havde ret kjønne Altertavler i barokstil, men raat overmalede i nyere Tid; i førstnævnte Kirke var tillige nogle smukt udsty-

Langdysse, kaldet »Røverstuen«, i Kårup. Tegnet af Magnus Petersen 1873.

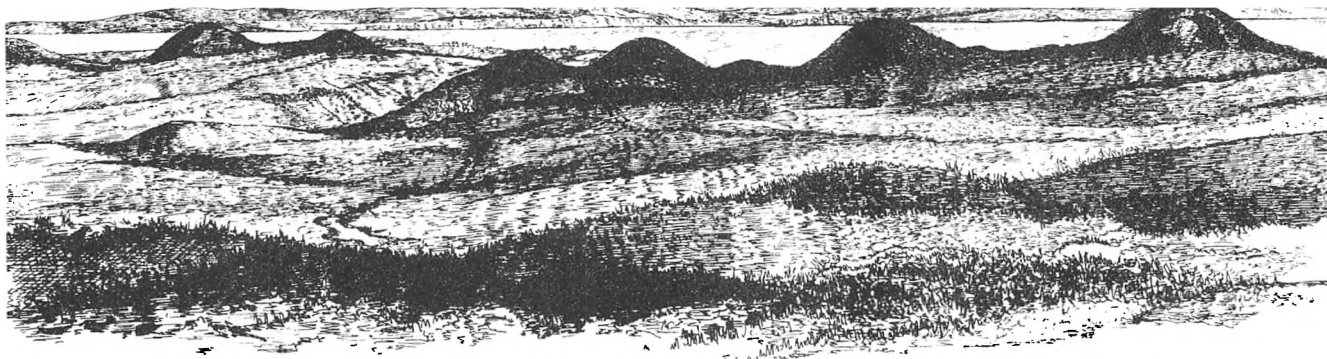
rede Kirkestole med Lykkernes Vaabener og Aarstal 1587, samt en Prædikestol fra 1675. Paa Chorvæggen hang et Maleri af en Præst med Hustru og Datter; af Underskriften kan kun læses: »Knud Olesen Thisted« og paa en Bog, Præsten holdt i Haanden, stod: »H. Vestenholt 1675, fecit«, og i Taarnet hang en Klokke med følgende Indskrift: »*Verbum domini, manet · in · Eternum. Anno 1608, Goesch mich Borch, Gelgieser*«. I Solbjergkirke fandt jeg en meget gammel Klokke med Aarstal 1476; flere Klokker i de andre Kirker havde alene som Støbemærker nogle Kryds og Streger og uden Bogstaver. I Frøslevkirke traf jeg paa nogle kjønne Kirkestole og en gammel Skriftestol; men en saadan Stol var særlig mærkelig i Galtrupkirke, i dens Døre og og Panelfyldninger var malet bibelske Billeder, og i én af dem paa Døren var følgende Skrift: »Gak hen til Præsten och Bette dich«; efter Ornamentiken i begge disse Skriftestole vare de fra det 16. Aarhundrede, og Udskæringerne i renaissancetil. I Galtrupstolen var 3 smaae Glugger i Lighed med katolske Skriftestole, som tyder paa, at den har været brugt paa samme Maade som forhen i den katolske Tid.

En af Mærkelighederne her paa Øen er de mange Rester af gamle Borge, som – ifølge Voldenes fortifikatoriske Form – maa være fra den tidligste Middelalder. De findes spredte over hele Øen, og efter deres Beliggenhed i Lavninger, omgivne af højere Terrænforhold, er det tydeligt, at de ere anlagte før Ildvaaben anvendtes. Hvorfor denne isoleret liggende Øes Fri- og Frelsemænd have havt saadanne forskandsede, med Grave omgivende Boliger nødige, er ikke let at forklare, man kommer

uvilkaarlig til at tænke paa Beboernes egne Smaastridigheder og Fejder imellem de forskellige Stammer eller Claner, saaledes som det fortælles der herskede i de skotske Højlande. Mange af dem havde endnu bevaret deres gamle Navne: Blaaborg, Voldhøj, Kobbervold. Alstedborg havde en endnu velbevaret Ruinbanke over et stort Taarn med tykke Mure og Rester af Volde med Grave, en bred, med flade Stene brolagt Vej, saaes at føre fra en Voldaabning hen til Taarnet. Det fortælles, at Borgen afbrændtes og ødelagtes af Rigsraaden Johan Skarpenberg til Gammelgaard, som lod den paa Borgen boende Kongsfoged Peter Puckstrud dræbe, fordi han havde fornærmet en af hans Vasseller; Puckstrud var en Broder til Erik af Pommerns Frille Cecilie. Kongen blev derfor saa forbittret paa Skarpenberg for denne Handling, at han forviste ham fra Riget i 1418. Skarpenberg hørte dengang til de største og myndigste Herrer i Danmark og ejede store Besiddelser i Landet; foruden Gammelborg var han ogsaa Ejer af Højeris, den eneste endnu eksisterende Herregaard paa Morsø, og andre store Gaarde rundt om i Landet. Af gamle Borge er der flere, som endnu ere anseelige Gaarde, der har beholdt deres Navne fra Middelalderen, og tillige en Del af de gamle Fortifikationer med Volde og Grave, f.ex. Ullerupgaard, hvor der 1354 boede en Adelsmand Albert Mus; den forannævnte Gammelborg, der nu er delt i to Gaarde, store- og lille Lund, Blistrup, der ejedes 1407 af en Torkel Trane, Damsgaard af en Adelsmand Magnus Pedersen, Frøslev af Åke Ingversen 1354, Skareborg af Niels Eriksøn 1406, Hvidbjerggaard af Jens Grøn, der døde 1591, Sysborg ejedes af

Niels Vinter 1457. Endnu maa nævnes en forhenværende Adelsgaard: Glumstrup, der endnu i Aaret 1873 havde bevaret sine Volde og Grave. Her overnattede jeg engang under mine Excursioner, og da jeg med Ejerinden kom til at tale om de gamle Borge her paa Øen, fortalte hun mig, at Glumstrup ogsaa havde visse Egenskaber, der maatte interessere Rejsende; mange Sagn levede endnu her paa Gaarden, og til visse Tider spøgede det slemme i et af Værelserne. Der kom der undertiden i Besøg en Kvindelig Gjenganger iført hvide Klæder ledsaget af en Skare Muus; hun havde i levende Live været bekendt for sin Gjerrighed, og hun var helt ustyrlig, naar en Fremmed boede i et Værelse, hun særlig værnede om, men man ville kunne befri sig for hende, naar man lagde et stort Pengestykke paa Bordet i Værelset, da ville hun vise Naade uden at volde nogen Fortræd. Da jeg hørte denne Historie, udbad jeg mig Tilladelse til at ligge i det berygtede Værelse om Natten. Ejerinden blev noget betænkelig, men tillod det dog. Jeg beredte mig altsaa i Nattens Løb til at faa et Spøgelsesbesøg, og for en Sikkerheds Skyld, og for at mildne den strænge Frue, lagde jeg en stor Kobbertoskilling paa Natbordet; jeg maa have været meget træt af Rejsen, thi jeg sov rigtig godt hele Natten, og hvor gjerne jeg end ønskede at gjøre den gamle Ridderfrues Bekjendtskab, værdigede hun dog ikke at forstyrre mig, men da jeg vaagnede, syntes jeg, at Toskillingen var bleven vendt i Nattens Løb, maaske vraget af den fine Borgfrue, fordi det ikke var Guld.

Som foran nævnt ligge de fleste af Borgstederne i Lavningerne og i Moser, hvis Indskæringer af Limfjorden

Burhøjene, Bjergby sogn, set fra syd. Tegnet af Magnus Petersen 1873.

bragte dem de nødvendige vaade Grave foran Voldene, og gjorde dem til sikre Tilflugtssteder for de gamle Vikinger og Søkonger. Naturen paa Øen var smuk og ret tiltalende, skovfattig var den vel, kun ved Højeris var der en lille Skov, og ved Flade, hvor en vindskibelig Skolelærer havde anlagt en lille Plantage. Øens kuperede Terræn – især mod Nord – var kjønt og malerisk. Bakkekamene bare hele Rækker af Kæmpehøje, og Hederne bredte sig med sin brune Lyng, og her laa ogsaa et ikke ringe Antal Høje. Landskabet var i Sandhed rigt udstyret af Naturens Haand, og et poetisk Præg hvilede over det. Da jeg nogle og tyve Aar senere besøgte Øen, var meget desværre forandret, Hederne vare opløjede, utallige Kæmpehøje sløjfede og forsvundne, rige Kornmarker bredte sig, hvor forhen Lyngen stod i Blomster, jeg kunne ikke forstaa, at det var den samme Morsø, jeg havde seet i 1873.

Paa Øens nordlige Del saaes tydelige Spor af, at mægtige Naturomvæltninger havde virket der i Urtiden, Nordspidsen af Øen er et Vidne derom; her er en underligt formet Jordkolos med stejle Skrænter, der rejser sig højt og brat over Limfjordsvandene, der omgiver den, man kalder dette Højdedrag Feggekliit; det rejser sig som et lille Bjærg i 50 Alens Højde over Vandfladen med et Fladeindhold af omtrent 50 Tønder Land. Paa Klittens sydvestre Side løber en smal Kjørevej, der fører hen til en Færge, der gaar over til Hannæs ligeoverfor; paa Midten af Klitten har der engang ligget en Kæmpehøj, hvori Sagnet siger, at en Kong Fenge eller Fegge skulde være begravet. Højen var nu borte, kun i Jordsmonnet saaes et sparsomt be-

voxet Stykke Mark paa 12 Alens Længde og 8 Alens Brede. Sagnet fortæller endvidere, »at Kong Fegge myrdede sin Broder og giftede sig med hans Enke, men hendes Søn pønsede paa Hevn over sin Faders Morder, hvilket ogsaa tilsidst lykkedes ham, idet han dræbte Farbroderen og begravde ham paa Klittens Top«. I Aaret 1793 havde man – fortaltes det – fundet et Sværd der, men om det var af Jern eller af Bronze vidste man intet om; formodentlig er Højen dengang blevet ryddet.

Det er Historien om Hamletsagnet der her er lokaliseret, og altsaa endnu lever paa Morsø; men efter Morsingersagnet har Hamlet ikke været saa slem, som Saxo gjør ham til i sin 4de Bog, thi der fortæller han, at han, istedet for at højlægge Morderen lader Hamlet sværge: »at hverken Land eller Vand skal herberge eller besmittes af denne Brodermorders Aadsel«, – hvordan Hamlet udfører denne haarde Dom over Morderen er ukjendt – maaske han har betænkt sig og alligevel ladet Farbroderen højlægge paa en pæn Maade og valgt denne Klit dertil.

Ved nøjere at betragte dette lille Jordbjerg og dets Omgivelser, faar man Forstaaelse af de paa flere Steder synlige Sænkninger og Hævninger, der i Fortiden er foregaaet i vort Land, thi Klitten er selvfølgelig en Landhævning fra Urtiden; hvornaar det er sket kan selv for Geologen være vanskeligt at sige. Men hvad Sænkningerne angaar, synes der at være Grunde til at antage, at de ikke ere saa meget fjerne, thi naar man i stille Vejr i en Baad passerer det lille Feggesund imellem Klitten og Hannæs sees tydeligt en græsbegroet Bund og nogle Højninger, der seer

ud som Jordhøje. Og tæt derved faar man en Forestilling om saadanne Sænkninger; nede ved Strandkanten ved Vejen til Færgen sees et par smaae Kæmpehøje – vistnok fra Bronzealderen – der ligge saa nær Vandet, at ved noget Højvande trues de med at opsluges, man kalder dem Kragehøjene, fordi Krager og Maager samles om dem. De gamle Oldtidsfolk valgte som bekjendt mere højtliggende Steder til deres Grave, sikkert har derfor disse Smaahøje oprindeligt ligget højere; men Sænkningerne har voldet, at de nu er i saa nær Berøring med Søen, at de vel engang helt opsluges af den, ligesom de der endnu ses paa Bunden af Feggesund. Nogle lignende Jordsænkninger har jeg seet paa Laalands sydøstlige Kyst ved Syltholm og Hyllekrog; smaa Gravhøje sees ogsaa der paa Havbunden, som skimtes tydeligt i stille Vejr.

I Slutningen af September afsluttede vi denne interessante Undersøgelse af Morsø; foruden det store Antal Høje, der vare blevne kortlagte, havde jeg afsøgt 31 Kirker, og mit Udbytte var nogle og halvtreds Tegninger af Kirker, Inventardele samt Prospekter, Grundrids osv. I et Møde i Oldskriftselskabet forelagde jeg sammen med Engelhardt mine Afbildninger ledsaget af oplysende Foredrag om den hele Undersøgelse.

På knap to måneder lykkedes det Conrad Engelhardt og Magnus Petersen at indmåle og beskrive 954 bevarede og overpløjede gravhøje. I dag er der beskrevet over 2000, men af disse er de fleste ikke mere synlige, og flere vil forsvinde efterhånden, som landbruget får større og større maskiner.

Den fattiges værner

Morsø Social-Demokrats første år

Af Børge Jensen

1880'erne og 90'erne var præget af en vældig aktivitet i den danske arbejderbevægelse. Ildfulde og veltalende agitatorer som A. C. Meyer og Peter Sabroe rejste fra by til by og talte for oprettelse af fagforeninger og partiorganisationer. Den kraftige vækst i byerne på grund af industrialiseringen gav baggrund for denne udvikling. Det var dog de fleste steder svært at komme igennem med de nye tanker, da nyhedsformidlingen overalt domineredes af aviser, der var udtryk for Højres eller Venstres politik.

Naturligt nok begyndte den socialdemokratiske provinspresse i Århus, og det skete med Harald Jensens grundlæggelse af Demokraten i 1884. Allerede fra 1888 koncentreredes arbejderpressen under hovedorganet Social-Demokraten, som i mange år havde et betydeligt overskud. Det blev for en stor dels vedkommende overført til den arbejderpresse, der etableredes i flere og flere provinsbyer før og efter århundredskiftet. Den kraftigt voksende arbejderbevægelse på Mors havde dog i 1890'erne en god presse i Morsø Folkeblad, hvis redaktør Henrik Fog ikke var nærig med at give spaltepads til »socialisterne«.

Efter at de større jyske byer Ålborg, Horsens, Randers og Esbjerg havde fået deres eget blad, kom turen efterhånden til de mindre byer. Starten var overalt forbundet med så store udgifter, at der måtte ydes betydelige tilskud fra Social-Demokraten og Demokraten, som begge gik godt i disse år med stærkt stigende oplag. I et nyt fremstød 1905-07 var Nykøbing med i den række aflæggerblade, som i disse år udgik fra Demokratens eller, som det korrekt hed, »Arbejderpartiets Bogtrykkeri«. Hermed blev indledt et

meget vigtigt samarbejde, der varede indtil udgangen af 1950.

Da Morsø Social-Demokrat udsendte sit første nummer 2. oktober 1905, var Fog stadig redaktør af Morsø Folkeblad, men i mellemtiden var Venstre fra et oppositionsparti blevet regeringspartiet, og det prægede i høj grad den redaktionelle linie. Det måtte i øvrigt blive svært for et arbejderblad på Mors, for øen havde i forvejen højrebladet Morsø Avis og to venstreaviser. Foruden Folkebladet var det Morsø Dagblad, der var oprettet i 1895 som organ for Det forhandlende Venstre i opposition til den da »radikale« Henrik Fogs ledelse af Folkebladet.

Som de andre aviser udkom Morsø Social-Demokrat 6 gange om ugen og var på 4 sider. På side 3 fandtes lokalrubrikker fra Mors, Skive og Viborg. Denne ordning varede til udgangen af 1906. Den ansvarshavende redaktør for Mors var Johs. E. Petersen. I en programerklæring hed det bl.a.: »Vi hilser vore mange nye abonnenter med ønsket om, at Morsø Social-Demokrat må blive en kær daglig gæst i hjemmene. At dette vil ske, nærer vi ingen tvivl om, thi ethvert rettænkende menneske vil ved at følge Morsø Social-Demokrats virksomhed snart overbevises om, at vort arbejde og kamp sker for sandhed og ret. De vil altid finde os parat til at slå et slag, hvor menneskerettigheder trædes under fødder, og De vil se, at vi i denne virksomhed altid tager upartisk på tingene, at vi ikke lader os påvirke af, om den forurettede er vor meningsfælle eller politiske modstander«. Bladets mål er, hedder det videre, at det »stedse må være ikke blot det mest læste her i byen, men også det interessanteste og bedst underrettede blad her på øen«.

Meget hurtigt langedes der i en række hvasse kommentarer ud mod borgmester Ferslev, fordi han ikke straks var begyndt at indrykke de officielle bekendtgørelser i den nye avis, »skønt vort blad som bekendt er det mest udbredte her i byen«. Selv om det jævnligt gentages, er det nok et spørgsmål, om Morsø Social-Demokrat allerede havde så mange holdere, men antallet af abonnenter og frieksemplarer kendes desværre ikke. Andre polemiske udfald rettedes gang på gang mod Morsø Avis og Højre og ikke mindst mod Folkebladets redaktør Fog. Man kan i de første artikler tydeligt se, at Johs. E. Petersen ikke var så kendt med de lokale forhold, men det blev han hurtigt, for en socialdemokratisk redaktør var ikke blot bladmand, men havde også til opgave at deltage i møder ud over øen og at tage del i organisationsarbejde. Petersen blev således hurtigt formand for den socialdemokratiske forening i Nykøbing.

For at belyse tonen i datidens presse skal her nævnes en artikel fremkaldt af, at arbejdere, der agiterede for den nye avis, var blevet afvist »af værten i det kristelige hjem for unge mænd«. Da Fog havde kaldt de pågældende for »påtrængende herrer«, fik han følgende svar: »Sagen er den, at hr. Fog nok kan lide arbejdere, hvis de vil være venstremænd, men er de socialdemokrater, så er hr. Fogs udvikling eller udartning nået dertil, at han ikke for sin død kan fordrage dem. De er som en pestilens for ham. Vil arbejderne så tilmed agitere for deres sag, ja så allierer »frihedsmanden« – Fog – sig hellere med den sorteste intolerance blot for at komme dem til livs«.

Den socialdemokratiske presse var et agitations- og kampmiddel og

ejedes på landsbasis af Social-Demokratens kontrahenter, d.v.s. fagforeninger i København. Lokalt var der et repræsentantskab, hvor redaktøren aflagde beretning og regnskab, og hvor der valgtes repræsentanter til en lokal kontrolkomité, som var repræsenteret ved hovedkontrolkomiteens møder i København. Gang på gang prises avisens betydning. Morsø Social-Demokrat kaldes f.eks. i 1906 Socialdemokratiets og arbejderbevægelsens aller vigtigste våben eller: »Vort partis styrke afhænger af vort blads udbredelse. Derfor bør man *ikke* ved abonnement på de privatkapitalistiske blade støtte disse partier økonomisk og således medvirke til, at de nævnte blade styrkes i deres bestræbelser for at modarbejde arbejder- og middelstandens interesser – – . Skal vi da styrke privatkapitalistiske blade? Nej og atter nej!«

Da socialdemokratiet ved folketingsvalget i 1906 havde øget stemmetallet på Mors fra 307 til 584 gav det anledning til en ny lovprisning af pressens betydning: »Ethvert agitationsarbejde er spildt, er som et slag i luften, hvis det ikke alt befæstes ved *den daglige læsning af vort blad*. Bladet er den solide og pålidelige agitator, som daglig bør komme i hjemmene lig en god ven, der oplyser og belærer og tillige underholder. Bladet lærer menneskene den største og reelt værdifuldeste kunst, *kunsten at hjælpe sig selv*«. De fremhævede ord er avisens, og de er meget karakteristiske for den kæmpe arbejderbevægelse. Her følger et tilsvarende eksempel, fremført som argument mod at afbestille avisen i juli kvartal: »Sommeren egner sig fortrinlig til avislæsning – – Hvad man har interesse for og lyst til, får man nemlig altid tid til.«

Haurum redaktør

I slutningen af 1906 skete to betydelige ændringer på Morsø Social-Demokrat. Johs. E. Petersen fratrådte som redaktør 1. november, idet han flyttede til Demokraten, og endvidere forberedtes en styrkelse af det lokale stof ved at få dette trykt i Nykøbing. Herved kunne man undgå en situation som denne: »Ved et beklageligt uheld nåede vort brev med det lokale stof og annoncer ikke trykkeriet så tidligt, så vi fik det med

bladet om fredagen. Brevet var sendt herfra rettidigt, men er efter poststemplet at dømme blevet ladet tilbage i Skive«. Fra nytår 1907 blev side 3 trykt i Nykøbing, hvilket betød, at lokale nyheder og annoncer nu kunne optages i bladet den dag, de indleveredes. Det øvrige stof var som hidtil fællesstof fra Århus, men læserne slap nu for stoffet fra Skive og Viborg, og på side 4 stod nu: »Trykt i Arbejderpartiets trykkeri i Århus og i G. Niensens bogtrykkeri i Nykøbing«. Morsø Social-Demokrat var ikke længere et aflæggerblad af Demokraten, men et blad med lokalt hjælpetrykkeri. Baggrunden herfor var en stadig forbedring af trykkerierne i arbejderpressen. I 1914 havde denne presse egne trykkerier i 13 byer, mens den i 8 andre brugte private bogtrykkere, f.eks. i Holstebro, Skive og Nykøbing. Netop overgang til selvstændig teknik og redaktion var karakteristisk for fremstødet o. 1906-08.)

I slutningen af december 1906 ankom nye maskiner til et nyetableret trykkeri i Ringsgade 8. Bogtrykkeren Georg Nielsen var blevet uddannet som typograf i sin fødeby Nakskov og derefter ansat et par år hos Henrik Fog. Den 3. januar 1907 sendte han første nummer af den nye avis på gaden. Også redaktøren Niels Chr. Haurum var ret ny, idet han var kommet fra Randers 1. november som afløser for Johs. E. Petersen. Haurum, »ansvarlig for 3. side«, skrev i dagens anledning i artiklen »Atter er et mål nået« bl.a.: »En mærkedag i vort partis historie her på Mors er det, at vort blad fra i dag, hvad den mere lokale del angår, bliver trykt her på pladsen. Som meddelt i lørdags bliver 3die side trykt i trykkeriet i Ringsgade. Hvad dette betyder, forstår enhver. Det betyder, at alt, hvad der sker af lokalt nyt her i byen og overalt på øen, gennem vort blad kan nå ud til offentlighedens kundskab lige så tidligt som gennem noget andet blad. En længe og hårdt følt ulempe er afhjulpen«. Endvidere ville abonnenterne nu få avisen tidligere, nemlig mellem 6 og 7 aften. Haurum benyttede også lejligheden til et historisk rids over socialdemokratiets kamp og fremgang i de forløbne år: »De partifæller rundt om på øen såvel som her i Nykøbing, der aften

efter aften og søndag efter søndag på sine ben vandrede fra by til by for at tale med standsfæller om vor sag, socialismens friheds- og broderskabsidé, skylder vi tak. Og den bedste og mest kærkomne tak, vi kan yde disse partifæller, er, at vi yngre i dag giver hinanden håndslag med løfte om at arbejde ærligt på den bygning, hvortil vore første partifæller har lagt en så solid grundvold. I dette arbejde er vor presse et uundværligt led«.

Både Georg Nielsen og Niels Chr. Haurum var altså tilflyttere, men de kom begge til at præge udviklingen på Mors i mange årtier. Det var i særlig grad arbejdere – både faglærte og ufaglærte – der blev pionerne i den socialdemokratiske presse. Haurum var et helt typisk eksempel. Faglært skrædder, svend i Randers 1897-1906, aktiv i fagbevægelsen lokalt og på landsplan, formand for den socialdemokratiske avis Randers Arbejderblad og meget mere. Jeg tror, at redaktør Hans R. Knudsen har ret, når han i nekrologen over Haurum 30. oktober 1945 skrev: »Det var den gamle pioner, red. Harald Jensen, der havde bemærket den unge skræddersvends fortjenstfulde indsats i organisationerne i Randers«.

Også i Nykøbing kom Haurum hurtigt ind i det politiske arbejde, f.eks. kom han i byrådet allerede i 1909 og blev folketingskandidat fra 1913. 1920-26 var han i folketinget, valgt i Thisted amt. På Mors huskes han vel mest som borgmester i Nykøbing 1929-45. Foruden Haurum skrev undertiden også Georg Nielsen mødereferater, men en tredje mand, C. V. Sørensen, kunne også føre pennen. Da Bio åbnede skrev han især i de første år omtaler af de forskellige forestillinger, men han skrev også godt formulerede artikler af fagligt og politisk indhold. C. V. Sørensen var født i Århus og kom 25 år gammel til Nykøbing som cicelør på jernstøberiet. Straks kom han med i det faglige og politiske arbejde i Nykøbing. I den lokale kontrolkomité for Morsø Social-Demokrat var han med fra starten, til han døde i 1920 knap 42 år gammel. I de første år var sneedker Johs. Jensen formand, senere C. V. Sørensen.

Hurtigt gjorde bladet yderligere nogle fremskridt. Det fik nu stof fra

Nygade 1 ca. 1912.

socialdemokratisk pressebureau i København, så det var på højde med byens øvrige aviser. Fra november 1907 blev Ritzaus telegrammer sendt direkte til trykkeriet: »Med andre ord: Morsø Social-Demokrat bringer nu bud ude fra den store verden lige så tidlig som de andre blade her i byen«. Efter et år som redaktør skrev Haurum: »Om vort blad står der disput og kamp overalt på øen. Vort partis modstandere frygter os, vore venner og meningsfæller glæder sig med os over vore artikler, når vi blotter samfundsskaderne«. Året 1907 bragte 200 nye holdere, i hvert fald i følge Haurum, men ligesom de andre blade nævner han aldrig frafald blandt læserne! »Som det eneste blad her i byen har dets spalter altid stået åbne for påtale af begået uret, og dette har bevirket, at der ikke går en uge, ja næsten ikke en dag, uden at vi har besøg af denne så hin, som beklager sig over

et eller andet og ønsker råd og støtte. Vi er nået så vidt, at Social-Demokraten her som andre steder er de dårlige arbejdsgiveres, de bryske husbønders, de fedtede sogneråds og den hovne embedsmands dårlige samvittighed«.

Den riges ris

Nogle få af utallige eksempler vil vise, at Haurum mente, hvad han skrev. Et forfærdeligt eksemplar af en hoven embedsmand fandt Haurum i borgmester Ferslev (1901-08), som også så sig nødsaget til at anlægge sag mod Haurum, dog ikke over en artikel som denne: »Hr. Ferslev er gal. Hvor længe skal vi tåle denne mands vilkårlighed?«. I en artikel, »Vor forældede retsplejex«, hedder det: »Vi ved nok, at hr. Ferslevs smøleri og sendrægtighed er kendt, ja endog kendt helt ind i Justitsministeriet«. Her har man dog ikke haft samme opfattelse som

den barske redaktør i Nykøbing, for Ferslev blev i 1908 borgmester i Kolding. Inden det var officielt meddelt, skrev Haurum i anledning af et forlydende om denne udnævnelse: »Skulle vi virkelig komme af med ham, lød det, da rygten bredte sig. Vi forstår så godt spørgsmålet. Vi vil nu råde vore medborgere til ikke at glæde sig for tidligt«. Men næste dag var en festdag: »Glæd dig Mors. Vi erfarer fra pålidelig kilde, at det er byfoged Ferslev, som er udnævnt til borgmester i Kolding«.

De dårlige arbejdsgivere fandtes på landet blandt godsejere og gårdmænd. Mange hårde anlager kom frem i Morsø Social-Demokrat, normalt med navns nævnelse, og der var ofte tale om store artikler. Et par overskrifter følger her (jeg udelader de pågældendes navne): »Gårdejer N.N. i Bjergby tyvter en tjenestepige« eller: »Børneudbygning på landet. En gårdejer i Sillers-

lev betaler sin hyrdedreng 1 par træsko og 1 hue for ½ års arbejde«. »Gårdejer N.N. i Jørsby jager dreng af pladsen 3 dage før tjenestetidens udløb og tilbageholder 27 kroner af lønnen«. Men de gode gårdmænd havde jo igennem sognerådene tillige den politiske magt ude på landet og misbrugte den! Hør blot nogle eksempler fra 1907. »Tødsø-Erslev sogneråds behandling af syge og fattige« (3. okt.). »Et uhyggeligt drama. En 10 års pige søger at undlive sig selv«. I artiklen hævdes det, at denne sag, der angik værgerådet i V. Jølby, kun er et eksempel på »alle disse dramaer, som udspilles ude i hytterne«. At disse sager om nød og elendighed ude på landet først nu drages frem skyldes, at den socialdemokratiske presse ikke har haft tilstrækkelig udbredelse. Og angrebet rettedes personligt mod sognepræsten: »Præstemanden har misrøgtet sin plads som værgerådets formand« (17. okt.). Og endelig det andet angreb i løbet af en måned på sognerådet i Tødsø-Erslev: »Hvordan Tødsø-Erslev sogneråd røgter sin formynderpligt mod værgeløse børn. Formanden byder en kone græs i stedet for brød« (4. nov.).

Nykøbings voldsmænd blev naturligvis også hængt ud, hvad enten det nu var hotelejereren eller en lærer på kommuneskolen: »Lærer N.N. mishandler et barn«. Disse ord fik red. Fog til at fare i blækket, og Haurum måtte naturligvis svare igen, fordi Fog forsvarede »pryglemesteren lærer N.N.«²⁾ Det er vel rimeligt her at minde om, at det netop var i disse år, Peter Sabroe rejste sine mange sager om mishandling af børn. Sabroe talte f.eks. i Nykøbing ved en sommerfest i 1908, hvorfra der sendtes et telegram underskrevet af Sabroe og Haurum til Jeppe Aakjær: »Arbejdermødet i Nykøbing sender dig hilsen og tak for »Vredens Børn«, og fordi den tone, der klang gennem din digtning, hævdede arbejdets adel over penge- og fødselsaristokratiet«. Telegrammet kan være direkte foranlediget af, at Jeppe Aakjær netop den dag afholdt »markfesten« på Aakjær, hvor 500 tilskuere overværede afsløringen af en mindesten over Aakjærs forældre. Men det er tillige et bevis på Aakjærs store betydning for den socialdemokratiske agita-

tion i disse år, al den stund at »Vredens Børn« var udkommet næsten fire år tidligere.

Pressen revses

Som tidligere nævnt havde allerede Johs. E. Petersen ført en hård linie mod red. Fog, under Haurum fortsatte denne linie både mod Fog og efterfølgeren A. M. Baarris. Da valget til hjælpe-kassen i Nykøbing i marts 1908 viste, at Socialdemokratiet nu var byens største parti med 499 stemmer mod Højres 380 og Venstres 172, har Haurum utvivlsomt med stor fryd skrevet: »Vi skal ikke nægte, at det særlig glæder os, at det storskydende Venstre nu endelig har fået konstateret sin ynkelighed her i byen«. Men angrebene i den tids dagspresse var normalt meget personlige. Selv efter at Fog var trådt tilbage som redaktør, bød sig en lejlighed for angreb. Det skete i forbindelse med Frederik 8.'s store Jyllandsrejse i 1908, hvor også Nykøbing blev besøgt med et besøg. Fire mænd, bl.a. Henrik Fog, blev i den anledning riddere af Dannebrog: »Så kom det altså så vidt med den fordum så radikale red. Fog, at også han skal pyntes med den slags dingel-dangel. Nå, efter hele den svingning manden har foretaget i de senere år, har han så'gu heller ikke fortjent bedre«. Og knap var den nye redaktør af Morsø Folkeblad, cand. theol. A. M. Baarris, tiltrådt den 1. april 1908, før han fik af grovfilen – ført af en forhenværende skrædder! I artiklen »Morsø Folkeblads nye redaktør som socialistfræser« sammenlignede Haurum den fratrådte og tiltrådte redaktør. Fog lod da i det mindste, som om han var som tidligere og hyklede ved visse lejligheder en art kærlighed til arbejderne og særlig disses organisationer. Nu ser man imidlertid bladets rette standpunkt: »Den nye redaktør viser sig som socialistfræser om en hals.«³⁾ Den omstændighed, at Baarris var teolog, gjorde ikke redaktørstillingen lettere: »Morsø Folkeblad har, siden det fik en præst som redaktør, gjort sig til opgave at prædike nøjsomhed for arbejderne«. Mens det tidligere omtalte sommermøde i Nykøbing naturligvis havde ført til fyldige referater i »Socialen«, havde Morsø Avis kun bragt 10 linier. Haurum forkla-

rede det med, at bladet ikke turde referere talerne. Det havde Folkebladet dog ovovet, men med så store forvrængninger, at Haurum måtte protestere: »Det er et par løjerlige fremtoninger, der redigerer de to blade. De har gjort det til deres specialitet at overfalde Socialdemokratiet og især Sabroe«. Folkebladet især måtte have svar: »Når hr. Baarris kun har et skuldertræk til overs for de grufulde mishandlinger af tjenstedrengene, som Sabroe fremdrog, da beviser det, hvor lidt medfølelse for dem, der lider, en sådan præstesjæl kan rumme. Men hvad kunne der ventes andet fra den kant«.

Flytning til Nygade

I årtierne efter 2. verdenskrig har man talt meget om bladdød, men det har nu sjældent været udbytte- rigt eller let at udgive aviser. Så snart avis nr. 2 dukkede op, begyndte en hård og skånselsløs kamp. De mange retssager mellem redaktørerne i hver eneste by var udslag af forsøg på at dukke konkurrenten. På Mors var der 1905-08 fire dagblade, og alle aviserne vrimler med opfordringer til at forny abonnementet ved hvert kvartalsskifte. Pengene var jo små hos de fleste, så hvad var naturligere end at holde avis med nabo eller familie. »Hver mand sit blad« var et ofte gentaget slagord, som f.eks. i Morsø Social-Demokrat kunne krydres med denne sammenligning: »Et glas øl skal drikkes, straks det er skænket op, ellers står det og bliver dovent i glasset, og det samme er i virkeligheden tilfældet med en avis. At være medabonnet er ikke andet end en gammel og dårlig vane. Og selv om nogle er nødt til at vende skillingen, så abonnér alligevel!«.

Morsø Social-Demokrat havde især svært ved at få et større holdertal på landet, men agiterede og uddelte frieksemplarer, men Folkebladet fastholdt sin dominerende stilling ude på øen. Da Morsø Folkeblad i 1908 købte Morsø Dagblad og Skive Folkeblad det ligeledes moderate Skive Dagblad, skabte de to folkeblade det grundlag – næsten et monopol – som de har overlevet på indtil i dag. Morsø Dagblads fine nye bygning i Nygade, som ejedes af sagfører Niels Ovesen, blev nu ledig

Redaktør Haurum på Morsø Social-Demokrats kontor ca. 1915.

og købtes af Georg Nielsen i 1909 for 23.400 kr. I marts 1910 flyttede Morsø Social-Demokrats redaktion og trykkeri fra Ringsgade til Nygade, og her blev lokalstoffet så trykt, indtil krisen for alvor begyndte i den socialdemokratiske presse i 1950'erne.

Demokraten i Århus har været moderblad for utallige socialdemokratiske aviser i kortere eller længere tid, men den mest trofaste samarbejdspartner var Morsø Social-Demokrat, som blev trykt hos Demokraten lige fra starten i 1905 til udgangen af 1950. I 1951 ophørte Georg Nielsen at trykke det lokale stof, og hele avisen blev nu trykt hos Silkeborg Social-Demokrat, som fra 1953 skiftede navn til Aften-Posten. Alle disse ændringer blev – naturligvis – præsenteret som store fremskridt, reelt var de stadier på vejen til den endelig død.

Læser man programerklæringen fra Aften-Posten 2. januar 1953, kan man næsten føle sig hensat til 1905. Foruden at være nyhedsformidler »vil vi fortsat være talerør for den arbejdende klasse på disse

egne – – – Det vil stadig være vort blads opgave at bryde lansen for demokratiet samtidig med at afsløre det nuværende samfundssystems uretfærdigheder og mangler – – – Storkapitalens mænd skal ikke have lov til at spille bold med samfundsværdierne«.

Nu kan en avis' betydning naturligvis ikke bedømmes ud fra oplagets størrelse, men et par tal skal dog anføres. I 1910 udkom Folkebladet i 2600 eksemplarer, Morsø Social-Demokrat i 700 og Morsø Avis i 500 eksemplarer. Det lykkedes for Aften-Posten/Morsø at komme op på 1200 eksemplarer i 1960, men det typiske oplag lå og svingede mellem 600 og 900 eksemplarer. Til sammenligning nåede Folkebladet allerede i 1948 op over 7000 eksemplarer. ⁴⁾

Da Silkeborg Social-Demokrat udsendte sit første blad fra eget trykkeri 14. september 1907, bragte dette nummer et stort digt af Jeppe Aakjær, »Til Arbejdernes Blad«, som i den følgende tid blev gengivet i mange socialdemokratiske aviser, således i Morsø Social-Demokrat

allerede den 19. september. Den ovenfor citerede artikel i Aften-Posten 1953 sluttede karakteristisk nok således: »For redaktionen vil Jeppe Aakjærs uforglemmelige strofer til den socialdemokratiske presse altid stå skarpt prentet:

Du være den fattiges værner,
Du være den riges ris!
Da får du ej ordner og stjerner,
Men bævende læbers pris«.

Noter:

1. Niels Thomsen: Dagbladskonkurrencen 1870-1970 (1972) s. 202.
2. Skolekommissionens afgørelse viste, at red. Haurum havde haft ret i sin kritik. Lærers afstraffelse af eleven førte til en misbilligelse fra kommissionens tre medlemmer, pastor Vilh. Hansen, direktør Messerschmidt og læge Faarftoft. Og de var i hvert fald ikke socialdemokrater. Angrebet på hotelejereren førte til en retssag, hvor Haurum blev dømt og måtte betale en bøde på 100 kr. for injurier.
3. Der er ikke tvivl om, at Haurum her er uretfærdig mod Fog. Som nævnt havde denne i sine yngre dage, og før Venstre blev regeringsparti, været en varm fortaler for og beskytter af arbejderbevægelsen i Nykøbing. Se herom mine artikler i Jul på Mors 1984 og 1985.
4. Niels Thomsen s. 914.

1902 var det ikke almindeligt at blive fotograferet. Familien Østergaard, »Storgaard« i Bjørndrup, har taget deres fineste tøj på. Også de dengang moderne maskiner er stillet op.

Fotograf Mette Pedersen var i Vejerslev 1937 for at fotografere skolens elever. Arkivet ønsker at få navnene oplyst.

Købmand Hans Hyldig med familie udenfor forretningen i Sindbjerg. I vinduerne ses spise- og kaffestel; det var en del af landsbykøbmandens varetilbud.

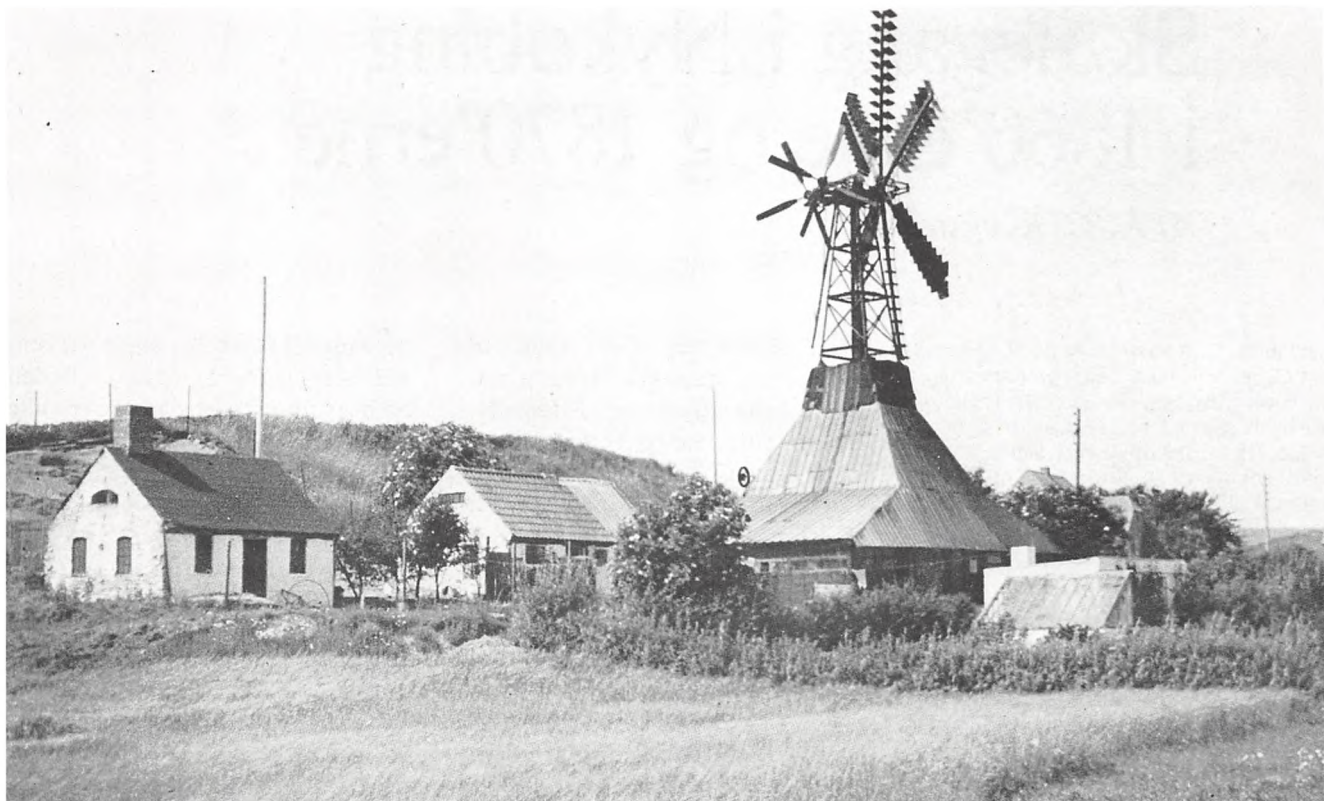
En eftermiddag i Algade 1955. Der er fred og ro på byens hovedgade.

Nykøbing Troop af Det danske Spejderkorps 1955. Hvor mange af disse unge mennesker er blevet boende i Nykøbing?

Børnene fra »Nørgaard« i Øster Jølby er klædt godt på til en køretur i den første forårssol, ca. 1912. Kusken er Jens Kibsgaard, Solbjerg.

Peter Olsens mølle i Bjergby blev revet ned i 1960'erne. Det var en selvkrøgende, seks vingers klapsejler. En almindelig model på den tid.

Erslev Sangkor og dens leder, Peder Chr. Sandahl, i krohaven ca. 1920. Hvem kan fortælle arkivet om korets historie?

Skolegang i Nykøbing i 1860'erne og 1870'erne

Af K. C. Rockstroh

Kaptajn K. C. Rockstroh, født i Nykøbing, søn af murer og skorstensfejer Rockstroh, der boede i Bryggergade. Han lærte boghandel og bogbinderi hos boghandler Dyhr i Algade. 19 år gammel blev han indkaldt som soldat, fik lyst til at blive officer. Blev 1902 udnævnt til kaptajn og 1913 ansat i Krigsministeriets Arkiv. Fra 1912 til 1920 var han chef for arkivet. I 1938 skrev han denne artikel om sin første skoletid i Nykøbing. K. C. Rockstroh døde 1. oktober 1942.

Centrum for skolevæsenet i Nykøbing den gang var »Borgerskolen« i Nørregade. Dog, såvidt jeg husker, undervistes der ikke dér i de allerførste begyndelsesgrunde – de skulle læres i hjemmet eller i en af de små privatskoler, der fandtes spredt i byen. Af sådanne holdtes 1860 een i Toftegade af enke Karen Marie Ringsted, der var 60 år gammel, født i København og »holder Skole for smaa Børn«. I samme gade boede jomfru (frøken) Noline Elisabeth Nørgaard, født på Bornholm, 44 år, der også »holder Skole for smaa Børn«. I Nørregade, formentlig hjørnet af Østergade, boede Johanne Ettrup, født Sepstrup, enke, 61 år gammel, der ligeledes »holder Skole for smaa Børn« sammen med en ugift datter, 29 år gammel. Formentlig ude i Østergade enken Cathrine Dorthea Olsen, født Woldum, 71 år, med to ugifte døtre hos sig, også hun »holder skole«. For de mere velstillede børn var der yderligere i Toftegade, nær ved det trekantede torv ved Algade, jomfru (frøken) Dorthea Nyholm (42 år), som »Institutbestyrerinde for Børn« og boende til leje i præsteresidensen i samme gade hos pastor Larsen (af de gamle sædvanligvis kaldet pastor »Lassen«), Grønbek Arboe, 29 år, født i Holbæk, »Institutbestyrer«. Det ses, at Toftegade var det andet centrum for stadens Lærdom og Folkeoplysning.

Går vi herefter 10 år frem, til 1870, ser vi, at frøken Nyholm stadig havde sit »Institut« i Toftegade, Arboes ditto var overgået til sekondløjtnant i krigsreserven, cand. phil. (?) Carl Joseph Marckmann (30 år), der også boede i præsteresidensen. Frøken Nørgaard drev nu sin »Skole for Børn« (1860 »små børn«) sammen med sin fem år ældre søster, også ugift, Adolphine Marie; og da »ugift« Sophie Wilhelmine Halle i Toftegade, der 1860 ernærede sig ved syning, nu »lever af at holde Skole«, har hun vel afløst enken Ringsted. Enken Ettrup (Sepstrup) nævnes ikke, men derimod bor nu i Østergade en ugift »lærerinde« Ane Cecilie Marie Knudsen, 41 år, og i samme gade »lærerinde«, enke Oline Marie Ane Pedersen, 42 år, med en datter. I Ringsgade bor »skoleholderske« Sigvardine Annette Kierstine Østergaard, født Færch, enke, 57 år, en ugift datter på 29 år.

Fem år gammel betrådte jeg lærdommens vej ved indtræden i fru Ettrups (Sepstrups) skole, der havde til huse i Østergade, brygger Johnsens ejendom. Der var kun een, ret lille stue med indgang i porten. Vi var nogle få, ganske små drenge og

flere piger i forskellig alder. Af min ældre broder havde jeg lært ABC'en og begyndte straks på Luthers lille Katekismus, hvoraf jeg daglig skulle lære 3-4 linjer udenad – pensum afmærkedes af frøkenens pegefinger-negl. Alt gik pænt og roligt, og hvad jeg kan huske herfra er kun godt. Herefter var jeg et års tid i Borgerskolens Friskole, der havde een afdeling for drenge i den nordlige ende, rummet ud til gaden, medens det tilsvarende rum til gården var forbeholdt pigerne. Vor lærer her, Martin Kjerulf Seiersen, var da omtrent 42 år gammel, født i Nykøbing, var en høj, køn, rank mand med brune, livlige øjne, langt hår og fuldskæg, gik altid med høj silkehat, store fadermordere, omviklet med et sort silketørklæde. Han var ugift og boede sammen med sin moder, der havde en lille beværtning i nærheden, og en ugift søster. Han var meget afholdt af os drenge, store som små, og har åbenbart haft meget gode pædagogiske anlæg, men var vistnok hengiven til spiritus – som følge af ulykkelig kærlighed, blev der sagt. Jeg mindes dog ikke at have set ham beruset nogensinde; men jeg har flere gange i skoletiden fra en købmand hentet syltet inge-

Nørregade ca. 1890. Det fjerde hus i venstre side er Borgerskolen.

fær til ham på en underkop. Det var ellers ikke let at holde styr på de mange drenge indtil konfirmationsalderen, og hvoraf adskillige sejlede om sommeren eller havde andet arbejde og kunne være uvorne og rå nok. Når det lykkedes de fornuftigste større drenge at dæmpe larmen i lokalet om morgenen, kom hr. S. stormende ind, leende og syngende af kraft: »Goliath drog fra Gath« osv., som vi holdt mest af at synges. Men havde spektaklet været for voldsomt, skulle vi synges en eller anden salme. I timerne gik det roligt og ordentligt til, og jeg mindes ikke at have set ham prygle nogen, skønt han var en kraftig mand. Han ledede det hele med godt humør, måske nogen trækken i ørene og lignende og brugte tilnavne til en del af os, såsom »Bette Bro'r«, »Stur Bro'r« »Gamle«, »Bedstefar«, »Farbro'r« og lignende. En gunstbevisning vaa det fra hans hjem at hente kaffen i en lille spand til hans frokost, som han nød i frikvarteret – man fik så en lille slurk af den søde, varme kaffe. 1870 kaldtes han ikke som før »skolelærer«, men blot »lærer« og har vel da søgt eller fået sin afsked.. Undervisningsfagene har jeg ikke synderligt rede på – jeg var jo da kun 6-7 år – men det har

nærmest været bibelhistorie, katekismus, lidt regning, skrivning og sang.

Det var jo en fattig, nøjsom tid; de allerfleste af drengenes forældre var fattige arbejdere og fiskere, og ofte var der mange børn i hjemmene. Der stilledes kun meget små krav til påklædningen, dog måtte vi ikke møde helt barbenet. Mange drenge måtte nøjes med et ark simpelt papir for en skilling (to øre), sammenlagt til et »kollegiehefte«; en pen måtte man ofte tigge eller låne sig til hos en ældre, bedre forsynet.

Den anden lærer i friskolen, Christian Jørgensen Hedegaard, 35 år gammel dengang, havde rummet til gården. Han var altid gnaven og vistnok sygelig. Han skulle føre tilsyn med dem, der »sad over« efter undervisningstiden, men gjorde det ikke. Jeg prøvede det een gang af en eller anden grund. De store drenge holdt et frygteligt spektakkel, hylede og skreg hele tiden og sprang over borde og bænke, uden at den lærer i betalingsafdelingen, der havde bolig i etagen oven over, tog sig af det. Det blev sagt, at hans kone var meget tunghør – ellers havde hun vel nok jaget ham ned for dæmpe larmen.

den 12. marts, hvor han dygtigt og inspirerende berettede om »Landsbyliv på Christian d. 4.s tid«.

Den meget omtalte udgravning af en boplads fra førromersk jernalder var målet for en aftentur den 17. juni under ledelse af Per Vegger, der havde ledet undersøgelserne. Ikke færre end 150 benyttede det smukke sommervejlr til at besøge udgravningsområdet ved Bjergby.

Den traditionelle eftersommerudflugt den 6. september samlede sig i år om én lokalitet: Ørding sogn. Pastor Erik Bennetzen fortalte om den store kirke, der endda kun er annekskirke. Som ved tidligere udflugter blev man igen overrasket over, hvor fint middelalderens bygherrer placerede kirkerne. Spændende var også apsismaleriet udført af J. Th. Skovgaard i 1929. Viceskoleledet Jørgen Graabæk, Ørding, førte os til og fra forsamlingshuset og viste partier i byen, som de færreste kendte. Ved kaffebordet fortalte Graabæk om sognets historie fra de ældste tider til i dag. Det sidste mål på turen var Chr. Hansens maskinfabrik, som blev forevist af museumsinspektør Per Noe. De 37 deltagere lærte virkelig Ørding at kende.

I september måned har Morslands historiske Samfund tillige præsenteret sig på de to store weekend-udstillinger: Sysseludstillingen i Nykøbing Hallen og Lions udstilling i Morsø Ungdomsgård. Lørdag den 27. september arrangerede vi en lokalhistorisk dag på K.F.U.M. i Skovgade. Mødet var beregnet for bestyrelsesmedlemmer og ansatte ved lokalhistoriske foreninger, arkiver og museer i området fra Fjerritslev til Sydthy og fra Thisted til Skive. Lokalhistoriske problemer blev diskuteret på grundlag af indlæg fra formanden for Sæmmenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger, overarkivar Finn H. Lauridsen fra Århus, og fra formanden for museumsrådet i Viborg amt, Per Noe. Endelig har vi haft den store glæde, at to studiekredse om slægtsforskning er startet i Hvidbjerg og i Nykøbing. Else Bak leder begge studiekredsene.

Morslands historiske Samfund takker museet, arkivet, Viborg amt, de foreninger, vi har samarbejdet med, og ikke mindst foredragsholderne for deres hjælp.

Morslands historiske Samfund

Af Børge Jensen

Arrangementerne i efteråret 1985 blev varetaget af næstformanden, pastor Arnold Kæseler, i form af to foredrag, som blev holdt i henholdsvis Flade og i Vils. Ved begge lejligheder samarbejdede vi med de lokale beboerforeninger. Kæseler indledte med en meget kyndig redegørelse for hovedtrækkene i det danske retssystem fra middelalderen til det 17. århundrede.

Ved det første møde blev derefter Nørre herreds tings historie gennemgået, og nogle udvalgte retssa-

ger fra det lokale område levendegjorde foredraget. I Vils blev på tilsvarende måde Sdr. herreds tings og Lund birketings historie behandlet. De lokale retssager viste også her, hvor vigtige kilder retsprotokollerne er til kulturhistorien og lokalhistorien.

På grund af afbud måtte et planlagt foredrag om Christen Kold desværre aflyses. Professor Troels Dahlerup hjalp de arrangerende foreninger ved at komme til Galtrup

En lægepraksis på Sydmors 1896-1936

Af Knud Holch Andersen

Mødet med lægen

Det begyndte 3. november 1896. Første patient var en kone i Hvidbjerg. Lægen konstaterede en kræftsvulst, så der var ikke meget at stille op – ikke engang med en universitetsuddannelse i lommen. Men han besøgte hende flere gange, indtil hun døde i slutningen af december.

Der gik et par dage, så blev der sendt bud efter lægen igen. Patienten var en gammel husmand på 72 år. Han led af den almindeligste af alle sygdomme – bronkitis. Her kunne lægen i det mindste give noget, der kunne lindre og løsne.

Den 10. november blev han kaldt til en 16-årig pige på Ørndrup Mark. Hun lå afkræftet og hostende hen. »Chlorosis« – blegsot – noterede han i sin bog. Også her kom han flere gange, indtil hun døde den 9. december.

Det blev til 38 sygebesøg ialt i løbet af november måned, spredt over de morsingske kommuner, Tæbring-Outrup-Rakkeby og Karby-Hvidbjerg, men også med enkelte afstikere over til Thyholm.

Det er bondelivets uundgåelige sygdomme, han konfronteres med: småbørn med bronkitis, gamle folk med lungebetændelse, alderdomssvækkede med svage hjertelyde, folk med betændte sår. Han ordinerer sengeleje, varme omslag, diæter og styrkende mikstur. Og giver måske også et par gode råd om renlighed. Lægens mulighed for effektive indgreb overfor de fleste sygdomme har været begrænset. Der er da også adskillige dødsfald mellem de 38. Der er sikkert først gået bud efter lægen i yderste øjeblik. Men selve det at have en læge til rådighed er noget nyt og fremmedartet.

Det er noget, man skal vænne sig til. Der har været flere skranke af overvinde. For det første den øko-

Dr. Schütten, f. 1865, d. 1937.

nomiske: et sygebesøg indenfor en halv mils køretur kostede 4 kroner, skulle lægen køre ud over denne afstand, kostede det 2 kroner ekstra. Dertil kom så medicin, der let kunne løbe op i 2-4 kroner. Det vil sige en samlet regning på måske 8-10 kroner. En daglejerløn har været på omkring 30 øre i timen på dette tidspunkt. Altså kan et lægebesøg nemt koste 3 dages arbejde.

På det grundlag kan man godt blive overrasket over den sociale spredning, der trods alt er blandt de første patienter. De fleste er vel gårdmandsfamilier, men der er også adskillige husmænd imellem og flere arbejdsmænd. Enkelte af dem er i sygekasse, i andre tilfælde skal regningen sendes til kommunen – og det har nok ikke været nogen let udvej at gribe til.

Der har også været en skranke af mindre håndgribelig art: landalmuens traditionelle forsvar mod syg-

domme var en blanding af skæbnetro og tro på diverse mirakelkure med eller uden kloge mænd eller koners bistand. Denne tradition var endnu levende på Mors. Dertil kom de nye tiders tilbud med omrejsende kvaksalvere, for ikke at tale om avisens lokkende annoncer om livseliksir og patentmedicin, bandager, bæltter og anden apparatur.

Den videnskabelige læge: »doktoren«

Overfor alt dette stod lægen med sin noget abstrakte videnskabstanke, som han måtte prøve at få folk til at forstå. Den nye læge på Sydmors, Frederik Christian Schütten, har forstået at gøre sig gældende, og sygebesøgene i november 1896 blev begyndelsen til en mere end 40-årig praksis på Sydmors.

Den godt 30-årige Schüttens forudsætning var medicinsk embeds-eksamen fra Københavns Universitet. Han aflagde eksamen i vinteren 1896, og den nystartede praksis på Sydmors må have været hans første selvstændige virksomhed. F. C. Schütten hører til en generation af læger, der kunne træde ud i praksis med en langt mere omfattende viden end tidligere om sygdommes årsager, først og fremmest i form af de store bakteriologiske landvindinger. Forelæsninger og øvelser ved det lægevidenskabelige fakultet på denne tid har omfattet både teoretisk og praktisk epidemibekæmpelse. Også kvindens og spædbarnets sygdomme har fået en ret central position. Altsammen kombineret med praktikkanttjeneste på Frederiks Hospital.

Den praktiserende læge i tiden omkring århundredeskiftet har samtidig været klar over, at overfor en række smitsomme sygdomme var muligheden for at forebygge langt

mere effektiv end muligheden for at helbrede. Lægen må opdrage: »Frisk luft – i det fri og inden døre, dag og nat; mådehold i føde og fremfor alt i drikke; legemsøvelser; koldt vand; offentlig og privat renlighed med sin person og sine omgivelser; fornuftig fordeling af hvile og arbejde; endelig påpassenhed overfor smitte – privat og navnlig offentlig påpassenhed. Vort folk har i disse henseender endnu meget at lære«. Sådan bliver evangeliet forkyndt i en af tidens populærmedicinske bøger.

Der er langt mellem den folkelige tradition og den ny tids videnskabelige lægekunst. Der må i mange situationer have været tale om et kultursammenstød af dimensioner.

Ret kort tid efter Schüttens ankomst til Sydmors bliver det klart demonstreret, at de lokale myndigheder var på lægens parti. Danmark havde haft en lov om oprettelse af lokale sundhedsvedtægter fra 1858. I købstæderne havde man forlængst fået sådanne vedtaget, men i landdistrikterne begynder man først at interessere sig for det i 1890'erne. I 1899 stadfæster justitsministeriet den første sundhedsvedtægt på Sydmors, nemlig for Tæbring kommune. De andre kommuner følger efter få år senere. Herved oprettes en sundhedskommission, og der indføres en række regler for brøndes tilstand og deres afstand til møddinger, lokummer og stalde. Dertil kommer bestemmelser for mejeriernes produktion og bygninger. Endelig kan kommissionen træffe ekstraordinære foranstaltninger ved epidemier, forbyde sundhedsfarlige lejligheder og lignende.

Intentionerne er tydelige nok. Evnen – og viljen – til at leve op til dem skal ikke belyses nærmere i denne sammenhæng. Men det kan understreges, at når det gjaldt forhold omkring bestående bygninger, var kommissionens *skøn* afgørende.

Da læge Schütten er blevet en gammel mand, kan han glæde sig over helt nye fremskridt: i 1934 blev der i Karby opført en bygning med septik-tank, og der blev i 1935 oprettet vandværker i både Assels, Redsted og Hvidbjerg. Det førte med sig, at der nu blev indrettet badeværelser hos ikke mindre end to familier i byen.

En lægepraksis

Schütten startede sin virksomhed i beskedne kår. Den første vinter boede han til leje på Ejstrup, en af egnens store proprietærgårde. Herfra flyttede han ind i et par stuer hos sognerådsformanden i Hvidbjerg, gdr. Poul Støvlbæk. Endelig blev han i 1900 – med nogen økonomisk bistand fra en kreds af mænd i Karby-Hvidbjerg – i stand til at bygge en egentlig lægebolig, placeret i Hvidbjerg, så han boede centralt i praksisområdet.

Læge Schütten har været en mand, der gav sig god tid. Han huskes endnu med betydelig respekt af ældre folk på egnen. Han mødte sine patienter med en lidt buldrende munterhed og gav sig tid til at snakke med dem og dermed sætte sig ind i deres situation.

Med sig i tasken havde han journalbogen. Her blev fra de første patienter i november 1896 til de sidste i marts 1937 – alle symptomer noteret op. Her anførte han den stillede diagnose og den ordinerede behandling. Og her blev de fornødne notater gjort vedrørende betaling.

Denne grundighed, som vel også hænger sammen med den nyuddannede – og ret isolerede – læges behov for at bygge et erfaringsmateriale op, har gennem de mere end 40 års praksis aflejret et omfattende materiale til belysning af en lægepraksis' udvikling.

Dertil kommer de indberetninger til embedslægen, som den praktiserende læge skulle forfatte årligt i overensstemmelse med direktiver fra Det kgl. Sundhedskollegium – fra 1909 Sundhedsstyrelsen. Også disse blev af Schütten affattet med vanlig grundighed og sans for detaljer.

Journalbøgerne sammenholdt med de årlige indberetninger udgør det primære grundlag for den følgende fremstilling.

På sygebesøg

Schüttens praksis omfattede i de første år fortrinsvis patienter i Karby og Tæbring kommuner. Fra 1904 tilføjer han i sin årsberetning »samt dele af de omliggende kommuner«, og fra 1904 har han helt indlemmet Assels kommune i sit virkefelt.

En dags arbejde har ofte bestået i 6-10 besøg spredt ud over dette om-

råde. Som eksempel kan nævnes en dag i marts 1907, hvor lægevoغن først bevæger sig til Fjallerslev (ca. 10 km); derefter tilbage til Hvidbjerg og ud til Næs (18 km); derfra til Karby (5 km). Så går turen ned til Sillerslev (22 km) og endelig hjem til Hvidbjerg (18 km), hvorfra han ved nattetide blev kaldt til Tæbring (med hjemturen: 16 km). Alt ialt en samlet kørsel indenfor et døgn på ca. 90 km. Det må være et betydeligt antal timer, der er blevet tilbragt på de hullede og opblødte sogneveje.

Ofte bliver der noteret »en pas« i journalbøgerne. Det betyder, at man har henvendt sig til lægen, når han nu alligevel var i nabolaget. Så har man sparet kørselspengene. Men derved vokser brugen af lægen jo også af den simple grund, at han har været til rådighed.

I de første år lejede han karl, hest og vogn af gårdmænd i nabolaget, hvor han boede. Med lægeboligen blev han selvstændig, også hvad transporten angik. Der hørte stald og jord til, så han kunne holde tre heste – og i øvrigt også et par køer (forskellige afregninger viser, at han leverede mælk til mejeriet). Det havde bl.a. den fordel, at gårdmænd, der var kommet i restance med en større lægeregning, kunne komme ud af den ved at levere nogle skæpper havre eller andet foder.

I sommermånederne blev cyklen allerede fra 1899 et foretrukket transportmiddel, men i 1922 kom så den store forandring: lægen fik bil. Det må have været en betydelig lettelse i den daglige virksomhed.

Naturligvis har patienterne også bevæget sig hen til lægen. Men det har tilsyneladende været mindre almindeligt, vel også af den grund, at man især har brugt lægen ved de alvorlige infektionssygdomme. På et senere tidspunkt – i 1927 – er det blevet noteret, hvor mange der kom i konsultation, og da drejer det sig om ca. 1/3 af patienterne. Det er oftest ved de lettere skader og ikke mindst de mange tandudtrækninger.

I de tre kommuner, hvor hovedparten af patienterne hører hjemme, boede der i 1901 4.717 mennesker, fordelt på 1.054 husstande. I 1930 boede der 5.281 mennesker i 1.255 huse. Ialt en tilvækst på 564 mennesker og 201 huse. Læge Schütten har

altså i sin virketid haft et befolkningsgrundlag, der voksede med ca. 10 %, hvis man tæller mennesker, eller 20 % hvis man tæller huse. Denne udvikling må ses i sammenhæng med dels en vis tilvækst af detailhandel, håndværksvirksomheder og aftægtsboliger omkring de større landsbyer, dels en udstykning af husmandsbrug.

Spørgsmålet er så, hvor mange af disse mennesker, der overhovedet kom i kontakt med »æ dowter«. For at få et indtryk af det, er der foretaget en undersøgelse af patienttallet med 10 års mellemrum. Helt præcist er det mængden af sygebesøg, der kan gøres op. Det usikre er så, hvor mange gange den samme patient bliver besøgt i forbindelse med en sygdom. Tilsyneladende sker det dog ikke så tit.

Samlet antal sygebesøg i læge Schüttens praksis, 1897-1937. Udv. år:

1897: 515 1917: 2127
1907: 2106 1927: 2718

Kilde: Læge Schüttens journalbøger anførte år

De 515 sygebesøg i 1897 svarer – hvis vi fraregner Assels kommune, som lægen endnu ikke virkede i – til ca. 15 % af befolkningsgrundlaget. I 1907 svarer antallet af sygebesøg til ca. 40 % af befolkningen. Man kan naturligvis ikke heraf slutte, at patientkredsen har omfattet en så stor del af befolkningen; han har også patienter udenfor de tre kommuner. Men man kan i hvert fald konstatere en betydelig vækst i lægens virksomhed. Til sammenligning kan nævnes, at den officielt registrerede sygelighed på landet i Thisted amt på dette tidspunkt lå omkring 7 %.

Det store spring i udviklingen sker – med en firdobling af patienttallet –

mellem 1897 og 1907. Stigningen til sidste del af tyverne er noget mere moderat.

Et andet spørgsmål er så, hvordan denne patientkreds har fordelt sig på forskellige grupper. Desværre tillader materialet ikke en konsekvent fordeling på sociale klasser. Erhvervsbetegnelser er kun noteret en gang imellem. En nærmere undersøgelse af det ville kræve en tur gennem folketællingslisterne.

Forholdet mellem kvinders og mænds benyttelse af lægen kan belyses via de udvalgte stikprøver. I den første del af perioden udgør kvinderne omkring halvdelen af patienterne, i sidste del noget under halvdelen.

I følge en undersøgelse, foretaget af Poul Heiberg (Ugeskrift for Læger, juli 1915) med udgangspunkt i erfaringer fra den store sygekasse i Leipzig, skulle den gennemsnitlige sygelighed blandt kvinder på landet på dette tidspunkt være på 19,6 dage om året mod mændenes 11 dage. Denne overvægt af sygelighed på kvindesiden kan i hvert fald ikke konstateres i morsingboernes tilbøjelighed til at søge læge. Forklaringen ligger sandsynligvis i, at den praktiserende læge kun i ringe omfang – det vidner Schüttens journaler også om – har givet sig af med de særlige kvindesygdomme, knyttet til graviditet og fødsel. Alt hvad der knytter sig hertil, har man ikke rigtigt regnet for sygdom og følgelig var det lægen uvedkommende. Han optræder kun meget sjældent – og vistnok til jordemødrenes fortrydelse – ved fødsler. Det sker kun, når det er nødvendigt at gribe operativt ind.

Vi kender ikke aldersfordelingen blandt befolkningen på Sydmons-

Tager man udgangspunkt i tal for hele Danmark, skulle børn under 15 år i de to første årtier af 20. århundrede udgøre ca. 1/3 af det samlede befolkningstal – faldende til 1/4 i 1935. Aldersgruppen fra 20-65 år udgjorde 50 % i 1921 og 58 % i 1935.

Det står klart, at tyngden i patientkredsen ligger i den voksne befolkning, men nogen større afvigelse fra den normale aldersfordeling i befolkningen er der ikke. Men det er også karakteristisk, at de to ydergrupper: spædbørn og de gamle først kommer rigtigt med fra 1917 og specielt i 30'erne. Der må være sket en ændret holdning til brugen af lægen i disse yderpositioner af livsbanen: man har overladt mindre til skæbnen.

Generelt kan man konkludere, at læge Schütten i årene fra 1897 til 1907 formår at skabe en praksis, der bringer ham i kontakt med en betydelig del af den sygdom, der har været på egnen. Men det skal så også siges, at sygdomsbegrebet har været noget mere snævert end det i dag gængse: Fødsler, spædbørns trivsel og alderdommens svækkelser bliver først for alvor inddraget i lægens virksomhed i slutningen af perioden.

Årsagerne til denne udvikling må søges dels i den generelle økonomiske vækst, dels i mere specielle socialpolitiske foranstaltninger. Dertil kommer så den afgørende omstændighed, at lægen overhovedet er indenfor rækkevidde. Det medicinske fakultet producerede faktisk et stærkt voksende antal læger: i 1880 var der 856 læger i Danmark; i 1901 1350 og i 1910 1631.

Perioden fra århundredskiftet til 1914 var en udpræget velstandsperiode for det landbrug, der udgjorde eksistensgrundlaget for de allerfleste i området. Og det er vel den grundlæggende forklaring på, at der bliver plads til en lægepraksis. Der er her tale om en landvinding, som krisen i begyndelsen af 20'erne og igen i 30'erne ikke formår at rokke ved.

På det socialpolitiske område er der to afgørende forudsætninger for lægens virksomhed: for det første fattigloven og aldersrenteloven af 1891, der gav ret til fri lægehjælp for »værdigt trængende«. De udgjorde i 1907 omkring 14 % af Schüttens patienter – i 1937 var det kun 6 %. For

Patientfordeling i læge Schüttens praksis, 1897-1937, udv. år

	1897		1907		1917		1927		1937
	marts	okt.	marts	okt.	marts	okt.	marts	okt.	marts
Antal patienter	68	30	200	127	154	168	281	210	352
Heraf kvinder	36	16	-	-	9	75	134	60	126
Aldersfordeling:									
Under 2 år	4	2	6	8	20	5	17	15	45
3-14 år	21	3	45	25	50	28	34	17	51
14-18 år	0	2	6	1	9	9	11	12	5
19-60 år	43	23	143	88	67	114	182	141	215
Over 60 år	0	0	0	5	8	12	37	25	36
Sygekassemedlem	9	2	92	55	138	91	119	122	213
Kommunebetaling	2	11	26	18	18	21	25	13	22

Schütten var meget børnevenlig. Her har to fået lov at sidde i lægens gig, 1915.

det andet sygekasseloven af 1892. Loven åbnede for betydelige stats-tilskud til anerkendte kasser. For at blive medlem måtte man høre til en såkaldt »ubemidlet« klasse af befolkningen.

Karby fik sin sygekasse allerede i 1890 – 2 år før loven blev gennemført. Tæbring og Assels kommuner fulgte efter i 1895.

I 1920 var omkring halvdelen af befolkningen i de tre kommuner medlem af en sygekasse.

Kampen mod sygdommene

Det generelle fald i dødeligheden er en afgørende kendsgerning bag udviklingen af det moderne danske samfund. Faldet kan spores langt tilbage i 19. århundrede, men specielt fra omkring 1890 bliver nedgangen vedvarende og stærk. Fra 1890 til 1910 falder dødeligheden fra 19 til 13% af befolkningen. I begyndelsen af tyverne sker der et nyt fald til 11% – og så er man kommet tæt på de 10%, der gælder nu.

Udviklingen i landdistrikterne i Thisted amt følger stort set denne

udvikling, men med tendens til at ligge 1% lavere. Den karakteristiske forskel mellem by og land – 1900 var dødeligheden 9% højere i København end på landet – kommer også til udtryk i Thisted amt. Bortset fra et stærkt fald i dødeligheden i byerne 1908-10 er der en afstand på 5-6% mellem dødeligheden i landdistrikterne og de to købstæder. Udviklingen gennem tyverne bidrager til et varigt fald i købstæderne. Der må være sket en mærkbar forbedring i købstadsbefolkningens sundhedstilstand. Det betyder samtidig, at forskellen mellem land og by næsten forsvinder.

Den samlede sygelighed er perioden igennem lavere på landet end i købstæderne i Thisted amt. Ser man bort fra de store udsving fra år til år, der hænger sammen med epidemiske angreb eller vejrliget, er der tale om en langsigtet vækst i sygeligheden på landet fra 6% af befolkningen til 12%. Man kan ikke heraf slutte, at sundhedstilstanden på landet er forværret – jvf. udviklingen i dødelighed. Det er næppe mængden af sygdom, der er vokset, men der-

imod antallet af registrerede sygdomstilfælde.

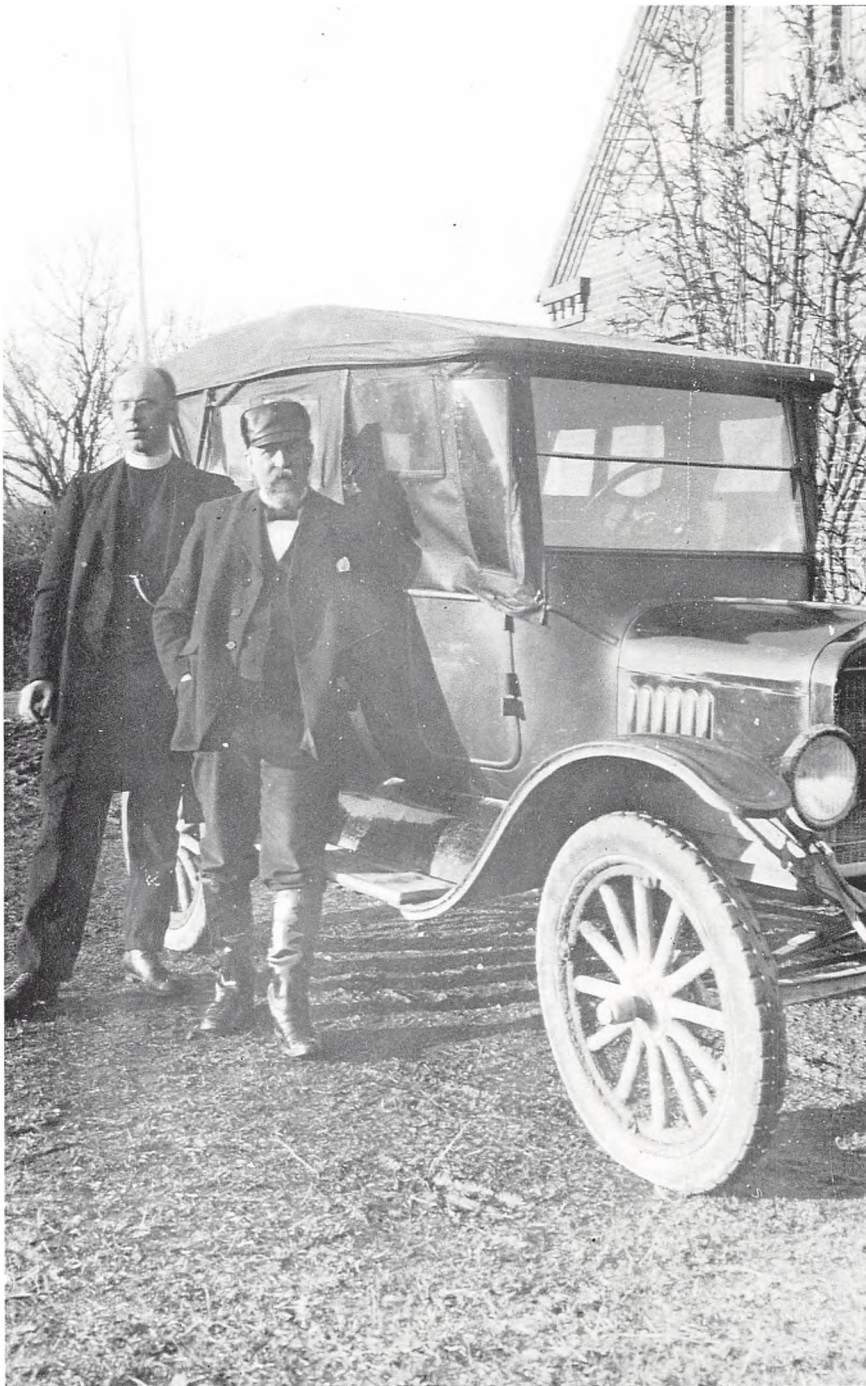
Hvis den udvikling, der kan iagttages omkring Schütters praksis, er repræsentativ for andre landdistrikter er der tale om, at et stigende antal sygdomme kommer under lægebehandling og dermed registreres – men måske også forhindres i at blive livstruende.

Det er et grundlæggende forhold, man må være opmærksom på i enhver analyse af sundhedsudviklingen i de første årtier af dette århundrede. Sygdomsstatistikens grundlag er de praktiserende lægers ugentlige indberetninger til den lokale embedslæge og derfra videre til amtslægen og sundhedsstyrelsen.

Udvalgte sygdomme i læge

Schütters praksis

Såvel i Thisted amt som helhed som i Schütters praksis er *bronkitis* den altdominerende folkesygdom. I landdistrikterne holder sygdommen sig – trods store årlige svingninger – på et niveau af ca. 2.000 tilfælde pr. år. I købstæderne sker der et fald fra

Det blev hurtigere og lettere for Schütten at besøge sine patienter, da han i 1921 fik bil.

omkring 1000 til 600 tilfælde om året.

På Sydmons er der tale om en generelt stigende tendens fra omkring 100 patienter i 1905 til 300 patienter i 1936. Stigningen kan vel i nogen grad forklares med selve lægens tilstedeværelse og voksende virksomhed. Men samtidig må man tage tallene som udtryk for, at det ikke lykkes at nedbringe denne sygdoms omfang væsentligt.

Bronkitis er først og fremmest betinget af dårlige boligforhold, uhenigtsmæssig påklædning og måske også utilfredsstillende ernæringsstandard. Som et grelt eksempel på dårlig boligstandard nævner Schütten i sin indberetning fra 1939 en familie på 8 personer, der bor i ét værelse, der altså tjener til både soveværelse, opholdsstue og køkken. Den slags »småbeboelser«, som han kalder det, har der været en del af.

Dertil kommer, at bronkitis ofte optræder som følgesygdom til epidemier som mæslinger og kighoste. F.eks. følges en mæslingeepidemi i sommeren 1900 af et stort antal bronkitis-tilfælde, »der kostede en del børn under 2 år livet«. Så godt som hvert år er der »et par små og svagelige børn, der bukker under« for bronkitis. Samtidig fremskynder bronkitis-angreb ofte døden hos gamle mennesker.

Netop på grund af de dårlige leveforhold spiller vejrliget en væsentlig rolle. Kolde somre bringer straks antallet af bronkitis-tilfælde stærkt i vejret.

Lungebetændelsen er en anden miljøbetinget lidelse, hvor lægens mulighed for effektiv behandling faktisk er meget begrænset. Den optræder ikke nær så hyppigt, ofte kun i et antal af 10-20 tilfælde om året, men dødeligheden er meget høj. I kølvandet på epidemier som f.eks. influenzaen i 1927 registreres der 48 tilfælde af lungebetændelse, hvoraf 10 døde. Det følgende år er der 30 tilfælde med 13 døde. Som ved bronkitis er det helt udpræget spædbørn og gamle, der rammes. Oftest er det de i forvejen svækkede, der dør, og lægen kan ikke stille ret meget op.

Boligforholdene gav dårlige lunger, og de hygiejniske forhold gav dårlig mave. Kolerinen, den akutte mavekatarr, er hyppigt forekommende og griber stærkt om sig i varme somre. Ser man bort fra enkelte års udsving, holder kolerinen sig på et niveau af ca. 50 tilfælde årligt. Dårligt drikkevand og utilstrækkelige opbevaringsforhold for madvarer er vel hovedårsag. Men også her er der tale om, at lægen kommer i kontakt med flere, og den »normale« dødelighed på 3-4 spædbørn om året tager af i løbet af tyverne.

Tuberkulose

»Der findes en del tuberkulose på egnen. Dog antager jeg ikke, den er mere udbredt her end andetsteds«. En lidt lakonisk konstatering i årsberetningen fra 1898, og i 1899 hedder det: »beboerne finder sig uden modstand i desinfektion efter tuberkulose, der i år har en del dødsfald på samvittigheden«.

I beretningen fra 1901 kan der spores en udvikling: »Siden der ikke mere desinficeres med klorkalk, viser befolkningen gennemgående stor redebønhed overfor offentlig desinfektion... Frygten for tuberkulose spiller ofte en stor rolle, idet befolkningen i de sidste par år med interesse følger med i alt, hvad der er oppe i tiden med hensyn til denne sygdom. Der er mange, der ønsker sanatoriebehandling og imødeser sanatorispørgsmålets løsning med stor forventning. Udgifterne på Vejlefjord Sanatorium har nemlig hidtil været en kinesisk mur for de fleste«.

Den ændrede holdning blandt morsingboerne til tuberkulosen må ses i sammenhæng med den landsomspændende indsats mod denne sygdom i årene omkring århundredskiftet. Det uopnåelige Vejlefjord var netop taget i brug – i 1900 – og samme år stiftedes Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse med det formål at bygge »folkesanatorier«. Det eneste effektive middel mod sygdommen var at få kontakt med de angrebne på et tidligt stadium af udviklingen, at forhindre smitte i de nære omgivelser og ved hjælp af frisk luft, sund kost og lys at styrke kroppens evne til at overvinde angrebet.

»Sanatorispørgsmålets løsning« kommer med tuberkuloseloven i 1905. De praktiserende læger bliver pålagt en omhyggelig registrering, og der bliver givet tilskud til oprettelse af sanatorier og tuberkulosestationer ved lokale sygehuse. Samtidig ydes der tilskud til sanatorieophold for ubemidlede – »Den kinesiske mur« er ikke helt så uoverstigelige længere.

I 1907 registrerede Schütten 28 nye tilfælde af den frygtede sygdom og bemærker, at den »synes at udvikle sig i uhyggelig grad. Man møder stadig modstand mod sanatoriebehandling, så kun få har ladet sig overtale til at benytte samme«. I 1911 var der 13 nye tilfælde, »men ingen har i år villet optages på sanatorium«. I de følgende år falder antallet af nye tilfælde, men dødeligheden er fortsat 5-7 tilfælde om året. Fra midten af tyverne registreres der kun 1-2 nye tilfælde om året.

I amtet som helhed registreres der i 1906 36 nye tilfælde i købstæderne

og 106 i landdistrikterne. I 1936 er det blevet til 8 tilfælde i byerne og 53 på landet. Generelt kan det altså siges, at det lykkes at indkredse og reducere tuberkulosen – hurtigst i årene før 1. verdenskrig, noget langsommere i tyverne. Men en udryddelse er der langt fra tale om.

Lægens indsats i denne sammenhæng er ikke så meget muligheden af at helbrede de alvorlige tilfælde – det har man faktisk ikke midler til – men derimod at få kendskab til sygdommen på et tidligt stadium, at forhindre yderligere smitte og evt. give de angrebne bedre livsbetingelser.

Epidemier

Med jævne mellemrum dukker de frygtede epidemier op og gør bronkitis rangen stridig som den almindelige folkesygdom.

Det er værd at bemærke, at en af det 19. århundredes svøber – tyfus – så godt som ikke optræder på Sydmons i Schützens praksisperiode. Heller ikke under den alvorlige epidemi i Nykøbing i 1917.

Til gengæld må lægen føre en stadig kamp mod kighoste, skarlagensfeber og difteri: 1905, 1907, 1916 og 1926 er »store« kighosteår. I 1909, 1915, 1918 og 1923 er det mæslinger, der dominerer. De store epidemier holder sig stort set på samme omfang – en 60-100 patienter – men den øgede lægekontakt taget i betragtning er der snarest tale om en vige tendens. Samtidig er dødeligheden lav. Problemet er mere svækkelsen og deraf følgende sygdomme som lungebetændelse og bronkitis, der hver gang rammer »svagelige børn«.

Difterien spillede en alvorlig rolle på Mors i begyndelsen af tyverne. I 1920-23 var der årligt 30-50 tilfælde på Sydmons, og dødeligheden var stor. De angrebne blev – så snart sygdommen var konstateret – isoleret og ofte sendt på epidemihus i Nykøbing. Det nye er, at man på dette tidspunkt bliver i stand til at gribe effektivt ind mod sygdommen i form af vaccinationer, der gennemføres over hele Mors i slutningen af 1922. Hermed reduceres sygdommen stærkt.

Den normale, lægelige indsats mod epidemierne består først og fremmest i isolation og desinfek-

tion. Schütten fremhæver ofte i indberetningerne den side af sin virksomhed, og man kan også forstå, at det – i hvert fald i de første år – ikke altid er gået lige let. F.eks. anfører han i 1898, at en epidemi af skarlagensfeber udvikler sig, fordi de først angrebne nægter at lade sig indlægge på sygehus og samtidig overtræder isolationspåbuddet.

I 20erne blev egnen voldsomt plaget af influenzaepidemier. Det begyndte med »Den spanske syge«, der ramte Sydmons i efteråret 1918 med over 300 angrebne, men der kom nye epidemier i 1925, 1927 og 1931. De to sidste var i omfang lige så alvorlige som angrebet i 1918.

Modsat næsten alle andre sygdomme ramte »Den spanske syge« kun sjældent spædbørn og gamle. Det var unge og voksne, det gik ud over – det er måske en grund til, at den har gjort så voldsomt indtryk på samtiden.

Heller ikke her havde man effektive lægemidler. Schütten fremhæver i sin beretning, at hans behandling først og fremmest har bestået i krav om udluftning af sygeværket kombineret med at holde de syge i fuldstændig ro. Andre steder i landet havde man transporteret de syge til epidemihuse – og de fleste døde af transporten. Måske har han haft ret. Det er i hvert fald en kendsgerning, at dødeligheden blev lav – kun 3 i alt som følge af influenzaepidemien i 1918.

Den farlige hverdag

Den officielle sygdomsstatistik i denne tid interesserer sig for smittesomme og epidemiske sygdomme. Arbejds- og miljøbetingede ulykker har man ikke fra officielt hold haft større interesse i.

Lægen på Sydmons afviger fra denne norm. Op gennem årene bruger han i stigende grad den årlige indberetning til at karakterisere de alvorlige ulykker, der indtræffer i området. Her får man et indtryk dels af den risikofyldte hverdag, dels af de udfordringer den praktiserende læge på landet har været stillet overfor.

Også på dette område er børnene stærkt repræsenteret. Der er mange eksempler på børn, der smager på flasker med petroleum eller andre kemiske væsker; de fleste kommer

over det ved lægens hjælp. Der er børn, der falder i brønde og ned fra lofter og adskillige, der vælter kogene vånd ned over sig. En landmand kom til at stikke en fork i ryggen på et barn, der havde skjult sig i høet. Antiseptisk behandling af såret gennem en uge klarede sagen.

Både børn og voksne kommer ofte for tæt på diverse slåmaskiner: »Roerasperne klipper som sædvanlig fingrene af folk«, meddeler lægen lakonisk i 1922. Hestespark og kohorn forårsager farlige skader, og den stigende brug af maskiner sætter sig spor. Især op gennem tyverne mærker man følgerne af, hvad den aldrende læge kalder »tidens rastløshed«: »folk skal skynde sig og kan ikke holde fingrene fra boremaskiner, høvlemaskiner etc.«. Dertil kommer drivremmene – den klassiske ulykkesårsag i industrien – der både i mejerier og på gårdenes tærskværker jævnlige griber fat i en arm eller et frakkeskøde og dræber eller kvæster en mand. Også trafikulykkerne begynder at spille en rolle; flere børn bliver dræbt på landevejene ved at stikke bag om holdende biler og ud foran modkørende.

Lægen har naturligvis oplevet alle disse situationer ret stærkt, fordi hans evne til hurtigt at gøre det rigtige har været afgørende. Vejen til sygehus var lang og bliver først i løbet af tyverne mere almindeligt benyttet. Beskrevet i sammenhæng i de årlige beretninger kan det hele tage sig ret dramatisk ud. Set i et større perspektiv er der vel tale om, at produktionsforholdene på landet og i byen i stigende grad ligner hinanden, og dermed følger en række nye muligheder for arbejdsulykker samtidig med, at farerne ved den traditionelle arbejdsmåde på landet ikke mindskes.

Den historiske forandring

Sundhed og sygdom er et væsentligt element i menneskers livsvilkår, og de varige ændringer, der skete i disse vilkår er i egentlig forstand en historisk forandring.

Set med den moderne læsers øjne er der en bemærkelsesværdig afstand til vilkårene i de første årtier af dette århundrede, selv om der kun er et par generationer mellem dengang og nu. Men samtidig er det

tydeligt, at de helt afgørende fremskridt på dette felt er sket netop i tiden omkring århundredskiftet og det første årti derefter. Den stærkt faldende dødelighed taler sit utvetydige sprog. Der er tale om et genembrud, der får følger for hele det kommende århundrede.

Spørgsmålet er så, hvilken rolle den praktiserende læge har spillet i denne udvikling. Det vil være fejlagtigt at opfatte lægens tilstedeværelse som selve forklaringen. Uden den fremgang i levestandard og overvindelse af gammel knaphed, der er et resultat af den generelle økonomiske vækst i netop denne periode, havde lægen næppe ændret meget ved tingenes tilstand. Dertil kommer 1890ernes socialpolitiske reformer, den nye fattiglov og sygekasseloven, der gør det overkommeligt at bruge lægen – og dermed også giver lægen på landet økonomisk eksistensberettigelse.

Hvis udviklingen i læge Schüttens praksis er karakteristisk – og kun flere og bedre undersøgelser kan vise det – lykkes det i perioden op til 1. verdenskrig den praktiserende læge på landet at komme i kontakt med et bredt udsnit af landbefolkningen. Med sygekasserne står der noget, der ligner en folkebevægelse, bag.

Lægens indsats består ikke så meget i at helbrede de alvorlige lidelser – det er der ikke medicinske midler til. Den består i at forhindre mindre farlige sygdomme i at udvikle sig til noget livstruende, ikke mindst luftvejsslidelserne og epidemierne. Sagt lidt skarpt kan man hævde, at sygeligheden vokser (som det også kan ses i Schüttens praksis), nemlig den af lægen registrerede og behandlede sygelighed, samtidig med at sundhedstilstanden forbedres. Ikke mindre vigtigt har det været, at lægen gennem sin kontakt med befolkningen vænner folk til at tænke på en ny måde med hensyn til hygiejne, ernæring m.v.

Der kan måske nok spores en tendens til en forværret situation i årene omkring 1920, men den afgørende konstatering er trods alt, at den vundne fremgang ikke lader sig rokke væsentligt. Udviklingen går måske langsommere i mellem-krigstiden, men de store økonomiske og sociale kriser i begyndelsen af ty-

verne og igen i begyndelsen af tredive sætter sig ikke væsentlige spor. Kriserne rammer ikke så dybt, at man må opgive erhvervede goder på det sundhedsmæssige område.

Den afgørende grænse i den almindelige sundhedstilstand i befolkningen bliver overskredet i årene efter århundredskiftet, og her har lægen spillet en afgørende rolle som autoritet og formidler.

Materiale:

Morsø Lokalhistoriske Arkiv:

Læge Schüttens arkiv: journaler 1896-1937, regnskabsbog 1898-1902, skøder m.v. Forhandlingsprotokol for Centralforeningen af Sygekasser i Thisted Amt 1903-22. K. G. Holch Andersen: Kløge koner og mænd. Utrykt manuskript.

Rigsarkivet:

Sundhedsstyrelsens arkiv, indberetninger fra Jylland, 1896-1936, læge Schüttens årsberetninger.

Trykt:

Befolkningsudvikling og sundhedsforhold, 1901-60. (Statistiske undersøgelser nr. 19, 1966).

Carøe, Kristian: Den danske lægestand, kandidater 1891-96, tillæg til 6. udg. 1897.

Danmarks Historie, bd. 9, v. Hans Chr. Johansen, Gyldendal, 1985.

Daniel, H.: Danmarks sygekassevæsen gennem århundreder, I, 1937.

Dybdahl, Vagn: Det nye Samfund på vej 1871-1913, Dansk social historie, bd. 5, 1982.

Dybdahl, Vagn (red.): Sundhed og sygdom medens Århus blev stor, 1963.

Før og nu. Jubilæumsskrift, udg. af Centralforeningen af Sygekasser i Thisted Amt, 1928.

Jørgensen, Harald: Lokaladministrationen i Danmark, 1980.

Lovtidende, 1899.

Møller, Joh.: Den civile medicinallovgivning i Danmark, 1900-08.

Nationaløkonomisk Tidsskrift, bd. 82, 1944. (Befolkning, udvikling og sundhedsforhold 1840-1940).

Nordentoft, Severin: Vore sygdomme og deres årsager, 1904.

Preisler, O.: Medicinske fagudtryk, 1914.

Statistiske meddelelser, 4. rk., 10. bd. 3. hft., 63. bd., 1. hft., 86. bd., 2. hft. (folketællinger, enkelte sogne).

Steensberg, Axel: Dagligliv i Danmark, VII, 1982 (G. Sandfeld: Sundhed og renlighed).

Uddrag af medicinalberetninger for Viborg og Thisted Amters fysikat, 1897-1905.

Uddrag af medicinalberetninger for Thisted Amt, 1910-36.

Ugeskrift for læger, 1915 (P. Heiberg: Sygeligheden i by og på land).

Warming, Jens: Håndbog i Danmarks Statistik, 1913.

Årsberetning fra Centralforeningen af Sygekasser i Ringkøbing, Viborg og Thisted Amter, 1899.

Årsberetning fra Centralforeningen af Sygekasser i Thisted Amt, 1903-36.

Fotograf Mette Pedersen har taget dette billede af Øster Assels Ungdomsforening i 1916. Der er pyntet med gran, og alle er i stadstøjet. Har det været en julefest?

Indkørsel til Karby. Der er grusvej og telefonpæle. – År?

Selv om juleudsmykningen i Algade i 1955 måtte stråle om kap med butikkernes lys, var den hyggelig i al sin enkelhed.

En del af det skønne Nordmors ses her fra bakken ved »Faartoftgaard«, Sundby. Billedet er taget ca. 1960.

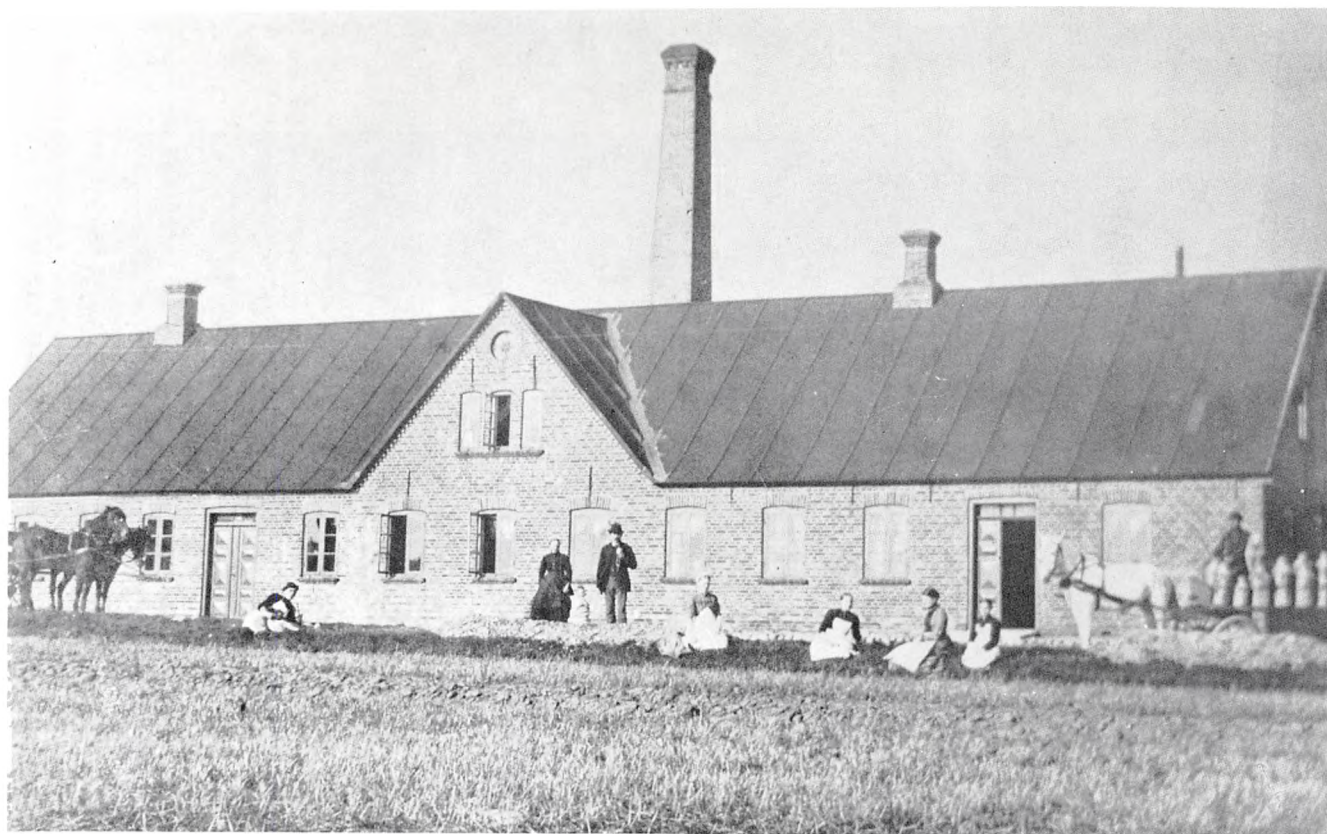
I Bjergby Brugsforening var pladsen udnyttet – også under loftet. Bag disken ses lærlingen, Viggo Pedersen, der senere blev købmand i Solbjerg. – År?

Fotograf Mette Pedersen, Ø. Assels, har taget dette billede. Hvem er personerne og i hvilken anledning er billedet taget?

Sallingsund ca. 1900. Kroen ses i baggrunden. Det lave, grå hus er et trætelt, hvor der blev danset til harmonikamusik.

Dagens mælk ankommer til Fællesmejeriet i Øster Jølby 1886. Mejeriet blev 1893 omdannet til andelsmejeri.

Selskabet »Harmonien« og værterne

Af Hans Overgaard

Ejendommen Algade 3 – det er der, hvor »Farvemøllen« i dag har til huse – har også tidligere været rammen om en »farverig« virksomhed. Det var nemlig der, selskabet »Harmonien« gennem hele sin levetid holdt til.

Vi ved ikke nøjagtigt, hvornår »Harmonien« blev startet, men den eksisterede i 1855, hvor et langt læserbrev i Morsø Avis 14. oktober efterlyser foreninger, især for yngre mennesker. Her står bl.a.: »Rigtig nok er der nylig dannet et Selskab »Harmonien«, der optager baade Yngre og Ældre til Medlemmer; men da den største Deel af dem ere ældre Folk, saa...«. Harmonien var altså ny på dette tidspunkt. Medlemmernes alder har åbenbart ikke passet brevsriveren, men nok med urette, for blandt medlemmerne kan nævnes Købmand Hinding, 36 år, restauratør Gløerfeldt, 29 år, M. C. Holm, 28 år, og det er jo ikke ligefrem »ældre« efter vor tids begreber. Vi må håbe, at den ukendte brevsriver fik sin forening, for der blev startet mange i disse år, f.eks. »Selskabet Borgerenighed«, »Clubben Concordia«, »Musikalsk-Dramatisk Forening«, ja, endog en »Balklub«. Grunden til denne klubinteresse skal vel søges i Nykøbings hastige vækst. I 1850 var her ca. 1500 indbyggere, og i 1860 var tallet steget til 2035. Altså en stigning på 35 % i løbet af kun 10 år. Det kan vel antages, at folk, der var vant til en by, hvor alle kendte alle, nu følte sig lidt fremmede for hinanden og derfor søgte grupper i fælles interesse. Medlemslister for »Harmonien« kendes ikke; men en vinderliste fra foreningens fugleskydning i 1860 kan måske give et fingerpeg om medlemmernes identitet. I den nævnes købmændene Steenberg, Lyngby, P. K. Bang og J. Korn-

beck, Karby; lærer Yde, farver Andersen, skibsreder Holm, restauratør Gløerfeldt m.fl. Altså forretningsfolk og kulturpersoner; måske ikke fra byens »fine« familier, men folk, der havde vist, hvad de kunne.

Hvad lavede man så i »Harmonien«? Det første nummer af Morsø Avis, 9. oktober 1855, indeholder en omtale af en fødselsdagsfest for kongen i »Gløerfeldts nye, smukt decorerede Lokale«. Kongen var selvfølgelig ikke selv til stede, men derfor kunne man jo godt fejre ham, og det blev en gentaget begivenhed i flere år. Selskabelig var »Harmonien« i hvert fald. Allerede den 12. november samme år annonceredes der om »Musikalsk Underholdning og Dans i »Harmonien« Søndag kl. 6«, og selskabelighederne fortsætter: Bal den 3. januar 1856, maskerade 7. marts, og ind imellem er der børnebal og gevinstkeglespil; det sidste i forbindelse med et festmåltid i anledning af årsdagen for Slaget ved Isted. Jo, det ser ud til, at ingen muligheder for festligheder forsømmes. Det kulturelle kommer til udtryk ved en del koncerter, musikalsk underholdning og deklamationsaftener – dels med fremmede, f.eks. Tyroler-Alpe-sangere, og dels ved lokale kræfter. Dilettantforestillinger blev også fremført, og der var vel især Høstrup populær: »Eventyr på Fodrejsen«, »Tordenvejret« og »Genboerne«. Sidstnævnte blev opført 1857 i – som der annonceres – »vældigt Øjemed«. 3 dage senere er der en takkeannonce i Morsø Avis fra »en gammel, blind Mands Familie«.

»Harmonien« havde mange arrangementer de første år. 1856 og 57 var der 9 og 14 underholdningsaftener og i alt 15 generalforsamlinger, hvortil kom de almindelige klubaftener og tilfældige besøg med en

kaffepunch i restauranten. I 1858 og 59 gik det lige så godt, men i 1860 faldt aktiviteten til en trediedel. »Harmonien«s lokaler var godt nok nye – huset var bygget 1855 – men i 1859 stod Traps hotel »Gæstgivergaarden« – nu »Bendix« – færdig. Der var større forhold, og det lokkede både foreninger og deres medlemmer til. »Harmonien« fortsatte dog, men i roligere tempo. Efterhånden fik det vel præg af et mere lukket sted, hvor man bare hyggede sig, og det kan en forening jo ikke eksistere på, så i 1884 læstes følgende annonce i avisen: »Klubben »Harmonien«. Førstkommende Tirsdag den 30. September, Aften kl. 9, bortsælges »Harmonien«s Effekter og Blade. Derefter Gravøl gratis for Medlemmerne. Bestyrelsen«. Nogle personer må dog have følt et savn, for i maj 1885 annonceres der: »Paa et Møde... vedtoges det at fortsætte »Harmonien«... I Gæstgiver P. Degns Pavillon med Have og Keglebanen«. Klubben genopstod altså, men nåede aldrig sine første års aktivitet, og den døde stille ud kort efter århundredskiftet.

I sin levetid havde »Harmonien« skiftende værter. Den første var Thomas Gustav Gløerfeldt. Han var født 1826 og kom – 20-årig – som »haabefuld, ung Farmaceut« til Nykøbing. 1848 blev han gift med købmand Niels Faartofts datter – Else Marie – og i 1855 byggede han det 2-etages hus, som stadig står, og indrettede det med restaurant i stueetagen og en højloftet sal ovenpå. Der fik »Harmonien« så sit faste tilholdssted, og med Gløerfeldt fik de en festlig vært. Som ung mand blev han beskrevet således: »Kjøn og freidig, begavet og vittig, altid i Humør, altid paa Høide med sig selv«. Dertil var han »en utrættelig Selskabsbroder, en Declamator om en

Hals, og han spillede Komædie, som der aldrig før var spillet Komædie i Nykøbing«. Der må have været festligt omkring ham! Yderligere var han fast taler ved Grundlovsfesterne i mange år. Ved festen i 1860 »skildrede Gløerfeldt den danske Quides Troskab, Kjærlighed til Frihed og Fædreland, samt hendes Betydning og værd i det huuslige Liv som Hustru og Moder« Ellers var emnerne ret patriotiske: »Fjender af Friheden«, »For Danmark« o.s.v. Grundloven var jo ret ny – fra 1849 – og festerne store. De blev som regel holdt i Plantagen eller på Ørodde, men også nogle gange på Salgjerhøj. Så kørte Gløerfeldt – og også de senere værter – den lange vej med hestevogn for at kunne traktere med varm chokolade og andre – stærkere – drikkevarer.

Måske havde Gløerfeldt forbygget sig, måske var det alligevel ikke klubvært, han skulle være. I hvert fald bortforpagter han ejendom med restauration i 1857 for en femårs periode og udsælger ved auktion alt sit indbo p.g.a. »forandret Stilling«. Han flytter med sin kone til en lejlighed hos Johnsen på hjørnet af Østergade og Nørregade. Der bor de et par år, og senere – 1883 – bor han som enkemand i Vestergade. Huset i Algade solgtes samme år.

Gløerfeldt levede til 1909, og ved 80-års dagen skrev en god ven i Morsø Avis, at han »har ikke været virksom i den Forstand, at han har sat sin Energi ind paa at skabe en Forretning eller udfylde offentlige Hverv. Han har manglet Lyst til det, maaske ogsaa Ævne, i al Fald Ærgærrighed. Hans ydre Kaar ere smaa, han har ikke stræbt efter mere...«.

I 1857 forpagtede N. A. Lynges huset med restaurant og klublokaler. Han var født 1822 på Hannæs, og i sine bedste år var han soldat. Han blev indkaldt til Fodgarden i 1846, gik som soldat i 1848 over Fyn og Sønderborg til Flensborg. Han var med på Dybbøl i 1849, hvor begge hans sidemænd blev hårdt sårede, han var med i Slaget ved Isted 1850, og han var med til festen på Christiansborgs Ridebane året efter. I alt havde han været ved garden i 9 år, da han i 1857 kom til Nykøbing. Lynges virkede som en solid og god vært, han stillede sin »underste Lei-

Provisor og købmand Gløerfeldt, f. 1826, d. 1909.

lighed til Afbenyttelse for Enhver«, lavede 2 retter middagsmad »saavel i som ud af Huset« og ligeledes kunne »Captain Jacobsens Baiersk Øl, anstucken i Dag, og afproppet Hvidtøl fra Kongens Bryghus erholdes« hos ham. Maden var åbenbart ikke at foragte, for »I Klubben serveres i Aften (Løverdag den 15de ds.) (maj 1858) Lamme-Fricasse med Asperges og kogte Hummere. Lynges, Klubvært«. Der blev måske ikke udsolgt, for fem dage senere

serveredes stuede hummere og asperges. I Lynges tid fortsatte festerne på kongens fødselsdag, på dagen for Istedslaget, på Grundlovsdagen og ved fugleskydningerne. Ved de to sidstnævnte var der rejst telt på festpladsen, og der kunne man få forskellige drikke i dagens løb. Senere var der aftensmad, og der afsluttedes med dans til ud på natten.

Lynges blev i Algade til 1865; da købte han et værtshus i Fjordgade

og begyndte også der som fotograf. Han deltog i 1867 i en opfordring til at danne en lokal forening af »De Danske Vaabenbrødre«, og den blev stiftet 29. september samme år med 60 medlemmer. Det fortælles om ham, at han manglede en aften i værtshuset kunne udbryde: »Aah, de køber jo ingenting!«, men senere hen på aftenen, når stemningen var steget: »Ja, nu maa I vist hellere gaa Hjem!«.

Lyngedøde i 1900, 77 år gammel. I nekrologen omtales han som en »...hæderlig og nobelt tænkende Mand, der ikke rigtig forstod den nye Tid...«.

Ejendommen var stadig Gløerfeldts, og måske fungerede han selv som vært en kort tid, indtil L. Kondrup, der havde haft restaurant på Havnepladsen, overtog bestillingen den 1. maj 1866. Han var der kun i tre år, og i 1869 averterede Gløerfeldt igen sin gård, der er »indrettet til Restaurant og Klub, med Have og Keglebane til Forpagning«. Den nye vært blev M. N. Skytte, der i 1860 havde etableret sig som »Værtshusholder og Herberger« hos købmand F. M. Wøller »ved Indkørselen fra Thisted«. Han flyttede nu over i »Harmonien«, hvor han var i 17 år til 1882, da han rejste til Skive.

Det næste års tid må Gløerfeldt igen selv have stået for virksomheden, for først i 1883 sælger han ejendommen til Jens Peter Nielsen Degn – overtagelse i november samme år. Det var i hans tid – 1884 og 85 – »Harmonien« blev nedlagt og genopstod; men i øvrigt fungerede restauranten som et godt og hyggeligt sted for alle, og hvor haven med keglebanen havde ret stor interesse. Keglespil var populært dengang, og der var mange baner i byen, så vi ved ikke, om det netop var her, der skete ulykker. I Morsø Avis kunne man i 1885 læse en »Advarsel for Yndere af den i og for sig sunde og gavnlige Sport – Keglespil«. En mand havde, på en herværende keglebane, fået en splint på halvanden tomme op under neglen (da han kastede kuglen), og den måtte fjernes ved »en meget smertefuld Operation. Man har set Tilfælde der medførte Døden paa Grund af Stivkrampe. J. Hinding«. Men ellers var der meget rart i Degns have; man kunne få grød for 40 øre,

Restauratør Niels Degn og hustru, Karoline.

og for 1 krone blev der serveret »Koldt Bord«. J. P. N. Degn døde 1909, hvorefter hans kone – og senere deres søn, Niels Degn – videreførte restauranten til 1924.

Hvordan der så ud inden døredengang, kan vi få et indblik i gennem følgende beretning, skrevet af Ove H. Degn, søn af Niels Degn: »Min mor har fortalt mig, at der på 1. sal var danselokale, der var jo meget højt til loftet. Øverst oppe var der loft, hvor der om vinteren blev tørret tøj. Heroppe skulde man også hente kul, koks, tørv og brænde til kakkelovne og komfurer. Der var også to kamre deroppe.

I restaurationen var der to lokaler, et mod gaden, hvor mere tilfældige gæster kom. Her stod også buffet'en med proptrækkermaskinen. Dengang havde alle flasker propper med undtagelse af sodavandsflaskerne, der havde patentpropper. Ølflasken blev fra neden sat op i en krans på propmaskinen. Et solidt håndtag blev hævet, hvorved en proptrækker blev skruet ned i proppen. Ved et rask tryk på håndtaget fulgte proppen med op.

I det inderste lokale kom der næsten kun stamgæster. Det var håndværksmestre, handlende og enkelte embedsmænd. I dette inderste lokale havde vi vor mere eller mindre private sofa med tilhørende bord og stole. Senere blev der sat en bræddevæg op i det forreste lokale, så min mor kunne have det lidt privat.

Fra forhuset førte en lille gang ned til baghuset, hvor køkkenet lå med et stort komfur, der altid var fyret i. Desuden var der to gasblus. Normalt blev der ikke serveret varm mad, men smørrebrød. Af drikkevarer havde vi, så vidt jeg husker, Tuborg, Carlsberg, Gl. Carlsberg og dobbeltøl, Apollinaris, rød og »hvid« sodavand (fra sodavandsfabrikant Pedersen i konditor Jepsens gård). Så var der også Brøndum, Rød Aalborg og rom, ja, også portvin (mest om formiddagen), og en enkelt gang en cognac.

I restaurationen kunne man også købe cigarer. Det var »Koh-i-Noor« og »Blaa Diamant«, begge fra Damborgs Tobaksfabrik.

På 1. sal i bagbygningen havde vi vort soveværelse og derover de to pigers værelse. Op gennem loftet i soveværelset gik der en snor til en kraftig malmklokke, ophængt i en fjeder i pigernes værelse. Klokken har vi endnu. Den kan høres »over syv kirkesogne«. De to piger hjalp fortrinsvis med rengøring og i køkkenet, men de skulle også servere. Markeds- og dyrskuedage var der ekstra konehjælp. En kone, vi havde i mange år, boede i Legind Bjerge. Hun gik ind om morgenen, arbejdede hele dagen og gik om aftenen hjem igen. Hun må alligevel have haft det godt, for efter tur fik vi to af hendes døtre.

Udenomsbekvemmelighederne var få og simple. Nede i gården var der

et aftrædelsessted, et lille skur uden dør, kun plads til een. Navnlig om sommeren lugtede der ikke godt, men min mor hældte ofte klorkalk ned i afløbet. Lidt længere nede lå WC'et, hvortil hørte en nøgle med en stor, rød hummerklo i en snor.

Til restaurationen hørte også et hus neden for gården, nede ved haven. Det kaldtes »Pavillon«. Denne pavillon brugtes kun om sommeren. Der stod et billard med ægte elfenbenskugler. Det blev dog sjældent brugt. Gulvet var hvidskuret og strøet med sand. Rundt ved bordene stod der – som i restaurationen – spyttebakker. Navnlig på markedsdage med mange gæster fra landet kunne det knibe at ramme rigtigt hver gang. Det kunne tydeligt ses, at karduskrå var det foretrukne.

Langs den ene side af haven lå keglebanen, og nederst i haven var keglehuset. Her kom hver eftermiddag i sommertiden en stor skoledreng og rejste keglerne. Så vidt jeg husker fik han 25 øre for hvert spil »3 lige«, »3 skæve« og »batalje« (alle). »8 om kongen« gav ham 10 øre, når han tog kongen, vendte bunden i vejret på den og løb op til keglespilleren med den. 10-øren blev da lagt i det udhulede bundstykke.

En – måske flere – vintre brugte byens skydeklub keglebanen til skydebane. Skytterne stod inde i huset og skød med pistol ned i keglehuset, hvis bagvæg var forsynet med svære brædder. Bagved var der sten.

Et par gange om året ønskede stamgæsterne at holde et fællesgilde om aftenen. Så blev restaurationen lukket for andre gæster. Det foregik om efteråret, og der blev holdt et haregilde og et torskegilde for 14-20 gæster.

Skiftende gæster i dagens løb købte øl og kaffe. Det var »kaffe med brød« (wienerbrød fra bager Jepsen) eller »½ kaffe« (med snaps). De første år blev flasken stående på bordet til fri afbenyttelse, men da den store prisstigning på spiritus kom, kunne det jo ikke gå længere. Den »½ kaffe« var tit opvarmet, mens »kaffe med brød« altid var frisklavet på kande.

Stamgæsterne kom gerne ved 5-tiden for at få deres »fem-the« med rom. Så spillede de kort om, hvem der skulle betale. Gæsterne gik for

det meste hjem mellem 6 og 7. Enkelte kunne af og til blive og købe så lidt smørrebrød for senere at spille kort med andre gæster, der kom for det samme. Ofte blev der spillet »Whist« (ikke Bridge), senere »Joker«. Det kunne hændes, at der var forholdsvis mange penge på bordet, men det var ikke det normale. Jeg hørte aldrig om nogen, der havde tabt for meget (hvad det så er!).

Berusede gæster blev altid afvist, og hvis de havde siddet hos os og drukket, blev servering for dem nægtet. De kunne da højst få en kop stærk kaffe, og ofte kunne de blive siddende, til de bedre kunne klare sig selv – hvis de da ikke var urolige eller larmende. Jeg mindes kun een gang, at politiet var indblandet. Overbetjent Krogsgaard sad og nød en stille øl, da en beruset mand ville tage den og drikke den. Han blev hevet med ud i gården og bagefter i arresten.

Grunden til, at restauranten blev nedlagt, var, at der kom nye bestemmelser om højden i lokalerne, og nye bestemmelser om indretningen af køkkener og toiletter. Ombygningen ville betyde en så høj husleje, at min far mente, at forretningen ikke kunne bære det. Det var så vidt jeg husker i 1924. Der blev i stedet indrettet et herremagasin – »Engelsk Beklædningsmagasin« – ved Chr. Andersen, en urmagerbutik som tidligere ved Nicolaj Degn og en cigarbutik ved Chr. Sinnerup. Her var tidligere frk. Pedersens hattemagasin. Sypigerne havde lokale på 1. sal.

Jeg var enebarn, men savnede ikke legekammerater. Da jeg var 12 år, havde min tante, som jo boede i samme bygning, hvert år siden jeg blev født, givet mig en kusine eller fætter. Af de tolv levede de ni til langt op i årene, mens tre døde som små. Syv lever endnu, og desuden en pige, der blev født et par år senere«.

Morsø lokalhistoriske Arkiv

Af Holch Andersen

Fra 1. oktober 1985 til 1. oktober 1986 har arkivet haft 900 besøgende og har modtaget 315 indleveringer af arkivalier. Der er indkommet 1.728 billeder, så samlingen nu er på ialt 17.200 stk.

Tallene viser, at befolkningens interesse for arkivet er stigende; en interesse vi er meget taknemmelig for.

De indkomne arkivalier og billeder er med til at give et folkeligt grundlag for nutidens og fremtidens forskere og en forståelse af menneskene og livet på Mors i vore forfædres og vor egen tid.

Arkivet vil så indtrængende som muligt opfordre til, at man ved oprydning, flytning og dødsboer tænker på, at dokumenter, billeder, forningssange, protokoller m.m. kan have betydning for eftertiden. Vi vil gerne kontaktes for at tage stilling til materialet. Hvis det ønskes, kan materialet klausuleres i en årrække.

Arkivet takker de offentlige myndigheder, private personer og foreninger, der har støttet arkivet i dets arbejde.

Den 25. september 1986 døde fhv. rektor K. Brudsig, 85 år gammel. Han var leder af Morsø Lokalhistoriske Arkiv fra 1971 til 1980. Brudsig opbyggede arkivet og skabte den kontakt til museet, der førte til, at de to institutioner i 1983 blev sluttet sammen. Brudsigs erfaring og kontakt til de bevillende myndigheder medførte, at arkivet fik gode økonomiske vilkår og lokaler at arbejde med.

Hans menneskelige egenskaber gav gode kontakter til øens befolkning og var herved medvirkende til, at arkivet blev kendt og vandt befolkningens tillid, som er et og alt for et lokalhistorisk arkiv.

Æret være hans minde.

Min skoletid i Skallerup Friskole

Af Kirstine Pedersen

Morsø Lokalhistoriske Arkiv har modtaget en udførlig og meget spændende beretning, skrevet af Kirstine Pedersen, født Støvring Houmøller, om hendes barndom i Thorup og skolegangen i Skallerup Friskole.

Med Kirstine Pedersens tilladelse bringes her afsnittet fra 1924 til 1932, der fortæller om skoletiden og konfirmationen i Ansgarkirken.

1. maj 1924 – det forår da jeg var 6½ år gammel – begyndte min skolegang på den måde, at Karen fra nabogården kom og hentede mig, og så fulgtes vi ad til Skallerup Friskole, hvor hun var begyndt året før, så hun var jo kendt med forholdene.

Vores lærerinde gennem alle årene, Krista Refstrup, stod på trappen og tog imod os. Hun var ung og køn og havde en pæn, grøn kjole med lysebrune striber og et hvidt forklæde på. Hun bar guldlorgnetter, som af og til faldt ned i skødet på hende, så de blev skiftet ud med briller.

Vi kom ind i gangen, hvor der var stengulv. På væggen i begge sider var der en lang knagerække til vores overtøj, men på drengenes var næsten altid kun huer. Nedenunder stod træskoene på række. Vi havde tøjsko med i tasken.

Det var i bogstaveligste forstand en »lilleskole«. Den lå højt, og en stentrappes førte op til døren, som var midtfor – den var grønmalet. Huset var hvidt med rødt tag, og der var et trefags vindue ved hver side af døren. Bag det venstre var Kristas stue med et lille køkken og bryggers bagved, og bag det andet vindue var så skolestuen med de to rækker borde og bænke. Pulten var skrå med en rille til skriveredskaber. Midt i var der et hul med låg, som var til at stille blæk- eller vandflasken i. Vandet skulle vi bruge, når vi regnede på tavle med griffel. Vi havde en tavleklud under pulten. Men ellers brugte vi blyant, indtil vi blev så dygtige, at vi skulle prøve at skrive med pen og blæk. Når pennen skulle fornys, bad vi Krista om en ny

– mon ikke den kostede 2 øre? – den blev skrevet på regningen sammen med skrive- og tegnebøger og hvad vi ellers skulle bruge. Så fik vi sedlen med hjem engang imellem og havde så pengene med næste dag, pakket ind i sedlen.

Det hændte engang imellem, at vi var inde i Kristas stue, når vi skulle hygge os og have en historie – til jul f.eks. Det var noget særligt og godt.

Krista havde mange gøremål. Hun måtte selv fyre op i kakkelloven i skolestuen, så der var lunt, når vi små poder ankom om morgenen – nogle af dem langvejs fra – sjovt nok var det næsten altid dem, der kom først. Jeg havde ikke særlig langt, men var sjældent blandt de første.

Vi havde på skift en blikspand med låg med hjem for næste dag at have mælk med til Krista. En dag var det min tur, og jeg stak skråt over marken og løb for ikke at komme for sent om morgenen. Pludselig faldt jeg pladask, og al

mælken var spildt. Grædende løb jeg hjem og fik spanden fyldt op igen og nåede endda at komme tidnok i skole.

Når vi blev kaldt ind til timen, skete det på den måde, at Krista stod i døren og klappede i hænderne.

Der kom ikke nogen og gjorde rent i skolen, men lørdag middag blev de store piger og tog en tørn; så blev bordene vasket og tippet om på siden, så der var plads, når Krista skulle ordne gulvet. Det hændte, at en blækflaske ikke var blevet stillet på plads, og det var en værre redelighed, når blækket flød; men ikke at Krista blev vred af den grund – det blev hun aldrig. Kun een gang har jeg set hende vred – eller måske nærmere ked af det. Det var, da alle pigerne var på æbleskud i Wolle Christians have, som lå ganske tæt ved skolen, og der lå massevis af æbler på jorden. Esther havde fået den idé, at det måtte vi da godt – det var der ikke spor i vejen for. Så alle gnaskede på livet løs af æblerne –

Skallerup Friskole ca. 1925.

undtagen mig, som stod et stykke derfra og havde en fornemmelse af, at det var noget forkert. Og pludselig stod Krista i døren, alvorlig og rød i hovedet – og så kom der en formaningstale. Drengene var vældig ovenpå – de havde jo ikke gjort noget galt. Nogle dage efter havde min søster Hanne besøg af et par store piger, og de drøftede skandalen og fandt det meget forargeligt. Jeg stak i at tude, skønt jeg var uskyldig. Esther havde godt nok stukket mig et æble i hånden, som jeg var begyndt at bide i – så måske følte jeg alligevel en smule skyld.

Karen mødte sommetider op i hvide halvstrømper og hvide sko (måske nok mest til børnegilder). Hun havde boet i Frøslev, som hører under Sønderherred, og der var folkene lidt finere end i Nørreherred. Vi boede midt imellem, men var mest beslægtet med Nørreherredsfolkene. Asta havde også hvide sko og strømper, men hendes mor var fra Salling og var også lidt finere og mere fremtrædende end de andre koner.

Et år blev det bestemt, at en børnerig familie kunne optages i kredsen – af humanitære grunde, fordi degnen i den anden skole ikke var god ved dem. Han havde nok haft svært ved at få børnelærdommen til at sidde fast, for det var ikke de kvikkeste hoveder.

Krista fik ekstra arbejde, og snart blev der pladsmangel i skolen. Den eneste løsning var at lægge spisekammeret til skolestuen, og det blev så gjort. Men der var bare det, at den, som spisekamre gjorde, da der var kælder under, lå et par trin højere i niveau, så eleverne ved de fire borde, som der blev plads til, sad og skuede ned over resten af klassen. Men der kom til gengæld en meget ideel scene ud af det. Den blev benyttet fastelavsmandag, når de ældste klasser spillede diletant. Forud havde det været en travl tid med indlæring af roller og syning af crepepapir-dragter.

Det var gode komedier, Krista fandt frem til. Der blev spillet »Ole Lukøje«, »Kejserens nye klæder« og »Svinedrengen« – for at nævne nogle af dem, jeg husker bedst. Krista sørgede altid for, at der blev en rolle til hver. Tit skulle der bruges hofdamer, og deriblandt var jeg en-

gang. Mon ikke det var noget med »Prinsessen, der ikke kunne sove« – og så måtte hun løbe sig træt efter en fåreflok (som dog var usynlig). Vi for over scenen, ned gennem køkkenet og tilbage igen nogle gange som en flok Tordenskjolds soldater, mens forældrerepublikummet sad nede i den store, mørke sal og så på.

Skolejuletræet blev holdt i forsamlingshuset – det var for børn, forældre og unge med tilknytning til familien. Det foregik altid Helligtrekongers aften, da var Krista vendt hjem efter juleferien hos familien i Lemvig. Træet nåede til loftet og var pyntet med hjemmelavet pynt og godteposer, lavet af forældre den sidste aflæsningsaften i skolen før jul. Efter at alle havde gået rundt om træet og sunget, gik nogle af mændene rundt med lange stokke og fiskede godteposerne ned til os. Bagefter var der sanglege og dans. Der var en venlig kone, der spurgte mig, om jeg ville danse. Det sagde jeg nej til. Da vi var kommet hjem, belærte min far mig om, at sådan kunne man ikke bære sig ad.

Inden vi skulle hjem, sad vi rundt på bænkerne, og så sang Peder Krogh for til »Dejlig er jorden«. Han havde en god kraftig sangstemme, men han rullede på r'erne, så det blev til dejlig er jor-r-r-den! Næste formiddag sad vi inde i stuen, og jeg spurgte mor, om julen så var helt forbi. Det sagde hun ja til, og jeg fandt det uendelig vemodigt at tænke på.

Kr. Sandal og Line boede i en gård tæt ved skolen. Enkelte morgener kunne man se Krista komme dernede fra, hvis hun var kommet lidt for sent op. Jeg tror nok, at hun for det meste sov der om natten.

Kr. Sandal var min bussemand. Jeg var så bange for ham, som havde han været en trold. Han havde vist slået sin kærlighed særlig på mig og sagde sjove ting, som jeg ikke forstod. Engang stod jeg på en skrænt, og så sagde han: »Mon ikke jeg kan få fat i et af dine ben«. Ingrid var ikke spor bange for ham, hvad jeg fandt mærkeligt. Til gengæld havde hun den samme skræk for Peder Krogh, som jeg ikke var spor bange for. Først mange år senere fandt vi ud af, hvordan vi egentlig havde haft det i vores sorgløse barndom.

Kr. Sandal havde en søn, som hed Gustav. Han var lidt ældre end mig, og af en uforklarlig grund havde nogle fundet på at sige, at vi var kæresten, hvilket resulterede i, at jeg aldrig turde snakke med ham eller sige hans navn. En dag kom fotograf Damgaard og skulle fotografere hele skolen. Der blev stillet bænke op, og vi sad på rad og række – mest drenge på forreste række. Fotografen gik rundt og ordnede, og pludselig tog han fat i mig og hev mig ned på forreste række, så jeg kom til at sidde mellem to drenge – og den ene var Gustav. For at fuldende billedet var min kjole gledet op, så et festonpyrde bukseben var synligt. Men man kan faktisk ikke se på billedet, hvilken kvinde jeg var i – glad var jeg ikke!

Da min søster Ingrid skulle begynde i første klasse, var hun den eneste pige, og det var jo synd – så det blev arrangeret, så jeg og en anden pige kunne gå sammen med hende det første år, indtil der kom nye piger. Vi havde aldrig lektier eller salmevers for, som vi skulle kunne udenad; men vi begyndte hver time med en sang til lejligheden, og på den måde lærte vi mange udenad.

På friskolemaner var det Krista, som fortalte historie, og vi lyttede. Næste gang fik klassen lov til at vise, om der var hængt noget ved. Jeg lukkede aldrig munden op af frygt for at sige noget forkert. Jeg må have været en meget kedelig elev. Der var heldigvis ikke noget, der hed karakterer dengang – man var, som man var.

En gang hver sommer var hele skolen med forældre og søskende på udflugt, og det foregik med hestevogn. Det så festligt ud, når den lange række af køretøjer drog afsted. De fleste af børnene havde et flag i hånden, som der blev viftet med, når vi passerede nogen – så blev der råbt hurra fra hele rækken. Vi besøgte mange forskellige steder på Mors og også i Thy; bl.a. Sjørring Vold, Ashøje og enkelte gange helt ud til Vesterhavet. Det var en dejlig oplevelse, når vi bag klitterne fik øje på havets blågrønne vand med de hvide skumtoppe – og ikke mindre når vi kom ned på stranden og rigtigt fornemmede, hvilken kraft og storhed det besad. Det var

Friskolens elever ca. 1924. Forrest i midten sidder Kristine Houmøller. Anden række til venstre lærer Krista Refstrup.

noget andet end fjorden, som også havde stor tiltrækningskraft.

Een af de første rigtige sommerdage gik der bud, at vi skulle til »Pinsegilde«. Så blev der travlhed med at smørre madpakker og komme afsted ud i »J. Søndergaards Plantage«. Der var ikke længere, end at vi kunne gå en genvej, som førte over åen mellem Thorup og Skallerup. Der var kun en smal gangbro uden rækværk, så der skulle mod til at gå over.

Nogle af konerne lavede kaffe over et ildsted, og børnene legede imens.

Det hændte også på en sådan varm dag, at Krista foreslog, at vi skulle gå ned til fjorden og bade – eller en af eleverne spurgte, om vi måtte komme ud at bade – og så drog hele flokken afsted, uden badetøj og håndklæder. Pigerne badede et bestemt sted og drengene lidt længere væk.

På sådan en tur sad vi en dag i græsset, hvor der var en ekstra grøn plet med kløver. Krista sagde da, at den som først fandt et firkløver måtte få en chokoladefrø. Det blev mig, som fandt en, men kort efter fandt jeg en femkløver, og den tog lykken fra firkløveret, så Krista

glemte frøen, og jeg var alt for genert til at minde hende om det, skønt jeg i lang tid tumlede med den. Vi var jo ikke forvænt med slik. Det var skønt, når far kom hjem fra Nykøbing og havde chokoladefrøer med til os.

Der var skønne, lune sommeraftener, hvor far kom ud med avisen og satte sig ved »æ wej'sdergavl« iført hvid sommerjakke og stråhat. Og vi børn kunne være længe ude og lege, f.eks. ved sydsiden af diget, hvor vi havde vores »skårhus« med en samling af ituslåede ting af glas og porcelæn stillet på brædder. Det kunne der komme mangt og meget ud af med lidt fantasi. Ligeledes havde vi store og små sten med hul i, som blev til køer og kalve, når der kom snor i. En hestesko blev selvfølgelig til en hest, men det blev ikke til mange. Søpindsvin blev til rigtige svin. De hed »paj'køer« på vort sprog. Vi lavede stalde af mursten til dyrene.

Noget af det mest spændende var, når vores bror Povl fyrede i sit fyrhus, som var lavet ved diget med et kakkelovnsrør som skorsten. Så blev der bagt kartofler i gløderne, og de smagte godt – af røg og jord. Det tørre græs, som blev brugt til at

fyre med, futede godt og kunne give en kraftig, hvid røg, som hang i tøjet længe efter.

Sammen med de større børn legede vi af og til »So i hul« Hver af os blev udstyret med en stok, og alle havde et hul i jorden undtagen een, som med sin kæp skulle prøve at trille en bold i et af hullerne. Vi havde vores kæp i hullet, og med den skulle vi så forhindre angrebet, men dersom »driveren« kunne se sit snit til at jage sin kæp i hullet, blev det vedkommendes tur til at være »driver«. Her kunne både store og små være med.

Det var også populært at spille »pind«, det blev meget brugt i skolefrikvarteret af både piger og drenge. Vi blev delt i to hold, som skiftedes til at være »inde« og »ude«. Remedierne var to mursten stillet på højkant og en kort og en lang kæp. Den lille pind blev lagt over mustenene, med den lange skulle man så »hvitte« den korte så langt som muligt. Det var så op til udeholdet at gribe den. Med to hænder gav det 10 point, med en hånd 20. Dersom den ikke blev grebet, skulle spilleren lægge sin kæp på stenene, og een fra udeholdet skulle forsøge at ramme den med den lille pind. Lykkedes

Konfirmandhold i Frimenighedens have 1932. I anden række, siddende, ses pastor Svend Krøjgaard. Første række stående nr. 2 fra venstre Kristine Houmøller.

det, var spilleren ude og næste overtog; men ellers var fortsættelsen den, at man skulle »slå hen«, hvilket foregik på den måde, at man holdt den lille pind i den ene hånd og slog til den med kæppen. Kunne man gribe den gav det 20 points, med een hånd 40. Var det en forbier, skulle den kastes tilbage, hvor den kom fra, og så var det udspillerens opgave at ramme den og slå den så langt væk som muligt. Fra stenen og til stedet, hvor pinden var faldet blev afstanden målt med skridt, som tilfaldt indeholdet. Sidste trin var »vep«. Da skulle man holde den lille pind i hånden og slå til den to gange, hvilket kunne være svært, især for de mindste, så undertiden fik de lov i stedet at lægge pinden på en af stene, så den ragede udenfor, og så slå ned på den, så den røg helst langt væk. Fra stenen til nedfaldet skulle skridtene også tælles, hvis den ikke blev grebet, hvilket gav 30-60.

En anden yndet leg blandt pigerne var at spille bold op ad en mur, og nogle var så ferme, at de kunne spille med 4-5 bolde på een gang. Jeg drev det ikke til mere end tre. Sjipning var også en god beskæftigelse; også her var nogle mere ta-

lentfulde end andre – men det var ikke noget for drenge.

Som før omtalt gik vi barfodet om sommeren, og så snart den første mælkebøtte kom om foråret, plagede vi for komme i vore »fæd'les huser«. Men mor skulle først have dem arrangeret. Hun klippede de slidte fødder af et par strømper og strikkede en spids, som gik ud over vristen og sluttede med en strop om en tå – »pløsen og stroppen«. Under foden blev syet en læderstrop, som vi kaldte »fæssel«. Når vi fik dem på, kunne vi smide træskoene eller tage en i hver hånd, og så gik det derudad. Der kom hurtigt hård hud under fødderne.

Sommetider fik vi besøg af kusine Janne. Hun havde pæne brune sko på, og vi besluttede en dag at gå til stranden. Men Ingrid og jeg fik hende hurtigt overbevist om, at det var fjollet at gå med sko, hun skulle smide dem som os. Vi gik tværs over markerne med kurs mod fjorden, men fandt snart ud af, at det kunne Janne ikke klare, så vi måtte vende om – ærgerligt og sølle!

Så kom den tid, da jeg skulle gå til præst. Det var hos Krøjgaard i Øster

Jølby, og vi gik der tirsdag og fredag formiddag. Der kom børn cyklende fra alle egne af øen, og vi havde gode timer der. Første del var mest alvorssnak; efter frikvarteret var det mere fornøjeligt og alsidigt. Krøjgaard var vellidt af både unge og ældre i sin menighed.

Jeg blev konfirmeret i Ansgarkirken den 24. april 1932. Om aftenen havde vi en familiefest, og jeg fik nogle gaver, i beskedent omfang, og fjorten kroner, heraf var de fem fra bedstemor. Min kjole var lyserød med små blomster, og der var flæser ved ærmerne. Jeg valgte mellem den og en mørkeblå med bomber; den syntes mor vist var pænere, hvad den nok også var. Tante Kirstine syntes det var en mærkelig konfirmationskjole, de skulle jo være hvide, men det brugtes ikke i Frimenigheden, hvor vi ikke alle blev konfirmeret på samme dag. Min frakke var en lyseblå, imprægneret, arvet fra søster Hanne, som var voksen og skulle have en ny. Den var nok blevet for kort til hende. Den var nu helt pæn, men ny var den jo ikke. Jeg tror ikke, jeg gjorde vrøvl, men mor havde vist sine skruler i den anledning.

Aurikeldalen ved det gamle slot

Af A. Grandjean-Thomsen

Har du nogensinde prøvet at genopleve et sted, hvor du ikke har været det sidste halve århundrede? Alting bliver levende, det taler. Det gamle blommetræ, du fik som dreng, fortæller om de mennesker, du kendte, som for længe siden er borte. De gamle sølvpopler, hvis blade også dengang hviskede, når vestenvinden sendte en svag brise. Elmhækken, hvor solsorterne legede med hinanden, og den svage vind sendte forårshilsen fra frøerne, der sang en ny sang ind ude i vandhullerne. Det sindige hovslag og vognens sagte skrumlen, når hjulene tog vejen hen over sporene, som regnen havde trukket ned over bakken.

Sådan en forårsdag for 60 år siden – nu tager vi ud og oplever den sammen.

Viben slår sine knirkende volter ude over dyrskuemarken og går ind imellem ned over det lysegrønne græs, bremses med vingerne, folder dem sammen og lader forårsvinden lege med den strittende nakketop og præsenterer sin skinnende nye dragt. Nede i byen er aktiviteterne ved at vågne. Hver på sin måde og dog i en enhed fortæller kirkeklokken og fabriksfløjten, at en ny dag er begyndt.

Vi henter cyklerne frem fra udhuset med den grønne dør – det er nu godt nok, den er grøn, for det grønne er godt for øjnene. Cyklerne er ikke så store, men når man bare er om ved de seks år, skal de jo heller ikke være ret store. Lappesagerne, ja, og cykelpumpen, ja, vi må hellere sikre os, vejen derud er jo ikke alt for god. Og så op på cyklen med den lille, hårde lædersaddel – at den er det, gør slet ikke noget, man tænker slet ikke på det, man tænker bare på den glæde, der nu ligger foran, oplevelserne, som man ved er mange på de kommende 7 km. Ja, strikken huskede vi da også, heldigvis da, for uden den kan vi slet ikke få styr på de aurikler og anemoner,

som skal samles i små buketter til de mennesker, som også i år sidder og venter på deres forårshilsen. Mærkede du røgen fra tømmerens halvlange pibe? Det er ham, der går der, småsyngende med værktøjskassen på ryggen.

Nej, du skal blive på midten af Nørregade, det er helt umuligt at slippe helskindet over de toppede brosten ude i siden. Nej, hvor den dog skrumpler, hestevognen der, men nu drejer den jo også ind over de toppede brosten ind i gården. De går så sindigt, de heste, vel nok lidt

af symbolet på tiden. Vi ved, det er ikke jaget, der skaber lykkelige mennesker!

Nå, der er allerede kunder på vej ind i den gamle købmandsbutik på Kirketorvet – det er nok kaffebeholdningen, der er sluppet op, og det går jo slet ikke, for hvor mange gange er der ikke netop over kaffen gået mangen en menneskelig snak. Kirken ved om det. Den ligger der i dybe tanker og skuer ud over de mange hustage.

Nej, se nu, vi nåede lige at komme forbi, mens mølleren starter den

Lilleris Vandmølle ca. 1920.

gamle mølle. Det var nok fordi, vi stod af cyklen og trak op ad Vesterbrobakken, den er lidt træls, den bakke. Men så ved vi til gengæld, at der både er læ mellem husene og jævn vej et godt stykke fremad. Vi husker at skønne godt på det. Det skal man altid gøre med det gode, ellers smutter det én ubemærket af hænde, og husker man det, er det altid lettere at komme fremad.

Ja, hvor bliver vi bekræftet i det ude ved Fruelø: nu er vi ude på landet! ingen huse til læ og foran os en hullet grusvej. Og så er der godt med vand i hullerne fra de kraftige forårsbyger, der kom i nat. Det er dejligt med solskinet ovenpå den væde. Kan du mærke duften af fugtig, forårsmættet muld, som vestenvinden trækker hen langs diger og markskel? og lærkerne, der i den grad er et stykke Danmark, så det ikke længere ville være Danmark, hvis de ikke var.

Her må vi lige af cyklen og stå stille lidt. Her oppe fra bakketoppen kan vi se ud over hele Legind Vejle. Kan du høre hørsegøgen? Men de mennesker, de begynder at blive lidt for emsige – det er ikke for at de skal blive lykkeligere, men for at de skal tjene flere penge – verden er ikke blevet lykkeligere ved alle vore aktiviteter: der står en mølle – den er vinden meget imod, men de har tvunget den til at lægge kræfter i at ødelægge den verden, som den selv er en del af, og dog ved den og demonstrerer sommetider voldsomt, at helt tvinge den, det kan de dog ikke. Langsomt kværner sneglen vandet ud fra søen, og fuglene bliver borte – det er ikke længere deres land. Kom, vi sætter lige cyklerne der ved gelænderet. Vi skal hen og kikke ned i det lille hjørne til venstre for sluselemmen. Nej, glasålene er der ikke noget at se til lige nu. Men kan du se – lige der nede under vandfladen står den trepiggede hundestejle stille med piggene strittende, se, hvor han skinner i alle regnbuens farver, og helt derhenne ved kanten kan du se hunnen, mere jævn i sin dragt. Det er tydeligt, at han er klar til at forsvare, hvad der er hans. Henne ved lemman fosser vandet ud. Men der er altid små hjørner, der overlever.

Der trækker ilinger ud over fjorden. Den lille færge er på vej over til

den anden side. Det må være en kold sag at stå der på den åbne kommandobro, når det er vinterstorm; men det er mennesker, der blot gør deres arbejde og ikke snakker om det.

Hvor passer de smukt ind i landskabet, de små, stråttækte huse, der ligger der i skovbrynet. Megen plads kan der ikke være i dem. Jeg kender en af dem, der er vokset op der. Lidt fiskeri gav til det daglige brød. Et glad menneske blev han, var ikke bange for at hjælpe andre, men han forstod jo også. Det var karrigt med dagligt brød, men lærkerne sang, og der var vidt til alle sider; deraf gror mennesket.

Nu må vi lige standse lidt igen – se, hvordan det gamle slots tinde dukker frem der mellem træerne, solen får de hvidkalkede mure til at skinne. Vi cykler helt derhen om lidt, men målet, de duftende, gule aurikler og de hvide anemoner, skal vi først nå.

Der er så mange små og store oplevelser undervejs, så vi er lige ved at glemme det stykke kage, mor gav os med. Kom, vi sætter cyklerne op ad den hegnspæl der og sætter os ind på diget ved trekanten – så kan vi også holde udsynet til slottet frit. Mellem skoven med slottet og os ligger en eng, nærmere inde ved os bugter sig en lille, sandet vej. Det er vel sandet, der gør, at den sten der falder så meget i øjnet. Jeg går lige derhen – nej, den bevæger sig lidt! det er en sammenrullet hugorm, som efter en lang vinter trænger til lidt solvarme ligesom vi andre. Den kan ikke lide, jeg står og kikker på den, den spiller lidt med tungen, og med den mærker den: ja, det er lugten af menneske! – så glider den sindigt ind i vejkantens lyng.

Kan du se derhenne ved busken, der hvor vi satte cyklerne, der er en lille flok myg, som danser. Det giver os igen en lille anelse om, at foråret er godt på vej. Du kan også mærke det på duften – den er anderledes i dag.

Jeg tror, vi skal sætte cyklerne der ved det gamle savværk. Det er egentlig en smuk, gammel bygning, bygget op af kløvede kampesten. Så skræver vi over det gamle led i diget, det dige, som vi endnu kan finde rundt om mange gamle, danske skove. Der er ikke så langt herfra

hen til Aurikeldalen. Ja, nu kan vi mærke duften, den er meget karakteristisk. Hvor er der mange af dem! Vi laver små buketter med enkelte grønne blade omkring. Og buketterne binder vi som en lang række perler i den ene halvdel af snoren; og lige ovenfor i bøgeskoven er der hvidt af anemoner, og af dem laver vi buketter, der kommer til at udgøre den anden halvdel af kæden. Kan du mærke, hvor de dufter? Så hvide, så sarte! de er små symboler på livet, der vender tilbage. Kom, vi sætter os lige på den træstub derhenne, for det er et sådant øjeblik af fortættet stemning, der skal huskes og gemmes til lejligheder.

Det er vist det nemmeste at gå den samme vej tilbage til leddet. Og så tager vi cyklerne derfra op langs skovkanten hen forbi skovløberhuset og gennem skoven hen til slottet. En smuk, gammel bygning, som i den skikkelse, den har nu, går tilbage til 1876. Mens der indtil da havde ligget mange forskellige bygninger helt tilbage til omkring 1300-tallet, såvidt historien kan komme, bliver det nu en bygning, som får betegnelsen det flotteste bygningsværk i Thisted amt.

Det er sjældent – men her kan vi virkelig tage turen op over gårdspladsen mellem avlsbygningerne og videre ud gennem porten. Prøv at lægge mærke til den gamle smedje derhenne! Det er en af de bygninger, der fortæller om, hvordan hele dette kompleks er et selvforsynende samfund. Men vi kan godt her i 1926 se, at det er så småt ved at være en overstået epoke. Og mens vi er på vej ned ad den gamle hulvej, som er slidt af hestenes trampen og bygernes drivende vand, kan vore tanker ikke andet end kredse lidt omkring det, at der er så meget af det gamle positive, der dør, vi kan næsten sige: automatisk dør, hvis vi ikke gør noget for at holde fast ved det.

Så, nu er vi nede i bunden af dalen. Vi slap da godt fra den køretur på frigeare ad det sandede hjulspor. Når de mange hestevogne gennem årenes løb kørte herved, var deres mål vandmøllen, hvor de tunge kornsække blev læsset af. – De har fortalt mig, at mølleren rejser herfra i år. Så standser hjulet, og når engblommerne står gyldenbrud, er vandmøllens karakteristiske lyd for-

Legind Vejle Sø med møllen og skolen ca. 1915.

stummet. Kom, vi går lige derhen, hvor stighbordet, der regulerer vandtilførslen, er. Hvor er mølledammen smuk med sin blanke vandflade! Se råbukken, der står på den anden side af dammen. Se på dens holdning! den har opdaget os for længe siden. Godt at vandet er mellem den og os, ellers havde vi ikke fået lov at se den så længe. Så, nu bøjer den hovedet ned mod græsset – det er bare en skinmanøvre, for straks efter ryger hovedet op igen: »Lad mig se deres hensigter!« Så, nu mener den, audiensen må være slut – i lette spring forsvinder den i ellekrattet ovre til venstre.

Nu skal vi passe godt på vores blomster. Der er jo nogen inde i byen, der venter på den lille forårshilsen. Vi må hellere putte de to perlekæder ned i den store pose, vi fik med hjemmefra. Og så bare trampe godt i pedalerne.

Helt fri for at være lidt træt i benene er vi nu ikke. Det er da vist møllerens lastbil – altså ham derhjemme fra byen – det er da vist hans lastbil, der kører ud fra gården

derhenne? Han holder. Jo, tak, det er nu meget kærkomment med den tur ind til byen. Nu skal vi bare sørge for at holde godt fast både på os selv og på cyklerne, der er nemlig ingen sidefjæl på ladet, og det skrumler jo lidt med alle de ujævnheder. Det er ligeså slemt for bagdelen som at sidde på cyklen. Så du synes nok heller ikke, det sidste lille stykke på cykel er så slemt endda. Og har du egentlig tænkt på: vi havde slet ingen punkteringer! Det er et par gode bette cykler, vi sætter ind på plads i udhuset.

— — —

Drømmen er forbi. Nu er virkeligheden dominerende; og der *skal* vi også være, for det er der, der er brug for os. Drømmen om det, der var, skal vi lade give os noget for i dag. Den skal løbe parallelt med hverdagen, og så kan vi kikke over vejskellet og tage noget med os på den nye vej.

Kan du se det gamle blommetræ? det står der endnu, en plet, man blev bundet til og bliver ved med at gå ud fra.

De toppede brosten er væk. Cyklen går uden besvær ned ad Nørregade. Nå, der står noget med gågade! Så må vi jo gå med cyklen ved siden. Købmandsforretningen med stentrappen er væk. Det er ikke kønt med alt det væsen, der er kommet nedenfor kirken. Vesterbrobakken er lige stejl. Så vi kan ikke undgå at se, at møllen er væk. Og der er huse næsten hele vejen ud til Legind Vejle. Møllen er væk. Det gør nu ikke noget, bare ikke der var kommet en elektrisk pumpe i stedet. Et stykke natur er borte. Med korte mellemrum starter pumpen, og vand fosser ud af Legind Vejle, ledet ud gennem snorlige kanaler. Sjældent svarer det til forventningerne – men naturen dør! Monumentalt er det store bygningsværk over vejlen. Men det var de små huse længere ude også, og så føjede de sig ind i naturen og fortalte livets små historier. Resterne af en blå kedel, hvor et af husene lå, fortæller.

Det virker så fremmed, for også vejen er lagt om. Det er derhenne, vi skal ind. Jamen, er det nu også det?

Morslands historiske Museum

Af Per Noe

Jo, det er! Savværket er der bare ikke mere. Så tager vi turen ad den lille, smalle vej langs skellet mellem markerne og skoven. Det er vist længe siden, den har været brugt – træer fra markskellet ligger ind over sporene. Kan du mærke, foråret er ved at gå igennem nu? Vindroslernes kor i markskellets træer siger noget om det. Engang imellem blander fasankokken sig i koret, og længere inde fra skoven snakker grønspætten med.

Jamen, det gamle skovløberhus er der jo heller ikke! Så går vi på jagt efter vintergækker, de holder længst ud. Jo, der står de, der var altså haven, og der ligger endnu syldestenene fra det gamle udhus.

Vi går ned gennem skoven derhenne, så skulle vi havne lige ned i Aurikeldalen. Pas på, du ikke kommer ud i det bløde der! Det vil nok vare lidt, inden skovbundens fugtighed er normal. Megen væde og kun lidt sol har gjort sig godt gældende. Ja, altså også så vidt, at ikke en eneste aurikel eller anemone endnu har povet at vise bare lidt af deres grønne farve over de visne blade fra i fjor. Så bliver der altså ingen buketter til snoren i år. Men de fortalte os, at der er mange aurikler endnu, selv om de er blevet mere sjældne. Jeg tænker på, at jeg er så glad for, at jeg har fået lov til at se mange i blomst derude vesterpå helt ude under klitten – og de er lige ved at springe ud i dagene her. Så går jeg på knæ for at suge duften til mig. Og så er det foråret, der vender tilbage.

Vi skal lige hen omkring det gamle slot. Bare der var penge til at sætte det i stand for – for det passer ind i alt det skønne! Og ellers vil dets skæbne nok snart være beseglet. Råbukken står stille og kikker efter os. Den er årvågen.

Det er godt, de har fået jævnet sporene ned gennem hulvejen. Nu er det ingen sag at komme ned til den gamle vandmølle – og dog: intet er tilbage af de gamle bygninger, kun stenene fortæller, at her har engang mennesker levet og arbejdet: men naturen er den samme, og mølledammen spejler træerne, og i kor siger de: kan du se, vi bliver! Og sangdroslen synger foråret ind som før, og bækkens smeltevand akkompagnerer.

Sidste år manglede der en beretning for 1985 i Jul på Mors.

Årsagen var hverken dovenskab eller surhed, men derimod en reaktion mod årsberetningers form og især mangler.

En årsberetning kan kun være summarisk og tilbageskuende. De store begivenheder kommer med, mens de små ting bliver siet fra. Og dog er det ofte de små skridt, der betyder mest på langt sigt.

Samtidig er bladet »Museets Venner«, som udkommer 2 gange om året, en god måde at følge med i årets gang både på arkivet og museet.

Derfor havde jeg en vis tro på, at kun få af dette blads læsere ville savne museets årsberetning.

Jeg tog fejl.

Både 1985 og 1986 har været »stille« år med rigeligt at lave for alle museets ansatte; men uden plads til de store armbevægelser.

Vi har med andre ord søgt at holde tungen lige i munden under balancegangen langs kanten af økonomisk kattepine.

I 1984 brugte jeg Fritz Jürgensens tegning af drengene på kæpheste og teksten: »Rid længere borte, Du! Vi er jo et heelt Regiment«. Nu er det lige før, vi ikke engang kan høre hinanden mere.

Fra »museumsbyen« skal det fortælles, at museets værksted endelig er kommet på plads i eget hus. Det er delt i 3 rum, tømrer-snedkerværksted, maskinværksted og konserveringsværksted. Samtidig er arbejdet med at indrette mejeriets loft til magasin gjort færdigt. I løbet af efteråret 1986 får mejeriet sit endelige ydre med nye døre og vinduer.

Så skal vi lige puste ud, inden vi tager fat på det indvendige.

Udgravningsholdet har haft fuldt op at gøre, og der skal lyde en varm tak til de mange, der har givet dem arbejde ved at henvende sig med fund og iagttagelser.

Tre store opgaver har krævet megen tid, nemlig jernalderboplads-

ne ved Pigens Vadested og ved industriområdet i Erslev samt vikingetidsbyen Karby.

I Karby foretog museet i samarbejde med Forhistorisk Museum på Moesgård en undersøgelse af de gamle bylag med et fint resultat. Det bliver ikke sidste gang, vi graver i Karby. Ejeren, Erling Korgaard, er vi tak skyldig for venlighed og forståelse.

Ændringer i de faste udstillinger afventer stadigvæk, at mejeriet kan tages i brug. Når det sker, skal vi i gang med store omflytninger og nyopstillinger.

Til gengæld har vi vanen tro vist særudstillinger som perler på en snor. De, der huskes længst, er uden tvivl Samlerglæde med Bent Søs Sten og Forsteninger, Mors – set fra oven, Højris og sommerens store udstilling Klædt På.

Blandt kunstudstillingerne bør nævnes Gugge Hammerskovs retrospektive udstilling, hvor fantasi og farveglæde kunne tage pusten fra enhver. I øjeblikket er det udstillingen Afrikansk Kunst, der giver de fleste et kig ind i en ny og fremmed verden.

Traditionen tro har vi både ved egen kraft og i samarbejde med andre budt på en række foredrag, emnedage, rundvisninger og historiske udflugter. Tilbuddene er så mange, at jeg ikke vil nævne enkelte, men kun glæde mig over, at så mange mennesker gør brug af mulighederne, og at der hele tiden kommer nye ansigter til.

Uden udfordringer, medgang og modgang ville livet nok blive trist og indadvendt. Jeg vil derfor gerne sige tak til brugere og givere, til Morsø kommune, Morsø Lokalhistoriske Arkiv, Morslands Historiske Samfund, Morsø Slægtshistoriske Forening, Morsø Folkeuniversitet, Bevaringsforeningen, Morsø Kunstforening, Skarregård og Kulturelt Samvirke; uden jeres medspil og modspil var vi ikke kommet så langt.

Dilettantforestilling i Vils 1960.

Familien Anders Søndergaard, Torp, 1929. Det er få billeder, hvor man, som her, ser personer i det daglige tøj.

Skovfogedhuset i Legind Bjerge 1960. Her kunne man købe varmt vandt til de medbragte kaffebønner.

Børnene i Sundby skole 1936. Lærerne er Marianne Eriksen, Otto Hess Larsen og Mejlgaard.

Kristine og Kresten Martinussen sammen med andre dilettanter fra Flade Raaberg, der var fotograf i Nykøbing fra 1902 til 1908 har taget billedet.

Lærer Olsen og lærerinde Pedersen er her fotograferet med eleverne fra Tødsø skole ca. 1930-35. Arkivet efterlyser navnene på eleverne.

Hvem kan give oplysninger om cykelsmed P. Dal, der ses her foran sin forretning i Redsted. År?

Poul Plejdrup Jensen ejede »Højgaard« i Erslev 1900. Her er han fotograferet sammen med hustru og tjenestepiger. Sønnen Jens sidder på hestevognen.

Morsingboen, som var præst i Amerika i 1880'erne

Af Holch Andersen

Kristen Svenningsen Nørgaard blev født den 19. februar 1843 og var søn af gårdmand Mikkel Christensen Nørgaard og hustru, Hedevig, i Elso.

Tolv år gammel kom han ud at tjene og var ved landbruget, til han blev 20 år. Vinteren 1863-64 tog han på Christen Kolds højskole. Derefter var han soldat i København. Så ofte som tjenesten tillod det deltog han i Grundtvigs møder i Vartov; han blev meget optaget af Grundtvigs tanker og salmer.

Efter soldatertiden blev han friskolelærer i Bjørndrup. Her lærte han Ane Kirk at kende. De blev gift i 1868 og købte en lille ejendom i Fårup, hvor de oprettede en friskole. Skolen blev nedlagt efter få års forløb, da de havde købt så meget jord til ejendommen, at de kunne leve heraf.

Indtrykkene fra ungdomsårene på Kolds højskole og Grundtvigs møder levede stærkt i Nørgaards tanker og levemåde; det med at arbejde for eget timeligt vel var ikke nok. 1878 søgte han ind på Askov Højskole for at uddanne sig som præst. Året efter blev ejendommen i Fårup solgt, og hustruen Ane kom også til Askov, om det var som elev eller som medhjælper er ikke klarlagt.

Højskoleforstander Ludv. Schrøder var meget ivrig for på skolen at uddanne præster, der skulle arbejde for Det danske Kirkesamfund i Amerika blandt de danske udvandrere.

Morsø Lokalhistorisk Arkiv har bevarede, som Nørgaard skrev hjem til faderen fra højskoleopholdet og fra præstegerningen i Amerika. De 36 breve er skrevet i den tids stil med at give udtryk for sine tanker om det åndelige og verdslige liv i et højtideligt sprog. De giver også mange oplysninger om Nørgaards arbejde og

levestandard blandt de danske udvandrere i Amerika. De af brevene, der indeholder disse oplysninger, gengives her i uddrag.

I de tre første breve skriver Nørgaard om sit ophold på Askov Højskole. I brevet 24. november 1878 fortæller han om det for ham uvante skolearbejde, han slutter med at skrive: »Jeg glæder mig dog til søndagen, fordi jeg ikke er vant til at have så mange mennesker om mig og arbejde så vedholdende med tanker som her, seks dage i træk. Om helligdagen kan jeg så også få mig en rigtig god fodtur, og da tænker jeg både tilbage og fremad«.

»Askov, december 1879.

Med skolen går det godt. Her er mange lærlinge som ønsket, omtrent 90, mest ældre karle, som med mere alvor end højskolefolk sædvanlig møder med tager arbejdet op. For mit eget vedkommende går det også godt. Uden feberagtig higen eller spredning. Jeg tager min nødvendige søvn og tid til at nyde maden. Går i kirke om sønadsen samt taler med kammeraterne, særlig om aftenen. Men måske kommer det af, at jeg har kørt med stude, hvorved jeg måtte se at komme med så godt jeg kunne.

Med Schrøder har vi mit vigtigste fag, nyeste bibelforklaring. Hertil benyttes en ny bog af præsten Olev Møller, hvori det er forfatterens hensigt at påpege den historiske gang for Jesu jordiske levnedsløb under hans frelsergerning. Han stiller de to apostoliske evangelister Mathæus og Johannes i første række og viser, hvorledes deres beretninger passer ind i hinanden som sammenfoldede hænder. Markus og Lukas kommer med i anden række. På den måde får han den orden og sammenhæng i beretningen, som de

mest oplyste og flittigste bibellæsere har savnet mest«.

»Askov, 19. marts 1880.

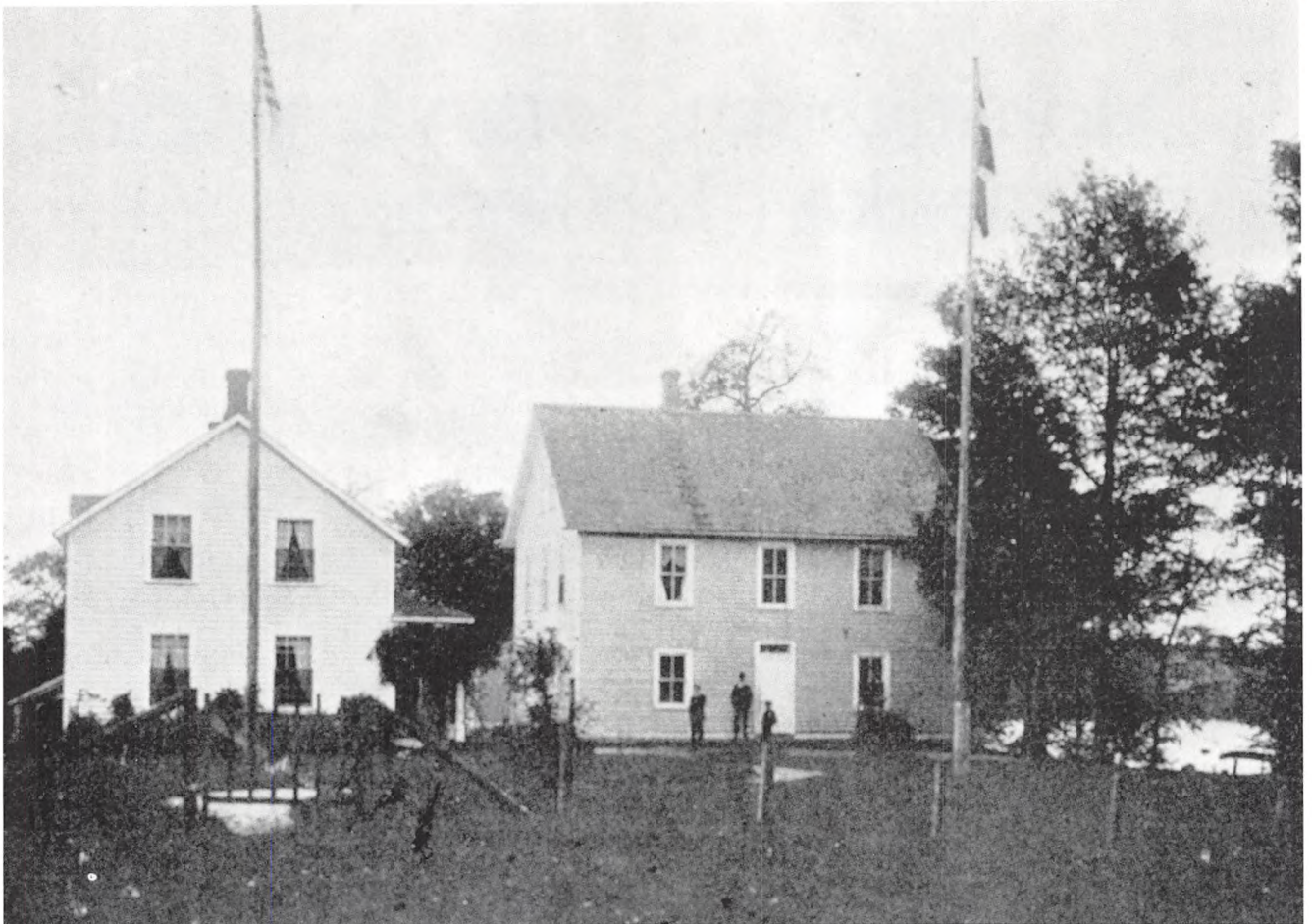
I de to foregående dage har præsterne Møller og Hejberg, som kom hjem fra Amerika, været her i udvalgets navn for at prøve de tilstundende præste- og læreremner. I formiddag blev vi enkeltvis kaldt ind for at høre deres kendelser. Når jeg fandtes skikket til at udsendes, så følger deraf ikke, at jeg var det i alle måder. Jeg måtte lære at træde bestemt og rask op i min gerning som ordets tjener for i det hele taget at få indgang hos de travle amerikanere.

Kunne jeg – som de og jeg håber – finde en sølvskål at frembære på, da mente de, at jeg nok havde et guldæble at frembære deri.

Altså skal jeg og min ven, Peder Kjølende, som og blev antaget, rejse over; det skal ske allerede i maj«.

I de efterfølgende fire breve skriver Nørgaard om rejsen med skibet »Svevia« og den første tid i Amerika. Efter ankomsten rejste han en del rundt for at finde en menighed, der ville ansætte ham. Det var ikke let, andre religiøse bevægelser havde også sendt præster ud blandt de danske udvandrere. Han fortæller om et møde i Minnesota, hvor han mente, der var en mulighed for at skabe en menighed. Efter at have talt om sin tro på, at Grundtvigs syn på religionen var den bedste, rejste en ældre mand sig og indbød til bap-tistmøde. De fleste af tilhørerne gik til dette møde.

Den 26. september 1880 blev Nørgaard ved Det danske Kirkesamfunds årsmøde i Chicago ordineret som præst. Han var ansat i West-Danmark i det nordlige Wisconsin. Det var en ret ny koloni, anlagt 1869 på et meget smukt sted ved en lille sø

Præsteboligen og højskolen i West-Danmark.

af nogle jyder fra Vejle-egnen. Her samledes i årene fremover mange danskere. Det var hjemmefra åndeligt vakte mennesker. De samledes fra første færd skiftevis i hjemmene for at holde andagt, synge salmer og læse en prædiken.

I et brev fra marts 1881 fortæller Nørgaard om vanskelighederne i West-Danmark mellem den grundtvigske kreds og missionsfolkene, der havde Pedersen som præst. Striden endte med, at halvdelen af Pedersens menighed gik over til den grundtvigske kreds.

Juli 1881 skriver Nørgaard: »For to uger siden var jeg ude i en ny kreds for at holde møde. Og jeg har nu fået opfordring til at komme igen for at træffe aftale om at blive præst for denne ikke så lille nabokreds. Tanken om at anskaffe et køretøj er nu kommet frem. Det er jo strengt at gå i varmen. Jeg tænker, at den nye kreds vil blive besøgt hveranden søndag eftermiddag. Der er nogle thyboer i kredsen«.

I samme brev giver Nørgaard faderen fuldmagt til at modtage afdrag og renter af det pantebrev på 7.000 kr., gårdejer M. P. Kirk udstedte, da han købte Nørgaards ejendom i Fårup.

Nogle af pengene blev brugt til indkøb af danske bøger og tidsskrifter, bl.a. Højskolebladet. Efter Nørgaards bestilling købte faderen bladene og sendte dem til Amerika.

Redaktør Henrik Fog opfordrede Nørgaard til at skrive en artikel i Morsø Folkeblad om forholdene i Amerika. Artiklen blev bragt 21. og 22. marts 1882 og gengives her i uddrag.

»Skønt hvert skolebarn vel ved, hvor Amerika ligger på kortet, er det kun en tarvelig viden i forhold til den kendsgerning, at nu alt så mange danske har gjort og i fremtiden mange flere vil gøre dette land til deres opholdssted og fremtidshjem.

Her skælnes mellem øst og vest,

således at »østen« når til Chicago, hvorfra så »vesten« strækker sig og går over til det »fjerne vesten«, medens det yderste vesten ligger bag bjergene for sig selv ved Det stille Hav. Det er det af omtale bekendte Kalifornia. For landmænd kan der nu i almindelighed ikke være tale om andet end at gå i vest, da østen er sådan optaget, at landet der er dyrt og arbejdslønnen kendeligt mindre, og det er så ofte erfaret, at man står sig bedst ved at begynde fra bar bund, på det nederste trin, selv om der haves midler. Det er fejlt at have værdifulde genstande og materiale at bære på.

Foruden de 200 danske mil til Chicago må endnu rejses 50 a 100 mil for at få uopdyrket land. Endnu må der skælnes mellem by og land. Ikke så få håndværkere og arbejdere tager først ophold i byerne, navnlig Chicago, og skønt det lykkes for dem i meget forskellig grad, så nogle synker lidt efter lidt dybere ned i fattigdom, drikfældighed o.s.v., me-

dens andre på kort tid kan drive det op til en betydelig, indbringende forretning – ved jeg dog, at de aller fleste søger at sætte deres penge i land, om de opsparer nogen, og bliver farmere, vel ikke mindst for børnenes skyld, og mange siger: Havde vi taget på landet straks, da havde vi været videre fremme end vi er nu.

På prærien går hurtigere frem, i skovene sikrere, siger man. Tørke, storme og græshopper har været ulæmpere på prærien, som skoven i reglen er fri for. Men medens denne må hugges og ryddes, før ploven kan gå, endda mellem stubbene de første år, er hin færdig at pløje straks og kan næste år give en god høst.

Efter hjemstedsloven kan enhver myndig person frit optage $\frac{1}{4}$ sektion eller 160 Akre land (en akre er lig med 10270 kvadrat alen), som efter 5 års forløb, når han har beboet ejendommen, bliver ham tilskødet.

Regeringsland kan fås til dollars $1\frac{1}{4}$ og jærnbaneland til $2\frac{1}{2}$ pr. Akre. Sådant land bliver gerne først optaget og må derfor altid søges mellem forposterne for bosættelsen.

Bygningers opførelse af den første simple slags koster ikke stort her, da der er træ nok at opføre af, lige som til hegn og brænde. En dygtig arbejder vil i løbet af 3-4 år kunne have sig en ejendom, som svarer til en lille gård hjemme, for en penge-sum af 1000 kr.

Den ubemidlede nykommer, og da særlig den ledige karl, må dog ønske at vide, hvad lønnet arbejde for fremmede er værd, ti først efter 3-4 års forløb giver i almindelighed farmen sin mand nok at bestille. Årslønnen for en karl er omtrent 150 dollar, dagløn lidt under 1 dollar om vinteren og op til 2 dollar om sommeren og høst og foruden kost.

Klimaet her er meget sundt. Sommervarmen er en del højere og vinterkulden noget strængere end i Danmark, men ingenlunde utålelig.

Hvor den danske befolkning er så overvejende som her på pladsen, mærkes ubehjælpsomheden overfor fremmed sprog og skik meget lidt. Hele omgangskredsen er dansk. Ved siden af børneskolen, som skal findes med engelsk sprog på landets vis og bruges af alle nationer, har vi dansk skole. Vi har en læseforening,

Mejeriet i West-Danmark. Dette mejeri blev opført medens Nørgaard endnu var i byen.

hvor der læses danske bøger og syn- ges danske sange. Vore blade læser vi på dansk, og menighed og præst tilhører »Det danske Kirkesamfund i Amerika«.

Anderledes stiller det sig for karlen eller pigen eller den enkelte familie, som enten tager tjeneste hos amerikanere eller bosætter sig imellem de fremmede. Der må det engelske sprog læres, men det går temmelig let, når nødvendigheden kræver det.

Af de mange dampskibslinjer, som tilbyder sig, er der kun en dansk, og at den er dansk må betragtes som et gode. Og da den ikke står tilbage for andre linjer i prisbillighed, god forplejning eller omhu for udvandrerne, tilråder jeg at rejse med »Thingvallalinjen«.

Der kan i Danmark fås gennemgående billet til enhver plads i Amerika. For en voksen koster den omtrent 200 kr. hertil. Familier får nogen nedsættelse i prisen. Ombord i skibet er kosten indbefattet, over land må man selv skaffe den.

På spørgsmålet, om jeg tilråder at rejse, skal jeg svare: Alle drømmere om herovre at få til foræring en herregård og penge oven i købet må hellere svedes ud hjemme, især hos familiefaderen, thi virkeligheden vil ikke svare hertil.

Mangen en arbejdsmand har stået

her med en stor familie, tomhændet efter endt rejse; men hans stilling er en anden. Ti Amerika er et fremtidsland, han går frem og fortryder ikke rejsen. Her er plads for Evropas folkesværme endnu i lang tid.

Kr. Sv. Nørgaard.

Præst for West-Danmark menighed«.

I et brev fra marts 1883 fortæller Nørgaard, efter opfordring fra faderen, om sine personlige forhold: »Om min virksomhed og vor ejendom har jeg af og til givet nogen besked. Men en præst herovre flytter tit, og hans farm, hus og køer er af mindre betydning.

Men da I ønsker at vide noget mere herom og jeg er, og måske blive, her i min kære kreds i længere tid, skal jeg efterkomme ønsket.

Huset her på banken ved søen var påbegyndt af den tidligere præst, men solgtes til en nyankommen familie, da pastor Pedersen fratrådte. Men da stedet egnede sig til præstebolig, blev den købt dertil, og jeg satte 300 \$ deri. Skulle lade den halvfærdige bygning gøre i stand og derefter mod vederlag lade den gå over til menigheden. Men det er stadig min ejendom.

Der hører 18 Akre land til, hvoraf omtrent halvdelen er ryddet og for

det meste er høland. Men en stor have og en majsmark indtager et par Akre. Vi har to gode køer og tre kalve. De lægges alle til, så det er knap der kan fås fløde til ost. Køerne går løse, enten i vor indhegnede skov eller udenfor på de meget brede veje eller ikke indhegnet land.

Det var egentlig bestemt, at vi skulle have fribolig og ydelser af fødevarer, da pengelønnen var lille. Men det er knap sket fyldst, hvorimod pengelønnen, ved kredsens udvidelse, er en del forøget, vel ialt 250 a 300 \$, mer end nok til vores behov.

Vi har ikke nogen kirke her eller i nærheden, men overalt benyttes skolehusene til møderne. Vi fik her i West-Danmark god plads i fjor, da her blev bygget et nyt skolehus. I dette holder jeg møde hver søndag formiddag, undtagen en gang i måneden, da jeg tager 7 mil ud i øst til en lille samling danske ved Bone Lake (Bensøen); såkaldt, fordi der findes en ø i den med menneskeben fra en indianerkamp, hvori en stamme udryddede en anden.

Hver tredje søndag holder jeg også møde om eftermiddagen i en kreds 3 mil syd herfra; her findes mange danskere. Men den største del betjenes af en anden præst, som tilhører et samfund, der kalder sig »Den norsk-danske Konferense«, der mere står på skrifttheologiens grund. Medens den beskylder os for det grundtvigske. Da forholdene hidtil har været noget spændt, har hver flok søgt sin hyrde. I den senere tid er det dog bleven mere fredeligt, så vi kan mødes i venlighed. Folkene, navnlig Pedersens og mine, er nået til god forståelse.«.

November 1883 omtaler Nørgaard sine planer om oprettelse af en højskole i West-Danmark. Menighedens medlemmer støtter tanken med arbejdskraft til opførelse af bygningen, men de kunne ikke give økonomisk støtte. Han beder derfor faderen om at skaffe 4000 kr. af den fra salget af ejendommen i Fårup stående kapital i Morsø Bank.

Januar 1884 takker Nørgaard for modtagelsen af pengene. Han fortæller, at kredsens medlemmer er i færd med at fælde træer, der bliver kørt til savværket og skåret til bjælker og brædder, som skal bruges til

højskolebygningen, der bliver i to etager, 36 fod lang og 28 fod bred.

August 1884 meddeler Nørgaard, at bygningen er færdig udvendig; samtidig beder han faderen om at købe et olietryksbillede af N. F. S. Grundtvig. Det skal hænges op i højskolen (det kostede 18 kr.).

7. december 1884 skriver Nørgaard om indvielsen af højskolen: »Sidste onsdag blev skolen åbnet med et almindeligt møde. Det var mildt vejr, så hestene kunne stå ude. Mange folk var mødt. De fleste, sagdes det, der nogensinde har været samlet her i skoven, ca. 200. De kunne næppe rummes i skolestuerne. Efter at jeg og dernæst en anden præst havde talt om formiddagen, blev alle bispist, og lejligheden besås oppe og nede. Om eftermiddagen talte lærer Madsen og to af mine menighedsmedlemmer.

Det var en velsignet dag. En hel fest for deltagerne, som sent vil glemmes. Nu skulle vi begynde med undervisningen. Men da det er så nær jul, bliver det måske ikke før til nytår.

Mange lærlinge venter jeg ikke i vinter. Sagen er endnu folk for fremmed. Men en lille begyndelse får vi nok gjort i vinter«.

I samme brev beder Nørgaard faderen om at sende 45,50 kr. til boghandleren i Askov, der havde leveret salmebøger til skolen.

Brevet fra august 1885 giver de første oplysninger om Nørgaards vanskeligheder med højskolen og menigheden. Der havde det første halve år kun været syv elever: »En mindre prøvelse, der dog er faldet noget tung for os at bære, har vi haft, og har tildels endnu, hvortil anledningen er givet ved højskolen. Min hjælpelærer, der ellers er en ung og ihærdig arbejder i skolen, har ikke ret kunnet finde sig i en begrænset tjenestestilling, men prøvet på med sine selvstændige meninger at gå på egen hånd og vække modstand mod mig i skolen og menigheden. Dette har ført til, at der ikke har været skole i sommer, og at to-tre af menigheden har ønsket at få en anden præst«.

I samme brev står der: »Fejlen hos medlemmerne er en sygdom, man lider af, særlig her i Amerika, og derfor let smittes af, når den bryder ud. – Man tager den ydre frihed,

måske forstørrer den en del, gør den til et med den indre sande frihed. Og ifølge den bliver al lydighed uværdig trældom. Den fri mand gør kun, hvad han selv vil – han er den fuldkomne mand«.

Januar 1886 skriver Nørgaard, at det er en streng vinter. Og det er også »vintertid« i menigheden. Han venter i løbet af foråret besøg af samfundets leder, pastor Nielsen, Chicago, for med ham at planlægge fremtiden. Nielsen kom i juli måned, og det blev besluttet, at Nørgaard skulle opsige sin stilling 1. oktober 1886 og derefter rejse til Chicago for at blive leder af samfundets børnehjem. Den var blevet oprettet i Chicago året før efter opfordring fra Danmark. Nørgaard skriver: »For at kvinder af den bedre stand i Danmark, der havde påført deres slægt skam, kunne skjule deres skam i Amerika«.

Foruden ledelsen af børnehjemmet, der havde 11 børn, skulle Nørgaard hjælpe med at føre samfundets regnskab og hjælpe Nielsen i hans præstegerning.

Ejendommen i West-Danmark blev vurderet til 4000 \$, heraf fik højskolen som gave 400 \$. Præsteboligen blev udlejet til en mand, der skulle holde opsyn med huset og jorden. Den nye præst, Th. Helved, lejede højskolen, som senere blev omdannet til præsteskoie.

Det sidste brev fra Nørgaard til faderen er dateret 3. januar 1887. Heri fortælles om livet i Chicago. »Her«, skriver han, »lever menneskene temmelig langt fra kirken«. Om børnehjemmet fortælles, at det mest er hustruen, Ane, der passer den. Nørgaard har meget at bestille med samfundets regnskab. Hans største glæde var, at han hver søndag afholdt gudstjeneste i en skole.

Opholdet i Chicago blev kun kort. Nørgaard døde 24. juli 1887. Efter ønske blev han begravet i West-Danmark, hvor hans gamle menighed rejste en mindesten på hans grav.

Ane Nørgaard rejste kort tid efter hjem til Danmark og kom til Elsø, hvor hun plejede en syg svigerinde og dennes syge barn. Efter deres død passede hun huset for svogeren og svigerfaderen, Mikkelt Nørgaard. Efter dennes død flyttede hun til sit barndomshjem i Bjørndrup.

Konkurrence på »Strøget«

Af Frdr. Bang

Frdr. Bang blev i 1877 medejer af faderens købmandsforretning, Algade 26. I 1902 blev han sparekassedirektør.

Indtil midten af 1880'erne var forretningsstrøget i Nykøbing mellem Rådhusstorvet og Kirketorvet. Den øvrige del af gaden indtil Lilletorv var en-etages bygninger, som for de flestes vedkommende kun blev brugt til privatboliger.

På dette tidspunkt begyndte imidlertid en udvikling, idet der opstod en trang til plads for unge forretningsfolk. Der blev påbegyndt en del ombygninger af gaden mellem Kirketorv og Lilletorv. Da en ung manufakturhandler etablerede sig midtvejs i gadens nordende i slutningen af 1880'erne blev det sagt, at det kunne aldrig gå godt. Det var galskab – alt for langt fra byens strøg.

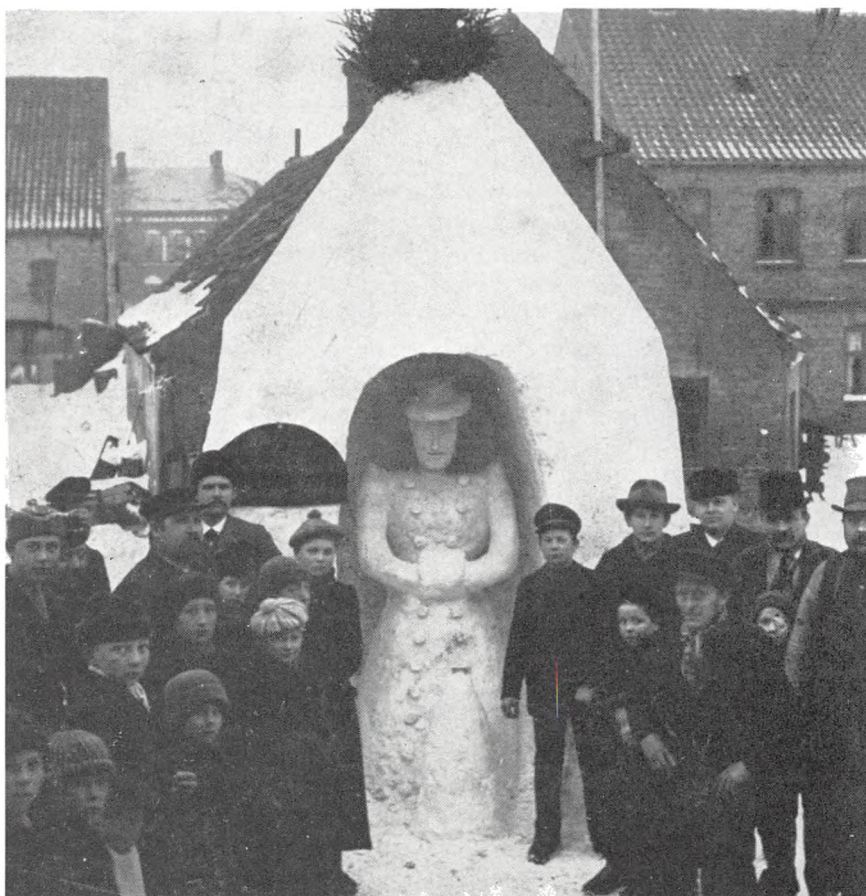
Der blev dog bygget nye huse af unge mænd, der havde mod til at fortsætte. I tidens løb blev gaden beboet af en stab af unge forretningsfolk. De fik et fantastisk sammenhold. Strøget mellem Kirketorv og Lilletorv blev et lille sogn, som kunne løse opgaverne til fælles bedste.

Da Chr. IX havde guldbryllup i 1892 var der fest i byen. »Sognet« blev enig om, at man nu skulle vise »hvor det foregår«, og at »sognet« skulle blive det fineste i Nykøbing. I stilhed blev forberedelserne gjort. Natten før festen arbejdede alle »sognet«s mandfolk og fik udsmykningen færdig og hængt op mellem de to torve. Det gamle strøg græmmede sig; her var der ikke hængt pynt op over gaden.

Billedet af snehytten mellem Bangs og Spanggaards port er et udslag af samme ånd. Den indsamlede flere hundrede kroner til velgørende formål. På mange måder viste »sognet«, at det var her, det foregik.

»Sognet«s udsmykning. Billedet viser, at det trak kunderne til.

Snehytten 1893. Damen var modelleret af guldsmed Peter Christensen, som var aktiv i bestræbelserne for at gøre gaden til det bedste forretningsstrøg.

Hvidbjerg skole

Af Pagter Sørensen

Hvidbjerg skole var, efter at have stået i ca. 55 år, blevet temmelig nedslidt, eftersom der gennem årene – med et skoleår på 240 dage – havde været 110 til 120 elever til 2 klasseværelser. Toiletforholdene var elendige, der var kun 4 tønder – dog een i hver sit lille rum – i den ene side af stalden. Havde der dengang været miljøfolk eller Grønne, eller hvad den slags kalder sig, var det nok ligefrem blevet forbudt at holde skole under sådanne forhold.

Skolen var blevet taget i brug i 1902, efter at den gamle skole var brændt den 23. september 1901, da lærer Fredskilds 4-årige tvillingesønner med de islandske saganavne Gunnar og Kaare, efter at de havde været ude i laden for at lede efter nogle hundehvalpe, var kommet til at tænde ild i halmen. En tid gik endog rygten, at de var indebrændt, indtil man opdagede, at de havde skjult sig ved et markskel, da de blev klar over, hvad der var ved at ske.

Skolebygningerne med de to klasseværelser, to lærerboliger og et udhus kostede 7650 kr. Brandforsikringen var på 8600 kr., så Karby-Hvidbjerg-Redsted kommune tjente ligefrem penge ved branden, men byggeriet var vel så også blevet lidt for billigt til skolebrug.

Under landbrugs krisen i 30'erne havde man talt om at bygge ny skole; men da var der ikke råd til det, og under 2. verdenskrig var det da helt umuligt. Når krigen var forbi, og det blev normale tider, så skulle det ske. Der blev derfor ikke foretaget større forbedringer, da snakken hele tiden var: »Vi skal jo til at bygge nyt«.

Nu var man nået hen i 1950'erne, men stadig var det småt med penge og materialer, der skulle således særlig materialebevilling til for at bygge ny skole. Det var en stiltiende aftale med det gamle Thisted amt – mente man da – at Hvidbjerg skole på grund af det store børnetal og

utidssvarende plads- og toiletforhold skulle blive en af de første skoler på Mors, der blev bevilget materialer til. Det var derfor en stor skuffelse, da der i Morsø Folkeblad den 16. marts 1957 stod under overskriften: Skolebyggeri og lærermangel. – I Thisted amts skoledirektions møde i går forelå der en indstilling fra amtsskolekonsulenten vedrørende indstilling til ministeriet om materialebevilling til skolebyggeri i 1957-58. Efter at have drøftet spørgsmålet enedes skoledirektionens medlemmer om, at følgende skoler i første række bør have materialebevilling: Snedsted, Øster Assels, Fredsø, Solbjerg, Hillerslev og Vestervig – Hvidbjerg var således ikke med.

Efter at have læst dette i avisen ringede samme dag sognerådsformanden for Karby-Hvidbjerg-Redsted kommune, Kristian J. Vestergaard, og formanden for kommunens skolekommission, pastor Svend Grymer, Redsted, samt undertegnede – uden at det var aftalt i forvejen – til amtsskolekonsulenten for at spørge, hvad det var for noget. Mellem amtsskolekonsulenten og mig blev samtalen efterhånden så varm, at vi ikke fik sagt pænt farvel til hinanden.

Hvad kunne nu gøres?

At pastor Grymer og Kristian J. Vestergaard ville gøre, hvor der var muligt for at få en ny skole, var jeg sikker på.

Jeg henvendte mig da til folketingsmand, skoleinspektør Jørgen Krogh, Ikast, der siden 1950 havde været valgt til folketingsmand for partiet Venstre i Morsø kreds. Jørgen Krogh var fra Hørdum og havde i årene 1915-18 haft sit første lærerembede ved Hvidbjerg skole, så han kendte en del til forholdene. Siden var han blevet skoleinspektør i Ikast, hvor han gjorde så meget for byen og dens skolevæsen, at man i dag har en gade kaldt op efter ham: Jørgen Kroghs vej.

Fra Jørgen Krogh kom der brev dateret: Folketinget den 25-6-57 – brevet har jeg endnu – hvor folketingsmanden bl.a. skrev: »Den fuldmægtig, der sidder på materialebevillingerne nede i undervisningsministeriet, er p.t. bortrejst på en ferie, der først afsluttes om en måneds tid, og de vikarer, der passer hans kontor, har ikke rigtig noget tag på at tage praktisk på tingene udover at meddele, at der ingen muligheder er i år.

Når manden kommer hjem, skal jeg nok ved første lejlighed »hjem-søge« ham personlig og få undersøgt, om vi kan få rykket min gamle skole, som jeg selv skylder så meget, lidt længere op på listen og frem i lyset, men desværre er der næppe muligheder i indeværende år. Med venlig hilsen, også til gamle venner, Jørgen Krogh.

For yderligere at fremme byggesagen arbejdede man indenfor skolekommissionen og sognerådet med planer om at få en ny skole overbygget med en 3-årig realafdeling, hvad man var så godt i gang med i Solbjerg. Den 10. december 1957 holdt man således møde på Hvidbjerg Alderdomshjem, hvor formanden for Landsbyskolernes Eksamensafdeling, Høyer-Nielsen, Skals, redegjorde for fremgangsmåden ved oprettelsen af en eksamensafdeling.

Op sandelig den 22. januar 1958 kom der meddelelse om, at Arbejdsministeriet af beskæftigelses-hensyn havde frigivet materialebevillinger på 900.000 kr., deraf 245.000 kr. til Solbjerg skole og 655.000 kr. til Hvidbjerg skole.

Til Morsø Folkeblad udtalte sognerådsformand Kristian J. Vestergaard da også, at bevillingen kom som en dejlig overraskelse. Man havde ikke ventet at høre fra regeringen før i april eller til august. De 655.000 kr. kunne ikke slå til til en skole med eksamensoverbygning,

Rejsegilde på Hvidbjerg skole 1958.

men foreløbig kunne man nøjes med at bygge en almindelig skole og så siden søge om penge til en udvidelse.

Ved et møde i Hvidbjerg forsamlingshus den 28. januar – altså 6 dage senere – kunne folketingsmand Jørgen Krogh da også berette, at han personligt havde talt med arbejds- og boligminister Kaj Bundvad om, at Hvidbjerg skole, som Krogh selv havde været lærer ved for 40 år siden, så absolut trængte til fornyelse.

Så snart den skriftlige tilladelse til byggeriet forelå fra ministeriet, holdt sognerådet møde og vedtog at udbyde murerarbejdet i licitation for murermestre bosiddende i Karby-Hvidbjerg-Redsted kommune. I første omgang ville der blive tale om 4 normalklasseværelser, et lærerværelse, et opholdsrum til børnene, gymnastiksal, sløjdløkkale, skolekøkken og bibliotek samt beskyttelsesrum. Licitationen ville blive holdt på Karby Kro den 3. marts, og arbejdet påbegyndes i løbet af 2 dage.

Murermester Harald Jensen, Redsted, far til entreprenør og murermester Erling Jensen, Nykøbing, blev lavestbydende og gik straks i gang med arbejdet. Erling Jensen arbejdede dengang som lærling hos sin far. Nedrivning af udhus, udgravning og støbning foregik meget hurtigt således, at man den 24. maj kunne mure det første hjørne.

Sidst i april blev afholdt licitation over anden del af arbejdet, og her blev tømrerarbejdet overdraget til Mads Kristensen, V. Hvidbjerg, for 97.300 kr. Udvendigt snedkerarbejde til Laurids Rolighed, Redsted, for 28.460 kr. El-installation til Martin Sandal Pedersen, Ø. Hvidbjerg, for 10.943 kr., og malerarbejdet til Boll, Redsted, og Sørensen, Karby, for 14.500 kr. Mads Kristensen havde fundet på en ny metode til fremstilling af tagspær. Hvert spær blev fremstillet på jorden med alle stivere og støtter og derefter ved hjælp af traktor løftet op på muren og så rejst. Det var noget, som gik meget hurtigt, så man allerede den 18. juni kunne holde rejsegilde på klassefløjen – mindre end en måned efter, at første hjørne var muret op.

Efter rejsegildet sløjede det noget af med tempoet på byggepladsen. Arbejdet blev ledet af arkitekt Hempel, Lemvig, som forøvrigt i læserbreve i Morsø Folkeblad tidligere var blevet stærkt kritiseret for arbejdet ved Redsted skole og sognegård. Han kom for at tilse arbejdet hver tirsdag. Det kunne ses på antallet af håndværkere på byggepladsen. Mandag var der nogle, tirsdag mange, onsdag nogle få og de øvrige dage i ugen næsten ingen. En lærerbolig var således under opførelse i over et år. Endelig regnede man dog helt

sikkert med, at skolen kunne tages i brug ved sommerferiens afslutning den 13. august 1959. Bygningerne var da også færdige, og kunstmaler Poul Rytter, Husby gamle skole, havde smukt udsmykket aula, gange og gymnastiksal.

Men så manglede der skolemøbler, som skulle leveres af Ejby Skolemøbler på Fyn, så sommerferien måtte forlænges med 4 dage til 17. august.

Samtidig blev Agerø skole nedlagt, og børnene kom til at gå i den nye skole i Hvidbjerg. Agerø havde haft egen skole siden 1826, og skolen var i flere år blevet dygtigt ledet af Gerda Hegnet Bach fra Karby, men der var kun ialt 14 elever til to klasser, så der blev ikke protesteret eller stillet krav om afstemning mod skolens nedlæggelse fra beboernes side.

Hvordan så med den påtænkte realafdeling? Ja, her kom eleverne til hjælp. Efter at have gået i skole et år i den nye skole var der blandt konfirmanderne i 1960 ni piger og en dreng, som ønskede fortsat at gå i skole med henblik på at få realeksamen efter loven af 1958 om den 3-årige realafdeling. De havde ikke haft så mange timer i fremmede sprog samt regning og matematik, som krævedes for at komme i realafdeling. Der blev da oprettet en særlig klasse til dem, og de fik

klasseværelse i det nye bibliotek. Ved hjælp af denne meget dygtige klasse, som jo udtrykte et sikkert ønske blandt elever og forældre om at få en realafdeling, gik det forholdsvis hurtigt med at få bevilling til opførelse af en sådan afdeling.

Sidst på året 1960 blev den gamle skole udbudt i licitation til nedrivning. Morten Nyby og Henry Jeppesen, begge Redsted, fik som højstbydende skolen for 5.000 kr. Da den blev bygget i 1902 kostede den som allerede nævnt 7.650 kr., så man kunne da sige, at i Hvidbjerg havde man haft skolebygninger i 57 år for 50 kr. pr. år eller ca. 50 øre pr. elev årlig.

Den 8. april 1961 blev der holdt licitation på Karby kro over arbejdet med den nye realafdeling og ligesom sidst for håndværkere bosiddende i Karby-Hvidbjerg-Redsted kommune. Det blev så at sige de samme håndværkere, der havde haft de forskellige arbejder ved den nye skole, som også fik arbejderne ved den nye afdeling. Således fik Harald Jensen, Redsted, murerarbejdet for 21.400 kr., Martin Sandal Pedersen, Øster Hvidbjerg, fik el-arbejdet for 6.476 kr., og malermestrene Boll, Redsted, og Sørensen, Kary, fik malerarbejdet for 7.800 kr., medens Aage Dinesen, Redsted, fik blikkenslagerarbejdet for 6.883 kr.

Realafdelingen kom til at bestå af tre klasseværelser, et mindre specialrum samt et meget stort og velindrettet fysiklokale og et biologilokale på 1. sal. Arbejdet skred godt og hurtigt frem således, at den nye afdeling var klar til at tage i brug efter sommerferiens afslutning 14. august 1962 – også nye skolemøbler var på plads.

Det var en stor lettelse rent pladsmæssigt at tage de nye lokaler i brug, da den store første realklasse, der var blevet oprettet i 1961 med elever fra både Karby, Hvidbjerg og Redsted, havde haft meget lidt plads i biblioteket, ligesom fysikundervisningen måtte foregå i skolekøkket, men eleverne tog det med godt humør og en stor energi, så det var med meget fine resultater, de første 16 fik realeksamen i 1964.

Derefter gik der en halv snes år, inden der igen blev udvidet og bygget nyt ved Hvidbjerg skole, men derom måske noget senere.

Slægten Mehl og dens våbenskjold

Af Else Bak

Slægten Mehl, som der er en del efterkommere af på Mors, stammer oprindelig fra Tyskland og er en gammel adelslægt; og vi må til Tyskland for at finde det våbenskjold, som de blev adlet med i året 1577, indført i det tyske Adels-Lexikon, 6. bd., i Leipzig 1865, side 215.

Den første af slægten Mehl, som kommer til Danmark i 1600-tallet, hedder Ditløf Nikolaj Mehl. Han er søn af major Brücher von Mehl, født på en gård i nærheden af Itzehoe; han kommer til Rudkøbing som chirurgus og bartskeer; hans hustru hed Maren Nisdatter, hun døde i barselsnød den 7. februar 1690 og blev begravet foran alteret i Rudkøbing kirke. Det fortæller jo lidt om, hvilken position familien havde haft i byen; det var jo ikke alle og enhver beskåret at få en gravplads i kirken – og da slet ikke lige foran alteret. Dagen efter hendes død ser vi, at barnet, hun havde født, bliver døbt og får navnet Johanne.

Ditløf Nikolaj Mehl gifter sig igen med Inger Pedersdatter, og de får en søn den 10. juli 1696; han får navnet Johan Mehl og bliver guldsmed og hospitalsforstander i Viborg.

Så er familien på vej til Mors – de er da kommet til Jylland.

Denne Johan Mehl, som døde i 1765, var oldefar til Niels Bjerring Mehl, som var den første af familien, der kom til Mors. Han er født i Lem sogn i Salling, søn af sognepræst Johannes Mehl og hustru, Gurine Cathrine Bering, som også var ud af en række præstefamilier af den kendte slægt Bering. Vitus Bering, som levede fra 1680-1741, født i Horsens; på en ekspedition i 1725-1730 opdagede han passagen mellem Asien og Amerika. Denne passage blev opkaldt efter ham, Beringsstrædet. På en senere rejse, i 1741, døde han af skørbug på den største ø i Beringshavet; øen hedder i dag Beringsøen.

Fra denne præstefamilie i Salling kommer Niels Bjerring Mehl som ung snedkersvend til Mors. Han bli-

ver forlovet med den rige selvejergårdmand Christen Sørensen datter, Johanne, i Vester Hvidbjerg. Christen Konge, som han blev kaldt – måske på grund af, at han var en af dem, der inden Statsbankerotten i 1813 selv lavede pengesedler. Hans store gravsten har i mange år ligget ude på kirkegården ved Hvidbjerg kirke, men ved museets hjælp er den nu blevet restaureret og anbragt i kirkens våbenhus.

Niels Bjerring Mehl og Johanne Christensdatter blev viet i Hvidbjerg kirke den 28. juni 1829, og efter Christen Sørensen's død arvede de »Hvidbjerggård«.

Johanne og Niels Bjerring Mehl får flere børn, og én af sønnerne, Christen Nielsen Mehl, kommer ind i min egen slægt; derfor vil jeg følge ham lidt længere frem. Stoffet henter jeg i min egen slægtsbog, »Slægten fra Nr. Mølle i Rakkeby«, skrevet af Anton Blaabjerg og M. P. Ejerslev i 1972; den kan ses på biblioteket i Nykøbing.

Christen Nielsen Mehl er født på »Hvidbjerggård« den 28. november 1836; den 16. juli 1869 gifter han sig med datteren på »Ejstrup«, Henriette Jensine Møller. Hun var enebarn og som følge heraf enearving til »Ejstrup«, datter af kammerråd C. J. Møller, hvis mindsten stadig står i »Ejstrup«s have.

Henriette og Christen Mehl får 9 børn; dem vil jeg ikke nævne her, er man interesseret, kan de findes i ovennævnte slægtsbog. Men Henriette og Christen Mehl boede fra giftemålet i 1869 på »Ejstrup« og købte den kort tid før svigerfaderens død i 1891; de ejede samtidig, fra 1865, hans fødehjem, »Hvidbjerggård« i Øster Hvidbjerg. I 1911 solgte de »Ejstrup« og flyttede til »Hvidbjerggård«. 1916 solgte de også »Hvidbjerggård« og flyttede til Nykøbing. Her døde Christen Nielsen Mehl den 3. april 1919.

Men slægten lever videre, og mange efterkommere bor stadig på Mors.

Kræmmere og handelsfolk på Mors

Af P. Støvring Houmøller

Fra længst forsvundne tider har der været omstrefende handelsfolk. De har været betegnet med navne som kræmmere, benkræmmere, hueskræmmere. Noget senere blev de kaldt uldkræmmere – de allersimpleste for ralt- eller pjaltkræmmere.

Det var en beskæftigelse, der fristede mange: Man undgik det strenge legemlige arbejde, kunne tjene mere end ved dette – ja, man satte sig ofte store mål. Og så var der eventyrlysten, som drev mange.

Mange af disse kræmmere blev kun »døgnfluer« – de havde ingen talenter, og andre bukkede under for forskellige fristelser, som de kunne komme i berøring med på deres omstrefende liv. Så var der en fast solid stab, som kom år efter år hele deres manddomstid og var *valkommen*, og endelig dem, som ret hurtigt gjorde karriere og kom over i en mere fast stilling. Dem hører vi mere om nedenfor.

Jeg har haft god lejlighed til at høre om disse omvandrende handelsfolk og senere stifte bekendtskab med en del af dem. Min bedstemor tog altid godt mod den slags folk.

– De er Guds skabninger, og vi har forpligtelser over for dem, sagde hun.

Og det var en tradition, at de altid kunne få logi dér. Der var et pænere gæsteværelse for de »pænere kræmmere« og et andet værelse for de øvrige. Da bedstemor ikke var mere, og sønnen havde overtaget gården, var det en selvfølge, at traditionen med kræmmerne fortsatte. Der forlangtes selvfølgelig intet for kost og logi. Men de fleste »pæne« kræmmere ville dog vise sig fra den flotte side og betalte 1 kr. for aftensmad, logi og morgenmad – det var i hvert fald ikke dyrere end på kroerne. De solide kræmmere undgik derfor så

vidt muligt kroerne, hvor man fristedes til at bruge penge til drik og kortspil.

De andre logerende gav som regel 50 øre eller en lille ting fra posen til børnene eller moderen.

Efter næste generationsskifte på gården ophørte indkvarteringen af kræmmere. Nu var vi kommet ind i cyklernes tidsalder og kræmmerne boede på kroerne eller hotel.

Om kræmmerne fra tiden 1845-1890 hørte jeg ofte de gamle fortælle »pudsige« historier. Jeg kan særlig huske om *Kræn Skræ* fra Himmerland. Han var blevet rig ved handelen, men ualmindelig gerrig var han også blevet. Så gerrig, at folk fristedes til at drille ham på dette hans ømme punkt.

Det var ikke almindeligt, at folk tog betaling, når en handelsmand spiste til middag; men *Kræn Skræ* var indforstået med at skulle betale 5 skilling. Blev prisen så forhøjet til 6 skilling for at drille, blev han rasende. Blev prisen så yderlig forhøjet med en skilling, da han næste gang kom, skulle han ingen midtagsmad have. »Så hellere spege mit legeme«.

Hans valgsprog var: »Var de et den bug at fyl', så kun man sin bag forgyll«. Det var dog mest, når han skulle have pungen åbnet, disse »visdomsord« blev udtalt.

Hvad handlede de omvandrende kræmmere så med? Før det blev rigtig almindelig at handle med uldtøj, handlede der med silkeklæder og andre små pæne klædningsstykker, som det slet ikke var så let for kvinderne at sige nej til . . .

Blandt de kræmmere, jeg kendte fra min drengetid, var svenskeren *Georg*, der handlede med vævrør, som han bar på ryggen, lidt på skrå, for ellers ville de slæbe på jorden, skønt han var 73 tommer høj. Disse

Gårdejer Peter Støvring Houmøller, Thorup, f. 1884.

vævrør lavede Georg og hans bror derhjemme i Sverige om sommeren som håndværksarbejde. Han kom stadig en gang hver vinter, og så skulle der spilles dam om aftenen. Georg besøgte kun de hjem, hvor han af erfaring vidste, man havde væv, men det var jo heller ikke få steder den gang. Da Georg ikke orkede at gå mere, var der heller ikke brug for flere vævrør på landet.

Langt den største del af kræmmerne var dog bindkræmmere. Blandt dem var *Gravers* fra Herning-egnen. Han kom også regelmæssigt hvert år i en menneskealder. Han var den pæne, tiltalende handelsmand, ikke som de fleste andre kræmmere, der som regel kunne »pruttes«.

Mange gik med »trætøj«. Det var meget spændende, når disse kræmmere åbnede for deres pose. For der var foruden de mest almindelige varer, træskeer, hornskeer, tøndetapper og haner, en hel del legetøj, og

Jens Abraham sælger lervarer i Poul Støvlbæks gård i Hvidbjerg ca. 1928.

der kunne være håb om, at et sådant stykke legetøj ville blive benyttet som betaling for logi! De fleste uldhandlere var jo nede fra Herning-egnen, »æ bindejn«, hvor så godt som alle folk strikkede i følge kræmmerens beretning, og som jeg senere har fået konstateret var helt rigtig.

Af omvandrende handelsfolk her fra øen kan nævnes fiskekrejlerne, der solgte fisk fra hjulbør. *Niels Pi'sen* fra Sundby havde i en menneskealder rute fra Vildsund til Vester Jølby. Om efteråret var det almindeligt, at to gårdmænd i kompagni kørte til havet efter et læs torsk, hvorefter de kørte omkring og solgte den del af læsset, som de ikke selv kunne anvende i vinterens løb.

Raltkræmmeren fra Fredsø kom hvert år. Han var særlig velkommen af børnene, der kunne afhænde opsamlede ben og klude til ham. Han havde mange spændende ting i kassen, der kunne fås som betaling: Lakkrids, blyanter, grifler, både af de tykke og tynde slags; og lad os ikke glemme lommeknivene, der kunne fås i priser: 15, 25 og 50 øre.

Kvinderne kunne købe nåle, tråd, hægter, skobånd m.m. for kludene.

En noget mere værdifuld vare var humle. Det sørgede *Jørgen* og *Mads Holst* – helt henne fra Nordmors – for, at vi ikke kom til at mangle. De to mænd drev i en menneskealder deres forretning, som de først indstillede, da folk ikke mere havde brug for humle. De kom to gange årligt, første gang kom de gående – da lovede de humlen væk – senere

kom de kørende og havde humlen med. Da måtte vi have gjort plads til både heste og humle. De to mænd bragte som regel altid noget nyt med. Handle lidt med lommeure og knive ville de også gerne. De var bedst tilpas, hvis der kunne fås et spil »Skjervindsel« om aftenen.

At handle med »kaar« (lervarer) var en ret god forretning og billig at etablere – der brugtes jo meget »kaar« i de tider. Al mælk blev siet op i fade. Tallerkener var jo af ler, og så var der forskellige slags rødgyder og potter, både med et og to ører, for ikke at glemme de mange forskellige dyrefigurer, til nips eller sparebøsser – det var jo, hvad der interesserede os børn. »Æ kaar« blev fremstillet i Sundby Mors.

Af disse handelsfolk fra min barndomstid kan jeg særlig huske *Jens Abraham* og *Knud Ditlev*.

Almindeligt kendte kræmmere, som i sin tid slog sig ned som gårdmænd efter at have samlet lidt formue, er jo *Mogens Chr. Eskesen*, der giftede sig med enken i »Thorup Østergaard« og efterhånden blev en rig mand, idet han brugte sine handelstalenter til at oparbejde en stor handel med dansk korn, og *Kresten Worm* på Thorup Næs. Han var rejst til Holstebro med en sending ål – rygtet nåede ned til ham, at manden i »Thorup-Næsgaard« var død. Worm skyndte sig at realisere ålene (de blev nok billige), skyndte sig hjem, bejlede til enken og fik ja.

Jens Thøgersen, Nykøbing, var kendt af alle morsingboere. Han var

en af de kræmmere, som vandt sig popularitet både som omvandrende kræmmer og siden som mangeårig detaillist og grossist i uldtøj. Han var typen på den flittige, reelle handelsmand, der holdt fast ved den i sin tid ret sparsomme fortjeneste, og resultatet blev åbenbart for alle. Det kan derfor være interessant at fremdrage glimt af hans liv, hvori vi finder lighedspunkter tilfælles med et stort udsnit af de *rigtige* kræmmere, som i tidens løb har vandret rundt i landet.

Jens Thøgersen er født i en hede-gård i Rojen, Sunds sogn, den 8. august 1878. Gården var på 400 tdr. land, og de holdt 400 får på ejendommen. Denne gård afhændede faderen, Chr. Thøgersen, og købte en gård i Ikast sogn. Der kunne ikke blive til løn for Jens Thøgersens hjælp i bedriften, hvorfor han 16 år gammel begyndte at handle med kreaturer og lam. Det battede alligevel for lidt, for Jens ville samle penge til en gård, hvorfor han 20 år gammel prøvede sig som uldhandler. Den første dag gik det nogenlunde – fortjenesten var tre kroner. Men næste dag solgte han kun et par muffedisser til 16 øre – og det kunne træffe, at han kunne komme steder ind, hvor man lige ud sagde til ham: »Kan sådan en slamper ikke lave noget mere nyttigt end gå og handle med uldtøj«. Han indstillede derfor uldhandelen, så snart han fik ud-solgt. Derefter tærskede han for gårdmændene, og det var mere stabilt. Det gav 50 øre om dagen. Da han skulle ind som soldat, havde han sammensparet 1800 kr.

Da Jens Thøgersen kom hjem fra soldatertjenesten, var forældrene så svagelige, at han måtte overtage bedriften, og han tilkøbte en nabo-ejendom. Nu skulle der være alvor i foretagendet. Han fæstede en pige, og så lavede de i forening tørv, som han solgte i Ikast for 2 kr. pr. 1000 stk. Desuden måtte han gå i »dag-leje«, for ejendommen kunne ikke svare sig. Et slagterisvin kostede 28 kroner.

Da forældrene døde, skyndte Jens Thøgersen sig derfor at realisere al ejendom og blev derved ejer af – 40 kr.

Af en gammel husbond lånte han så meget kapital, at han sammen med *Jens Bjerg* kunne drive ret stor

handel med lam. De købte 125 lam ad gangen, som Jens Bjerg rejste til København og solgte. Den almindelige fortjeneste var 1 kr. pr. lam. Men så var der en sending, der gav 3 kr. pr. lam, og det gav dem »blod på tanden«. De købte nu en større flok lam med det resultat, at der blev salgstab lig med hele sidste års fortjeneste. Efter denne dukkert var de færdige med lammehandelen, og Jens Thøgersen søgte igen at få kontakt med landbruget. Men uldhandelen drog ham atter – det kunne dog være, at det var vejen til at skaffe midler til køb af gård, og han kom også ret hurtigt efter, hvor og hvordan han kunne få kontakt med kunder. Han forsøgte sig på Sydsjælland og Lolland Falster. Men hans faste virkekreds blev Thy, Vendsyssel, Himmerland, Salling og Mors. Han vandt sine faste kunder ved sin reelle handel til bestemte priser – der kunne ikke »pruttes«. Jens Thøgersen fortæller:

»En dag kom en kræmmer ind på en gård for at handle; han havde knap fået døren op, før konen sa': »Vi skal ingenting ha', vi handler med Jens Thøgersen«.

»Han er død, var svaret«.

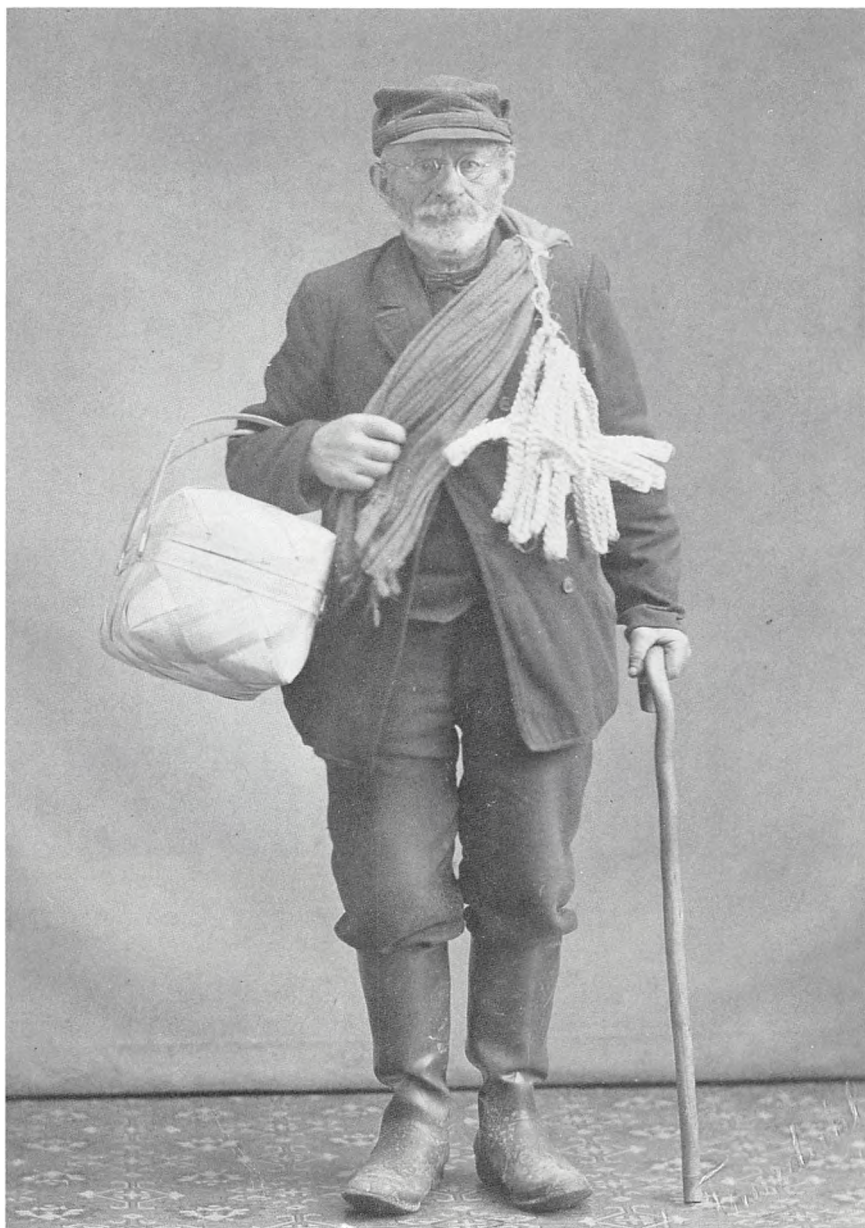
Så kunne der handles. Men da Jens Thøgersen et halvt års tid senere kom for at handle samme sted, var konen en besvimelse nær.

Sommeren 1902-1903-1904 arbejdede Jens Thøgersen ved tørvearbejde og på et teglværk. Det gav gode penge – 350 kr. for sommeren. Han førte regnskab og dagbog, hvori man kunne finde mange oplysninger, bl.a.:

En dag gik han 6 mil – solgte 9 par muffedisser – fortjeneste 56 øre. 1 kr. 50 øre betalte han for kost og logi (1902). Fra 1.1.-16.3. 1902 havde han et overskud på i alt 19 kr. 50 øre.

Et sted, hvor han boede i længere tid, gav han 1 kr. for logi med forpligtelse til at købe morgenkaffe til pris 10 øre. Jens Thøgersen fik fat på en kollega, som han så delte seng med. På den måde blev logiet halveret, og værten fik en kunde mere til morgenkaffen.

År for år gik forretningen bedre og bedre, han havde nu sine faste kunder. Men lige et eksempel på, hvilke ubehageligheder en uldhandler kunne blive udsat for: Det var i

Niels Mark, Torp, 1933. Død 1950.

nærheden af Randers, Jens Thøgersen kom ind i en proprietærgård, hvor han blev modtaget af en stor, rasende hund, og proprietæren stod ovre i den anden side af gården.

»Kald dog den hund til dig«, sagde Thøgersen.

»Nej, pak du dig selv ud af gården, og det lidt hurtigt, at jeg ikke skal pudse hunden på dig!«

Jens Thøgersen trak sig selvfølgelig tilbage, men han »tænkte sit«. Et års tid efter etablerede han sig med lejet vogn og kusk i livré og selv iført sit fineste tøj og lejet skindpels, medtagende de sædvanlige handelsvarer og noget finere stads imellem. Så stilede han lige mod proprietærgården. De holdt an for hoveddøren

– og efter at have hilst på både proprietæren og fru præsenterede Jens Thøgersen sig som en nyetableret fabrikant fra Herning, der gerne ville have lov at tilbyde fabrikkens varer. Det var kun de fineste hjem og de store gårde, han besøgte, og han kom ikke mere. For eftertiden måtte man sende eventuelle ordrer til fabrikken.

Beæret af det fine besøg blev de budt ind, kusk fungerede som tjener og bar kufferten ind. Proprietærfolkene benyttede sig af den enestående lejlighed og købte store partier af de ret kostbare varer. Pigerne, der hidtil havde holdt sig tilbage, kom nu til og ville også gerne se på varen.

Jens Thøgersens forretning Algade 5 ca. 1914.

»Nej, nej«, sagde Jens Thøgersen. »Det er for kostbar en vare for almindelige folk«.

Nu havde Jens Thøgersen fået hævn, men det ærgrede ham alligevel, at han ikke blev genkendt, inden han forlod gården.

Enkelte politibetjente var nidkære efter at kontrollere, om der skulle være ulovlige ting i pakken. En dag kom Jens Thøgersen ind til en særdeles nidkær sognefoged på Fjerritslev-egnen. Han eksproprie-rede den ret store pakke mod Jens Thøgersens protest. Og der gik det meste af to år, inden myndighederne fik konstateret, at der intet ulovligt var i pakken.

Et eksempel på Jens Thøgersens forretningstalant kan lige nævnes: I et Aalborg-blad stod at læse om en kolossal stor sildefangst i Glyngøre. Hurtigst mulig fik han fat i en stor sending islandske trøjer, som han tog til Glyngøre med og solgte og lavede en god forretning.

En manufakturhandler i Nykøbing, hvor Jens Thøgersen midlertidig havde station, meldte ham for ulovlig handel. En dag, politibetjent Krogsgaard mødte ham på gaden,

sagde denne til ham: »Du har vel ikke for stort lager, for du er blevet meldt?«. Nu kan det nok være, Jens fik travlt med at løse en bevilling, og han havde papirerne i orden, da han blev indstævnet, så han undgik videre tiltale og reddede det 3000 kr. store lager.

Efter den tid kom Jens Thøgersen til at levere uldvarer til andre uldhandlere og havde lager på hotel Phønix' loft. Ret snart efter gik en trikotagehandler i Nykøbing fallit, og Thøgersen købte lageret og lejede butikken. Samtidig giftede han sig, og hans kone kunne nu ekspedere uldhandlerne, mens Jens Thøgersen var ude med uldpakken.

I 1914 etablerede de sig i ejendommen i Algade. Første år solgte han for 14.000 kr., 10 år efter for 488.000 kr. Hans ungdomsdrøm om at blive gårdejer gik i opfyldelse, omend det blev i købstaden. Han blev ejer af een af byens største gårde.

Det er meget få hjem på Mors og i Salling, som ikke har haft besøg af »Bette Niels Mark« med kramposen – indeholdende trævarer, kalve- og fåregrimer. Han var nutidens

kræmmer og måske den sidste i branchen. Han begyndte som arbejdsmand i Torp og supplerede indtægten ved at lave grimer; der var nemlig en stor børneflokk at forsørge. Grimerne skulle helst ud til landmanden, inden fårene skulle på græs – og hvorfor så ikke tage andre handelsvarer med, ræsonnerede Niels Mark, og dermed var forretningen etableret. Og det kan uden overdrivelse siges, at ingen forretningsmand har som han kæmpet for at holde forretningen gående til det sidste.

De sidste år, han gik, var han omtrent blind, så det var uforståeligt, at han kunne orientere sig – det kneb også til tider. Og faldt han omkuld – hvad der kunne ske – kunne han ikke altid komme op ved egen hjælp. Men folk var ham behjælpelig, og han var taknemmelig. Han ville helst have lov at betale for natlogi med en lille grydeske.

De sidste år boede Niels Mark i Nykøbing. Det var jo mere centralt for handelen. Han døde i 1950.

Med hans bortgang er det ligesom, en mindelse om fortiden er borte.

Skolegang i tyverne

Af Poul Nørgaard

Billedet i Jul på Mors/84 fra Sejerslev vækker erindring om egen skolegang i Emb, hvor min far blev førstelærer – første- og enelærer hed det vist – i 1921 efter lærer Jensen, der flyttede til Vattrup på Thorningkanten.

Emb by (hvis man kan tale om en sådan) bestod af John Kjærs gård, asylet – en art alderdomshjem med fire lejligheder til ældre (opført af Johan Riis på herregården Blidstrup) og nogle få huse, deraf i udkanten en gammel skole, som i 1914 afløstes af en ny, opført på den bare mark en lille kilometer vest for »byen«. Ingen kunne jo dengang vide, at Blidstrup's udbygninger ville brænde i 1921 og dens vidtstrakte marker blive udstykket i godt en snes statshusmandsbrug. Fra de yderste (mod Ø. Assels og Vejerslev) var der således godt tre kilometer til den nye skole.

Der var naturligvis kun een skolestue, men en forgang for piger og en for drenge samt en fælles legeplads. For pigerne dertil i udhuset et WC, for drengene et pissoir (et hul i cementgulvet) og et WC, og det var lærerens opgave at tømme spannene, hvis indhold ansås for at være godt for rabarberne.

Til skolen hørte i min tidligste barndom (f. 1922) en mindre jordlod vesterude mod Thissinghus, hvor der dyrkedes kartofler, hør og lidt korn. I udhuset var der plads til en hest foruden høns og duer (på loftet). En jumbe var vort transportmiddel, mens vi lånte os frem til markredskaber som plov og harve. Høsten klarede med le.

Skolestuen havde det sædvanlige kateder, en forhøjning med lærerens skrivebord. I hjørnet en stor kakkelovn, hvori anvendtes tørv, der var anbragt i en stor firkantet tørvekasse med en lille kubikmeters indhold. Selvom der fandtes et mindre »Kja'« med lokal produktion af stærkt svovlholdige tørv, lykkedes

det som regel læreren at få tørv fra Kås. Det var et farligt svineri at få dem bragt i huse, efter at de var ankommet på en kæmpelastvogn med høj rig og blot lempet af udenfor tørveskuret, en del af udhuset, der langt fra kunne rumme hele læsset, hvorfor mange »løw«fulde måtte bæres op på loftet i beboelsen.

I min første erindringstid var der to rækker »skoleborde«, men i slutningen af tyverne måtte som resultat af Blidstrupudstyknings placering tre rækker, så lidt under og lidt over 30 børn kunne få plads. Skolebordene fremstilledes af den lokale tømrer og snedker, Søren Therkildsen, der også var ansvarlig for gymnastikredskaberne. Af dem var der to bomme og ribber for enden af legepladsen, og skolen ejede desuden en buk og nogle højdespringsstativer.

Ryglænet på skolepultene var ikke som i Sejerslev et bækryglæn, men separate støtter for de to, som delte bord. Bordpladen var fast og skråtstillet med en rille til anbringelse af griffel og pen samt et hul til et blækkrus. Der var kun en størrelse borde, så børnene måtte indrette sig efter bordene, ikke omvendt.

I skolestuen var der et ganske lille bogskab samt en gammel urkasse, hvori opbevaredes skolens arkæologiske samling, der bestod af et par økser, enkelte stenknivsstykker og en hel del pilespidser, forstenede søpindsvin o.s.v., alt sammen selvgjorte fund.

Bag katederet en sort tavle med en krog over, hvorpå vægkortene, der var anbragt på den modstående væg, kunne flyttes hen, når de anvendtes i undervisningen. I de meget store vinduer havde far et væld af blomster. Haveinteresserede og flittige som han var, kørtes der i hans velmagtsdage altid langsomt forbi skolen med mange næh'er og åh'er. Mange af stiklingerne blev til i

skolevinduerne, hvor blomsterne dog gav anledning til en del vrøvl med »de store«, der endog tillod sig at slå urtepotter i stykker, ligesom man var stærkt optaget af, at det nok var ulovligt. Skolebørnene anvendte skifertavler, hvorpå man skrev med griffel. Tavlerne fulgte dem hele skoleforløbet igennem som »kladdehæfter«, for kun til skønskrivningen anvendtes der skrivehæfter og pen og blæk. Griffel såvel som pennene udleveredes, mens man selv måtte anskaffe peneskafte. Af penne fandtes der enten Gjerløff's kontorpen, som dog nærmest var forbeholdt far selv, samt Chr. IX-pennen. Nogle tilflyttere fra V. Assels søgte at få indført elastikpennen, som de havde brugt der, men »den skrev alt for bredt og klattede«, så det spørgsmål var hurtigt uddebatteret. Ville man bruge den, kunne man selv anskaffe den, og så i øvrigt være klar over at blive set på med særligt kritiske øjne, når skønskriften skulle bedømmes. Belysningen bestod af en enkelt, meget stor petroleumslampe, der hang midt i skolestuen.

Af inventar derudover var der et spanskør, der opbevaredes i et lille kontor, som far havde bag skolestuen i en mellemgang til beboelsens forgang.

Skoleordningen var den vestjydske, d.v.s., at de små (7-10-årige) om sommeren gik i skole hele dagen med undtagelse af onsdag og lørdag formiddag, hvor det var de stores tur. I vinterhalvåret var det så omvendt de små, der kun skulle i skole onsdag og lørdag. Skoledagene begyndte tidligt, om sommeren kl. 8 for de små, og de store allerede kl. 7. Der var en pause på en time mellem 11.45 og 12.45, der dog nok ofte blev til 5 kvarter. Skolen sluttede ved 15.30-tiden.

Undervisningen omfattede især skrivning, dansk og regning. Dertil bibelhistorie og katekismus, men

også danmarkshistorie og geografi. Egentlige sangtimer havde vi ikke, men der blev sunget meget i mange af timerne, især fædrelandssange og salmer. Af de 21 fag, som seminarister dengang skulle have opnået færdigheder i, var violin- og orgelspil iblandt, men i skolestuen anvendtes alene violinen til forspil og ledsagelse.

Da der jo i hver af de to klasser var repræsenteret flere årstrin, måtte læreren i mange fag opdele børnene i 3-4 hold efter standpunkt. Mens de helt små stavede, sattes lidt ældre til at læse frem eller skrive af, og var enkelte kommet helt foran, kunne de assistere med undervisning af de små. Et hold kunne være på side 125 i læsebogen, et andet på side 25. I regnetimerne regnede nogle ukomplicerede stykker fra regnebogens første sider, mens andre var nået til de sidste sider, ja, måske endda ind i en ny bog. Undervisningen stillede således store krav til lærerne. For eleverne rummede princippet den store fordel, at ingen forsinkedes. Var man færdig med et holds pensum og havde bevist, at man forstod det, gled man uden videre ind i næste holds, og lærenemme kunne således udmærket nå ældste klasse før end forudset, mens andre måtte vente. Nutidens lærere slår kors for sig, når jeg begrundet, hvorfor jeg finder systemet overlegent i forhold til dagens stive klasseprincipper: Man holder snoren op i en ensartet højde, og når den passeres fortsættes blot til næste trin, hvor snoren er højere. Alle er ensartet belastede, men man følges ad efter kundskabsstandpunkt og udvikling, ikke efter alder.

Om sommeren havde man gymnastik, dels bom- og ribøvelser, dels boldlege som langbold og rundbold, tovtrækning, højde- og længdesamt stangspring. Og var vejret varmt, travede klassen med læreren i spidsen et par kilometer over kanaler og enge til Thissingvig for at bade. På stranden fandt man mange af pilespidserne til samlingen derhjemme på skolen. Hvert år kom en fotograf og fotograferede hver af klasserne. En enkelt gang kom der en omrejsende filmforeviser og viste Chaplin-film, men oftest var det blot lysbilleder. Strøm måtte de selv medbringe, for først i 39-40 kom der

elektricitet til skolen. Sommerudflugter blev der også til. Nogle af forældrene lagde vogne til, dels ponyvogne, men også stive arbejdsvogne med høstlad, hvorpå lagdes siddebrædderne fra skolens løse bænke. Legind Bjerge og Salgjerhøj var som regel målene. Togrejserne kom først til midt i trediverne.

Spanskrøret erindrer jeg kun anvendt een gang. En uvorn knægt havde i kådhed flænget et stort og nyt vægkort og fik et par rap bagi, så det støvede. Ellers kunne der vanke eftersidning. Helst ikke om sommeren, hvor far havde travlt udendørs, men i nødsfald sattes eftersidderne til at skrive af. Så kunne det fra haven kontrolleres, om der også blev bestilt noget. Så vidt jeg erindrer udlåntes de anvendte bøger, der skulle holdes indbundne, men det foresvæver mig også, at der var problemer med nogle, man selv skulle skaffe. Udgaverne var forskellige, og da bøgerne gik i arv til søskende, kunne der være betydelige forskelle. Skoletasker var et ukendt begreb. Enkelte havde et lærredstornyster, men de fleste en tøjpose eller blot en rem eller snor.

Om vinteren kom alle i træsko med halmviske, som enhver dreng selv kunne binde. Enkelte havde træskostøvler, og alle medbragte tøjsko, oftest hjemmesyede. Om sommeren foregik det hele i bare ben. Tidligt på foråret begyndte man med de såkaldte »fæd'les hus'er«, fodløse strømper, stunthoser, om man vil, og der var altid konkurrence om, hvem der først måtte få dem på – ligeledes gå helt barbenet. I mine første erindringsår kom ingen på cykler, men da der kom børn fra de yderste husmandsbrug, dukkede enkelte gamle cykler, oftest dame-sådanne, op. De fleste brugte apostlenes heste, og boede man akavet for vejene, tog man den »sni'k« over, langs skel naturligvis, for ingen landmand ville have børn rendende i sine tilsåede marker.

Som i dag kendtes også utøj i skolen. Ingen blev direkte udpeget, men når far havde opdaget »kravlebasserne« hos en, blev hele klassen orienteret om, at man skulle bruge »Sebedilleeddike«, hvis det kløede. Ordet blev skrevet på tavlen, stod der den ganske dag, og blev gentaget flere gange i kor. Hjælp det ikke, op-

søgte far familien, hvilket ikke var særlig populært.

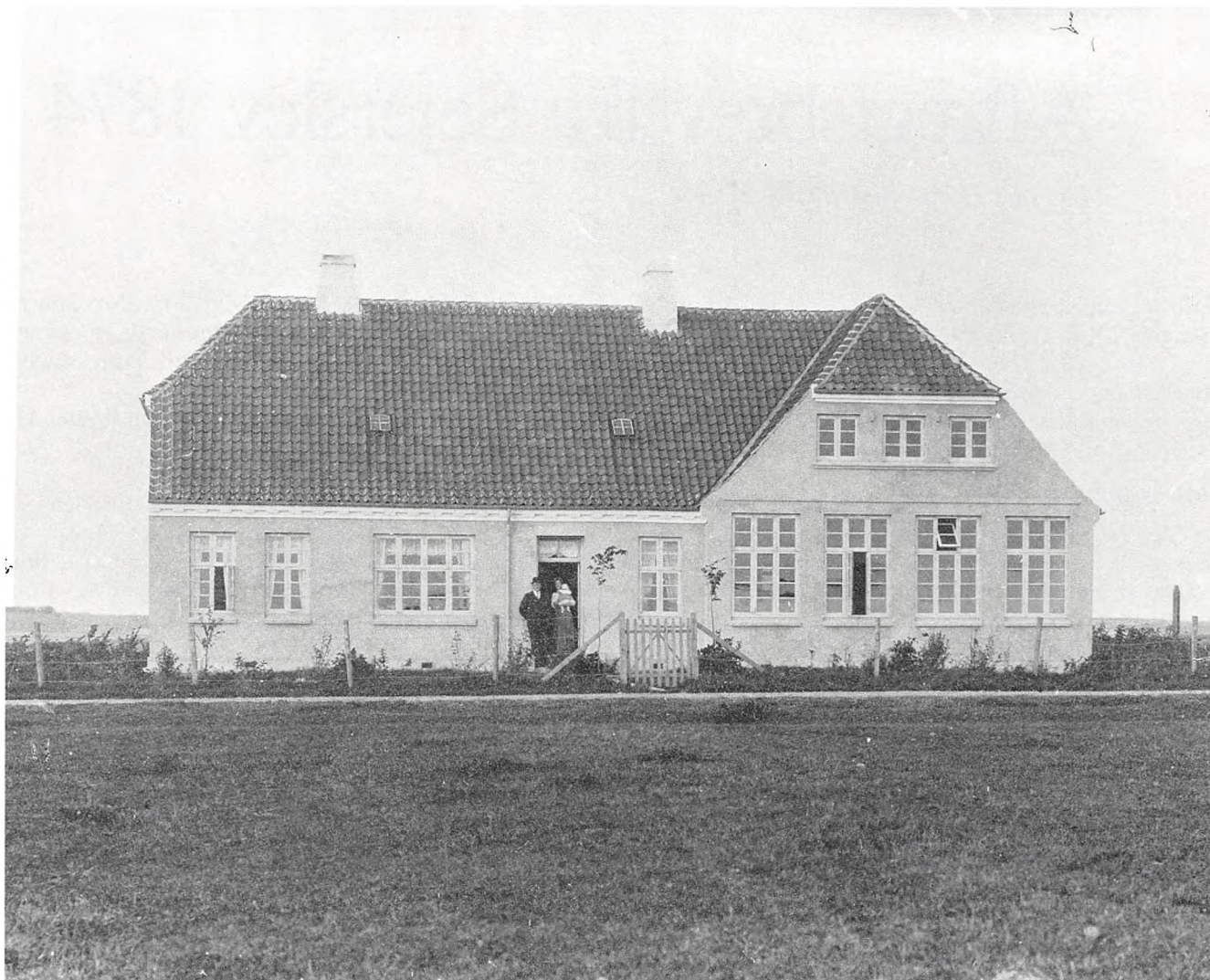
Førsømmelser straffedes med såkaldt mulkt. Herfor fandtes en protokol. Hvor meget taksten var, husker jeg ikke, men en særlig forsømmelig var nået op på 1,20 kr., som aldrig, trods mange påkrav, medbragtes, så far måtte på opkrævning hos forældrene. Som korporal havde han haft den pågældende husmand i sin gruppe, men det gjorde blot sagen værre. Så vidt jeg husker, måtte far endog give en undskyldning for, hvad der nok havde været for kraftige bebrejdelser. Og pengene blev aldrig betalt.

Udover selve undervisningen fungerede skolestuen også som mødelokale og anvendtes som afstemningssted ved valgene, kommunale såvel som folke- og landstingsvalg. Stemmekassen opbevarede på loftet. Forud for valgene kunne der være enkelte vælgermøder, men far ville nu helst sortere lidt, og vi børn holdt naturligvis øje med, hvem der kom hvornår. Partier var der ikke mange af – de fleste var venstrefolk, og først i trediverne gik rygten om, at man nu kunne få penge for at slå kryds et sted i Ø. Assels. Da slog man kors for sig, for nu gik verden da af lave.

I forbindelse med vækkelsesugerne, der var fast inventar i livet forår og efterår, anvendtes skolestuen til missionsmøder, og missionærerne boede ofte hos os. Det var ganske interessant, for så fik man f.eks. hakkebøf, hvilket var en sjælden ret, men vi undrede os ofte over missionærernes højtidelige og mesende tale, også fra mand til mand, ligesom vi ikke undslog os fra nyfiken kiggen ind ad vinduerne, når de forberedte sig i den pæne stue.

Herudover anvendtes skolestuen naturligvis af os børn til leg, når vi havde fremmede, ligesom den ved store familiesammenkomster tjente som spisestue. Pultene stuedes ud i de to gange, og lange borde på bukke med bænke, ligeledes på bukke og uden ryglæn, brugtes både til møderne og sammenkomsterne. De opbevarede på loftet og var udmærkede at bygge borge af; de kunne fungere som broer over vandløb og meget andet.

Dengang havde folk flere børn, og vor familie var bestemt ingen

Emb skole 1915.

undtagelse – allerede i 1930 syv, senere tolv, så der var god brug for den ekstra plads, for lærerboligen var af beskeden størrelse. Sliddet på den var hårdt, og det kneb ofte for far at overbevise skolepatronen om nødvendigheden af nyt tapet lige i dette år. Jeg ser tydeligt for mig gårdmanden fra Nørå og far i til at begynde med forsigtig, men senere højroset ordskifte, om det da ikke kunne vente et år med den ene stue. Jeg forestiller mig, at John Jensen, som han hed, med hånden i lommen følte efter, hvor mange penge der var, og så var det en ganske let sag med sognets indbyggertal at udregne, hvor meget den enkelte familie måtte bidrage med. Det var nærdemokrati, så det forslog, og det er helt givet, at havde nutidens politikere ikke været så ivrige efter at skabe større enheder for selv at

opnå mere magt, ja, så havde Danmarks skatteniveau også i dag befundet sig på et ræsonnabelt niveau.

Min egen skolegang startede, så snart jeg kunne sidde stille på katederkanten. Det var ganske vist tyvstart, men så interessant at få lært at læse, både de almindelige og de krøllede gotiske bogstaver, for så kunne man komme igang med B. S. Ingemanns historiske romaner. Og når jeg senere i livet aldrig har fornemmet den ringeste usikkerhed omkring dansk grammatik, så er det 4-5 års danskundervisning i grundskolen, der var det solide fundament. Og ingen må tro, at lærerbørn slap lettere eller blev mildere behandlet end andre. Far var helt opmærksom på, at denne nærliggende antagelse var fremherskende, så tværtom at blive favoriseret, skærpedes kravene mærkbart, og så var

der jo også lejlighed til opfølgning og understregning af evt. utilfredshed med præstationerne efter skoletid.

Morsø lokalhistoriske Forlag

*har udgivet et væld af lokalhistoriske bøger
(se annoncen næstsidside)*

Brug disse bøger
som gaver!

**Bøgerne kan købes i boghandelen og hos
Morsingboforeningen
i København**

Aftægtsbrev fra Sejerslev 1874

Morsø Lokalhistoriske Arkiv

Den 16. Maj 1874.
Stempel 7 Rdl. 2 Mk.

Imellem underskrevne Lars Mortensen og Jens Peter Jensen, begge i Sejerslev, oprettes herved følgende:

Aftægtsbrev

A. Jeg Jens Peter Jensen forpligter mig herved til efter et halvt Aars Varsel at indrette en forsvarlig Aftægtslejlighed i vestre Ende af mit Hus til fri Afbenyttelse for mine Svigerforældre Lars Mortensen og Hustru Ane Kirstine Thomasdatter indtil den Sidstes Død, hvilken Aftægtslejlighed skal bestaa af: 1 Stue, Kjøkken og Spisekammer samt Ildebrændselsplads og indrettes og udstyres i det Hele efter Aftægtsfolkernes Skjøn og Ønske, hvorhos den aarlig vedligeholdes af mig baade ud- og indvendig. Loftet over Lejligheden skal ligeledes være overladt til Aftægtsfolkene, hvorhos der til Lejligheden skal udlægges 10 Alen fra vestre Ende af Haven. Indtil Lejligheden er færdig, skulde Aftægtsfolkene have fri Brug af den Lejlighed, de nu bebo.

Naar de flytte ind i Lejligheden, ere Aftægtsfolkene berettigede til at udtage af mit Ind- og Udbo, hvad de behøve til deres Aftægtsbolig og Husholdning, og forsaavidt de ikke heraf kunne faa tilstrækkeligt til Husbehov, er jeg pligtig til at levere dem, hvad de efter deres Mening mangler. Alt hvad Aftægtsfolkene saaledes faar er deres Ejendom, hvorover de frit kunne raade.

B. Jeg forpligter mig til endvidere at levere Aftægtsfolkene til den Sidstes død frit paa deres Bopæl og i gode, sunde og velrensende Varer følgende Aftægt: Aarlig leveres: a. 5 Td. Rug, 2 Td. Byg, 4 Snese Æg, 1 Lispund Ost, 2 pund Kaffebønner, 2 Pund Sikorie, 8 Pund Kandis, 2 Karduser fuldvægtig Skraa, 6 Karduser fuldvægtig Røgtobak og 12

Potter Kornbrændevin, hvilket Alt leveres med Halvdelen hver 1ste Maj og 1ste November;

b. 1 Td. Kartoffler leveres til forskjellige Tider ligesom det forlanges;

c. 2 Lispund 4 Pund Flæsk fra Forenden af Svinet (Hovedet undtagen) og 1 Ol Nedflynder, som leveres hver 1ste December;

d. 2 givede Gjæs, som leveres ved Mortensdagstid;

e. 1 fedt Faar med Uld, som skal svare mindst 8 Pund Talg, 1 fedt Lam med Uld, 1 Skjæppe Salt, 2 Pund Uld, 1 Pund Humle, 8 Pund Hør og ¼ Skjæppe Kogearter, hvilket Alt leveres hver Mikkelsdag;

f. 1 Lispund 4 Pund Ål, som leveres om Sommeren inden hvert Aars 1ste August;

g. 8 Læs Skudtørv til 60 Snese for hvert Læs, som leveres frit i Hus hos Aftægtsfolkene i hvert Aars rette Bjergningstid.

2. Daglig skal leveres i Tidsrum-

met fra 1ste Maj til 1ste November 2 Potter nysmalket Mælk og den øvrige Tid af Aaret 1½ Potter daglig.

3. Hver 14de Dag skal leveres 1½ Pund Smør.

C. Jeg er endvidere forpligtet at bage Aftægtsfolkernes Brød og brygge deres Øl ved mit eget Ildebrændsel samt besørge deres Korn frit til og fra Mølle, Alt naarsomhelst det forlanges.

D. I Sygdoms- og Alderdomstilfælde skal jeg hente Præst og Læge til Aftægtsfolkene samt betale saavel Lægen som Lægemedlerne, hvorhos jeg skal pleje og passe dem forsvarlig.

Aftægtsfolkene have fri Adgang til mit Huses Brønd, Gaardsplads og Kværn.

Hvis Aftægtsfolkene ville flytte andet steds hen, ere de berettigede dertil, og Aftægten skal da leveres

Morslands historiske Samfund

Foredrag . Studiekredse . Ekskursioner
Medlemsblad . Årsskrift (Jul på Mors)

Bliv medlem og støt det lokalhistoriske arbejde på Mors

Henvendelse kan ske til bestyrelsen:

Børge Jensen, Rugskellet 11, Nykøbing Mors, tlf. 07 72 07 41

Else Bak, Foldagervej 12, Outrup, tlf. 07 74 41 46

Poul Maaetoft, Møllevej 9, Nykøbing Mors, tlf. 07 72 07 83

Henning Olsen, Anemonevej 8, Nykøbing Mors, tlf. 07 72 44 72

Hans Overgaard, Østergade 36, Nykøbing Mors, tlf. 07-72 00 34

Jens Gunni Busck, Udsigten 11, Sundby, tlf. 07 74 60 30

Per Bugge Vegger, Hanklitvej 24, Gullerup, tlf. 07 74 02 17

paa deres nye Opholdssted for saa vidt den ligger indenfor 1 Mils Afstand fra Huset, men flytte de længere hen, maa de selv lade Aftægten hente. I begge Tilfælde bortfalder Mælkeydelsen, men istedetfor skal da betales 3 Skilling for hver Potte Mælk, at erlægge med en Fjerdedel hvert Fjerdingaar. Aftægtsfolkene kunne flytte tilbage til deres Bolig igjen efter et Fjerdingaars Varsel, og Aftægtsbrevet træder da atter i fuld Kraft.

F. Hvis jeg sælger den nedenfor pantsatte Ejendom, skal jeg foruden den betingede Aftægt hver 1ste November levere Aftægtsfolkene 1 Td. Byg til den Sidstes Død, samt derhos betale dem i den første efter Salget indtrædende 11te Juni eller 11te December Termin 100 Rigsdaler, skriver Et Hundrede Rigsdaler.

G. Naar Aftægtsfolkene afgaa ved Døden, skal jeg besørge deres hæderlige og anstændige Jordefærd efter Egnens Skik og Brug.

H. Hvis jeg misligholder dette Aftægtsbrev, skal jeg betale Erstatning, hvorhos jeg i Søgmaalstilfælde skal betale skadesløse Omkostninger.

I. Til Sikkerhed for Aftægtsbrevets Opfyldelse i alle Maader meddeler jeg herved første Panteret i den mig ifølge Skjøde af i Dag tilhørende Ejendom Matr. No. 38 i Sejerslev By og Sogn med paastaaende Bygninger og tilliggende Jorder af Hartkorn 5 Skjp. 2 Fdr. 2¼ Alb. Glskat

5 Rigsdaler 50 Skilling tilligemed den paa Ejendommen til enhver Tid værende Gjødning og Afgrøde i Straa, Hø og utærsket Sæd samt Besætning og Inventarium og i Ildebrandstilfælde Bygningernes og Løsorets Brandforsikringsbeløb.

K. Jeg Lars Mortensen erkjender dette Aftægtsbrevs Rigtighed og erklære mig tilfreds med samme.

Til Bekræftelse med vore Underskrifter vidnesfast med Tilføjende, at Aftægtsboligens Indretning kan anslaaes til 100 Rdl. Aftægten til 150 Rdl. aarlig der 5 Gange taget bliver 750 Rdl. Aftægtsfolkene Jordefærd til 50 Rdl. De i Post I anførte 100 Rdl. Ialt 1000 Rdl.

Således udstedt i Nykjøbing den 9. Maj 1874.

Lars Mortensen, m.f.P.
Jens Peter Jensen, m.f.P.

Til Vitterlighed:

Anders Falksen. Jens Christensen.

Det tilføjes, at Aftægtsyderen endvidere skal være forpligtet til, hvis Aftægtskonen dør først, at lønne en Pige for Aftægtsmanden, som denne selv kan fæste, ligesom han ogsaa selv skal give hende Kosten. For denne Forpligtelse gjelder samme Sikkerhed, som er fattsat for den øvrige Aftægt, og den kan anslaaes til 20 Rdl. aarlig, som 5 Gange taget bliver 100 Rdl.

Dito som foran.
Lars Mortensen, m.f.p.
Jens Peter Jensen, m.f.p.

Til Vitterlighed:

Anders Falksen. Jens Christensen.

Læst paa Morsø Herredsting den 16. Maj 1874.

Indført i Pantebog A.A. 435.
Seydewiz.

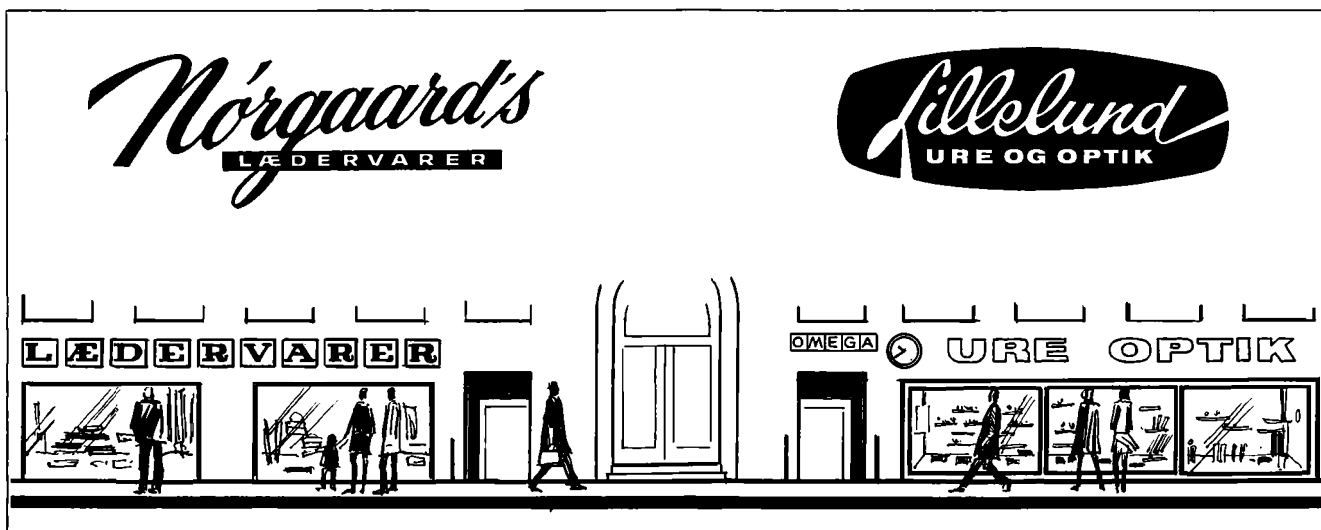

Morslands historiske Museum

Åbent:
Daglig fra kl. 10 til 16

Morsø lokal- historiske Arkiv

Åbent:
Tirsdag og torsdag
fra kl. 14 til 17

Nedergaard Foto

VESTERGADE 15 . 7900 NYKØBING MORS

PORTRÆT

INDUSTRI OG REKLAME

Colour Art Photo

*Dette mærke
er bevis på god
teknisk og kunstnerisk
portrætfotografering
i farver.*

FYRINGSOLIEN!

tænk økonomisk
tænk billigt
tanken er
nærliggende

Brændselsforeningen

telefon 72 02 18 - 72 08 33

GULD
SØLV
URE
OPTIK

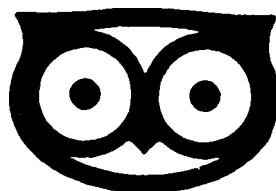
... hos

EJLER CORTSEN

HUGO CORTSEN

TLF. (07) 72 11 33 . 7900 NYKØBING MORS

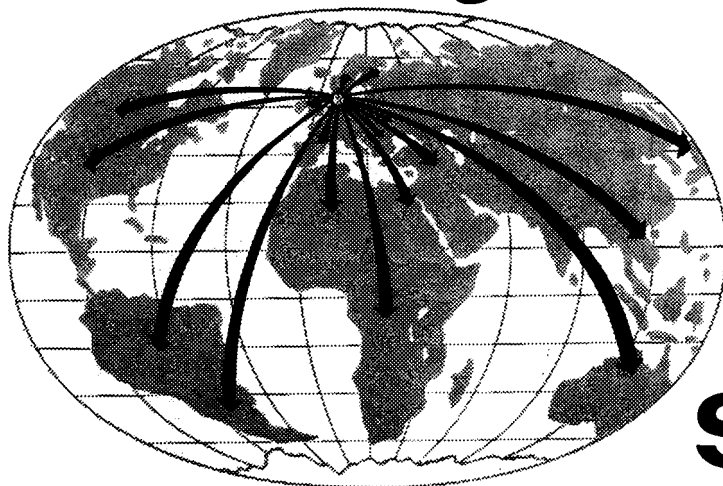

**BØGER
FOTO
KONTORARTIKLER
KONTORMØBLER**

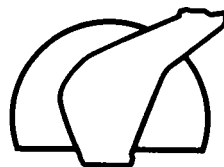
Indenrigsagentur for **SAS**
Ring til . . . **72 07 00**
Lis Platz, Algade 1

Morsø Boghandel

Fra Mors og Fur til hele verden

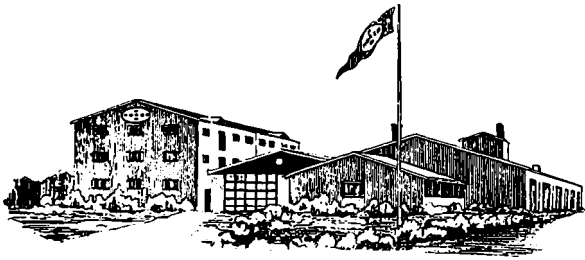

Skamol isolering
sparer energi

skamol

SKARREHAGE MOLERVÆRK ^{1/2}

A/S Morsø Frøkontor

Byens PROFA Farvehandel

Ellingsøe & søn

NØRREGADES FARVEHANDEL

Nykøbing Mors . Telefon 72 05 31 . 72 07 33

Vi ønsker alle

*læsere af »Jul på Mors«
en rigtig glædelig jul og et godt nytår med
tak for den tillid,*

der blev vist os i det år, der er gået.

*Som i 1986 vil vi fortsætte
i 1987 med tilbud på kvalitetsvarer på alt i
fliser, kantsten, læhegn, trådhegn,
flagstangsfod, dekorationsvaser m.m.m.*

NYKØBING FLISEFABRIK

Bakkegårdsvej 9 . Telefon 07-72 05 11

MORSØ MØRTELVÆRK

Næssundvej 218 . Telefon 07-72 05 11

H. HANSENs BOGHANDEL

7900 Nykøbing Mors . Tlf. 07-72 17 77

– din bogpa handler

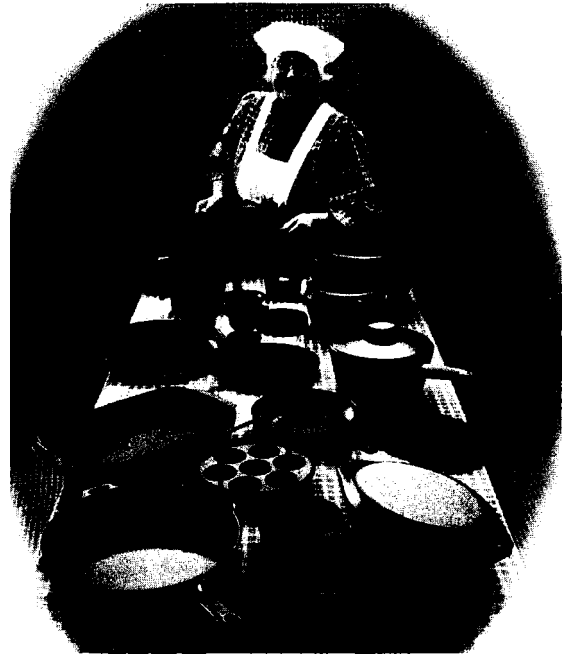
GRUNDLAGT 1855

morsø
bogtrykkeri
offset

JAKOB NYBORG

Havnegade 11 . 7900 Nykøbing Mors
Telefon 07-72 10 44

copco
DENMARK

uhm!!!

Ædel stegekunst
og støbegods hører
sammen

Se copco-programmet
hos forhandleren

*Vi ønsker vore kunder
en glædelig jul og et godt nytår!*

**ØSTER
JOLIBY
TOMMERHANDEL A/S**

MIDTVEJS
MELLEM
2 BROER

7950 ERSLEV
TELEFON (07) 74 16 11*

Lokalhistoriske gaveideer

fra Morsø lokalhistoriske Forlag, Skovgade 17, 7900 Nykøbing M.

Interiørbilleder fra Mors 1900-1950

NYHED!

Udk. efterår 1986.

Pris kr. 148,00.

Denne bog fortæller om boligindretning i vore forældres og bedsteforældres tid.

Det er ikke stilhistorie, heller ikke historien om møbelindustriens udvikling – men derimod historien om de ting, der blev brugt, og hvordan de blev brugt. Der er billeder fra store og små gårde, fra husmandshjem og arbejderhjem, handels- og håndværkerhjem samt aldersstuer.

Bogen er velegnet til undervisning i skolerne. Her kan elever og lærer sammen finde frem til mange detaljer, som fortæller den tids boligindretning.

De mange billeder er et lille udvalg af de mange interiørbilleder, som findes i Morsø lokalhistoriske Arkivs samlinger.

Tidligere er på Morsø lokalhistoriske Forlag udkommet:

Det gamle Nykøbing Mors

Udk. 1971. Pris kr. 60,00.

Hestekraft og Motorvogn

Udk. 1978. Udsolgt.

Limfjordens stolte svaner

Udk. 1980. Udsolgt.

Rofærge og Dampdrift

Udk. 1974. Udsolgt.

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Udk. 1978. Pris kr. 68,00.

Gamle postkort fra Mors

Udk. 1981. Pris kr. 128,00.

Nykøbing-borgerne og deres kirke

Udk. 1975. Pris kr. 98,00.

Kirkeskibe i Thisted Amt

Udk. 1978. Pris kr. 78,00.

Krigsværk

Thy og Mors 1940-45

Udk. 1982. Udsolgt.

1864 og Morsingboerne

Udk. 1976. Pris kr. 98,00.

Typer og tryk i en lille by

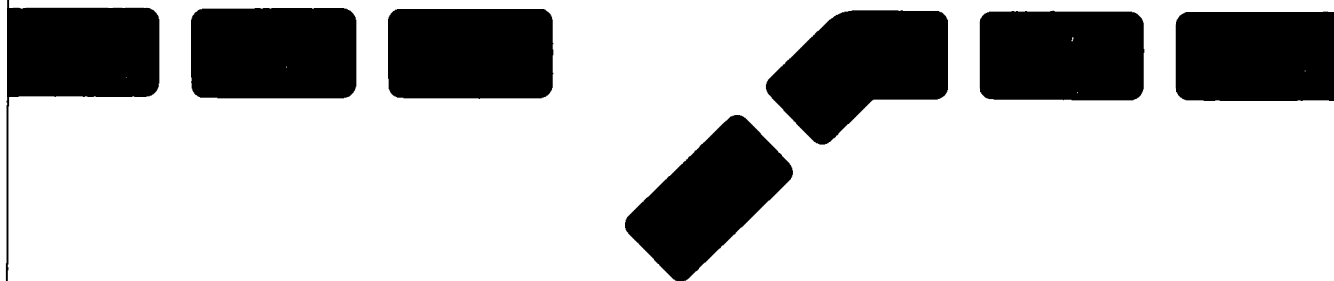
Udk. 1980. Pris kr. 98,00.

Kammerherrens Højris

Udk. 1983. Pris kr. 148,00.

*Bøgerne kan købes i boghandelen
og hos Morsingboernes Forening, Ådalsparken 61', 2970 Hørsholm*

Kvickly er kvikkere!

Her skal hverken sælges
isenkram, tekstil, madvarer -
eller hverves medlemmer.

Vi har såmænd bare købt pladsen her
for at støtte en god sag og sende dig
en venlig julehilsen fra

Nykøbing Mors . Tlf. 72 13 33